

Godina XXXVII/2018

Broj 3

**Zbornik
Instituta za
kriminološka i
sociološka istraživanja**

Izdavač

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Urednice

Branislava Knežić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
i Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija

Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Redakcija

Ana Batrićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Stanko Bejatović, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Srbija

Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent University, Belgium

Sanja Čopić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Hajdana Glomazić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Marina Hughson, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Vladan Joldžić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu, Srbija

Janko Međedović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Gorazd Meško, Fakultet bezbednosnih studija Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Ljubinko Mitrović, Fakultet pravnih nauka Panevropski Univerzitet APEIRON u Banja

Luci, Bosna i Hercegovina

Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Claus Roxin, Pravni fakultet Univerziteta u Minhenu, Nemačka

Miodrag Simović, Pravni fakultet Univerziteta u Banja Luci, Bosna i Hercegovina

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Slobodan Uzelac, Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Hrvatska

Vid Jakulin, Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Sekretar redakcije

Ljeposava Ilijić, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Srbija

Tehnički urednik

Milka Raković

Kompjuterska obrada teksta

Slavica Miličić

Zbornik Instituta je naučni časopis Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja koji se publikuje od 1972. godine dva puta godišnje sa manjim prekidima, a od 2016. godine izlazi tri puta godišnje. Časopis je tematski otvoren za različite naučne oblasti, a u skladu sa politikom njegovog izdavača i relevantnim naučnim oblastima: krivično pravo, kriminologija, sociologija, psihologija, penološka andragogija, viktimologija, socijalna patologija i dr. Uređivačku politiku Zbornika vodi Redakcija i Urednice. Radovi u časopisu su dvostruko anonimno recenzirani.

Publisher

Institute of Criminological and Sociological Research in Belgrade

ISSN: 0350-2694

UDK: 343

Editors

Branislava Knežić, Institute of Criminological and Sociological Research
and Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Ivana Stevanović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Redaction

Ana Batričević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Stanko Bejatović, Faculty of Law, University of Kragujevac, Serbia

Marc Cools, Department of Criminology, Criminal Law and Social Law at the Ghent
University, Belgium

Sanja Čopić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Hajdana Glomazić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Marina Hughson, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Vladan Joldžić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Slađana Jovanović, Faculty of Law, University Union in Belgrade, Serbia

Janko Međedović, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Gorazd Meško, Faculty of Security Studies, University of Ljubljana, Slovenia

Reuben Jonathan Miller, School of Social Work Michigan, SAD

Ljubinko Mitrović, Faculty of Legal Studies, Pan-European University APEIRON in Banja
Luka, Republic of Srpska

Olivera Pavičević, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Claus Roxin, Faculty of Law, University of Munich, Germany

Miodrag Simović, Faculty of Law, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Đurađ Stakić, Human Development and Family Studies Pennsylvania State University, SAD

Slobodan Uzelac, Faculty for Education and Rehabilitation, University of Zagreb, Croatia

Vid Jakulin, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia

Secretary of the Redaction

Ljeposava Ilijić, Institute of Criminological and Sociological Research, Serbia

Technical Editor

Milka Raković

Computer Typesetting

Slavica Miličić

The Journal of the Institute is a scientific journal of the Institute of Criminological and Sociological Research that has been published twice a year since 1972 with smaller intermissions and since 2016, it has been published three times a year. The journal is thematically focused on different scientific fields, in accordance with the policy of its publisher and relevant scientific areas: criminal law, criminology, sociology, psychology, penological andragogy, victimology, social pathology etc. The editorial policy of the Journal is created by the Redaction and the Editors. The papers published in the Journal are reviewed by two anonymous reviewers.

Za izdavača
Dr Ivana Stevanović

E: krinstitut@gmail.com

Štampa
"Pekograf d.o.o"

Tiraž
300

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja (IKSI)

godina XXXVII / broj 3 / 2018

S A D R Ź A J

Aneta Guteša, Vesna Gojković MRAČNA TRIJADA, AGRESIVNOST I LJUBOMORA	7
Andrej Kubiček STRANCI IZ KOMŠILUKA – NASILJE I MEĐUETNIČKI ODNOSI U SELU JABUCI 2010. GODINE	27
Aleksandar Jugović, Dragica Bogetić, Dragan Živaljević KONCEPTI SREĆE I BLAGOSTANJA U SOCIJALNIM I BIHEJVIOALNIM NAUKAMA	41
László Pribula DEPENDENCE FROM CRIMINAL JUDGEMENT AS THE CIVIL COURT'S LIMIT OF FREE STATEMENT OF FACTS – THE EXAMPLE OF HUNGARIAN LEGAL PRACTICE	55
Dragana Cvorovic MODERN TENDENCIES OF THE POLICE ACTION IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF GERMANY	67
Ivana Stepanović CHALLENGES TO PRIVACY PROTECTION ON YOUTUBE	81
Marija Maljković KARAKTERISTIKE IZVRŠILACA PARTNERSKOG NASILJA I FAKTORI KOJI UTIČU NA NJIHOVO NASILNO PONAŠANJE	93
Aleksandar Stevanović LUSTRACIJA: POJAM I PRAVNI ASPEKTI	109
Marko Krstić ULOGA OBRAZOVANJA U PREVENCIJI SAMOUBILAČKOG TERORIZMA	125
PRIKAZ MONOGRAFIJE Milena Milićević NASILJE U PORODICI autora Dragana Jovaševića	139

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 7-25
Originalni naučni rad
Priljubeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

MRAČNA TRIJADA, AGRESIVNOST I LJUBOMORA*

Aneta Guteša*

Vesna Gojković*

Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkiatić u Novom Sadu

Mnogobrojni izveštaji govore da je ljubomora glavni faktor nezadovoljstva u vezi i uzrok nasilja, koje se često završi femicidom. Istraživali smo da li se na neosuđeničkom uzorku mogu izdvojiti osobine ličnosti koje predviđaju nasilje i ljubomoru. Naš glavni kandidat bile su osobine mračne trijade - narcizam, makijavelizam i psihopatija. Proveravali smo i da li postoje značajne polne razlike prema merenim varijablama. Testirano je 200 ispitanika (97 muškaraca) prosečno starih 41.5 godina. Primenjeni su: Upitnik za merenje mračne trijade SD3, Upitnik agresivnosti AQ29 i Multidimenzionalna skala ljubomore MSJ. Rezultati pokazuju da agresiju predviđa psihopatija, a ljubomoru narcizam. Makijavelizam doprinosi samo neprijateljstvu ali nije povezan sa ljubomorom. Psihopatija je negativni prediktor emocionalne ljubomore. Agresivnost je povezana sa svim tipovima ljubomore, osim sa emocionalnom. Naši podaci ukazuju da muškarce odlikuje psihopatija i fizičko nasilje, a žene bes i ljubomora. Relativno slab prediktorski efekat mračne trijade u odnosu na ljubomoru, ukazuje na potrebu za daljim istraživanjima.

KLJUČNE REČI: mračna trijada / agresivnost / ljubomora / neosuđenički uzorak

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: anetagutesa@yahoo.com

* E-mail: vesna_gojkovic@vektor.net

UVOD

Mračna trijada podrazumeva empirijsko sadejstvo tri konceptualno nezavisne varijable – narcizma, makijavelizma i psihopatije (Paulhus & Williams, 2002). Narcizam, u subkliničkom smislu, primarno određuju preterano samoljublje, grandioznost i potreba za divljenjem (Campbell & Foster, 2007; Morf & Rhodewalt, 2001); subklinička psihopatija podrazumeva bezosećajnost, impulsivnost i agresivnost (Hare, 1991; Rauthmann, 2012); makijavelizam podrazumeva manipulativnost i negativno viđenje ljudske prirode (Christie & Geis, 1970; Jones & Paulhus, 2009). Zajednička varijansa ove tri crte definiše suštinu antagonističkog ili socijalno averzivnog karaktera, koja se ispoljava kao bezdušnost i manipulativnost u interpersonalnim odnosima (Furnham, Richards & Paulhus, 2013; Jones & Figueredo, 2013).

U poslednje dve decenije, objavljen je veliki broj istraživanja vezanih za konstrukt mračne trijade. Na primer, Vize et al., (2018), navode da je do 2012. godine objavljeno oko 200 radova, a prema bazi Googl Scholar pristupljenoj u avgustu 2018. samo u toku te godine objavljeno je ili saopšteno preko 300 radova. Izuzetan interes nauke doveo je do boljeg razumevanja socijalno averzivne strukture ličnosti. Utvrđeno je da socijalno averzivni karakter odlikuju i sadizam (Chabrol et al., 2009), traženje nasilnih i bizarnih senzacija (Egan et al., 2005) i amoral (Paulhus & Jones, 2015). Osobine mračne trijade imaju značajan deo zajedničke varijanse sa negativnim polom šestog faktora HEXACO modela ličnosti, Poštenje – Iskrenost (Lee et al., 2013). Narcizam divergentno korelira sa spoljnim varijablama u odnosu na ostale dve mračne crte, što je dovelo do sumnje u opravdanost pridruženosti narcizma 'konstelaciji' zla (Veselka, Schermer, & Vernon, 2012). Time je dovedena u pitanje i opravdanost samog konstrukta mračna trijada (Glenn & Sellbom, 2015). Po mišljenju nekih autora suština 'zla' su bezdušnost i manipulativnost, što je u osnovi Herovog Faktora 1 psihopatije (Jones, & Figueredo, 2013). Konačno, disonanca u ponašanju narcizma i psihopatije u odnosu na treće varijable je ukazala na postojanje vulnerabilnog tipa mračne trijade, kojeg čine vulnerabilni narcizam, Herov Faktor 2 psihopatije i osobine granične strukture ličnosti (Miller et al., 2010).

Bez obzira na heterogenost nalaza empirijskih studija, činjenica je da je reč o socijalno averzivnim osobinama, koje, međutim, prema nekim autorima, imaju adaptibilno poreklo i mogu imati i adaptibilne ishode (Mealey, 1995). Ova paradigma vezana je za interpretacije evolucionih psihologa (iz čijih okvira dolazi i konstrukt mračne trijade), koji navode da najveću adaptivnu vrednost, sposobnosti preživljavanja i reprodukcije, imaju agresivne jedinke, kojima emocije ne zamagljuju um, i koje su spremne na sve kako bi ostvarile zacrtani cilj (Buss, 2015; Smith, Watts, & Lilienfeld, 2014). Upravo ove osobine čine spektar psihopatskog ponašanja. To je u skladu sa tezom diferencijalne psihologije da svi poseduju 'zlo' u sebi, ali da su značajne individualne razlike u kvantitetu i kvalitetu ispoljavanja. Da li će se taj rudiment psihopatije, koji je možda u surovim uslovima naših predaka bio neophodni uslov preživljavanja, ispoljiti kao osnova karaktera ili će biti samo reaktivne prirode (a kod nekih ni to), zavisi od celokupne strukture ličnosti. Isto

tako, da li će ponašanje biti ocenjeno kao psihopatsko zavisi od socijalnog konteksta (Sutton, Smith, & Swettenham, 1999).

Agresivnost, međutim, jedno od osnovnih obeležja psihopatije (Reidy, Shelley-Tremblay, & Lilienfeld, 2011), dispozitivno ima biološki i socijalno adaptivnu funkciju. Nekada se govorilo o instiktivnoj osnovi agresije, ili agresivnom nagonu, koji, zajedno sa seksualnim nagonom, omogućava opstanak i reprodukciju vrste (Wrangham & Glowacki, 2012). Najčešća podela agresije je na proaktivnu (instrumentalnu) i reaktivnu agresiju (Wrangham, 2017). Proaktivna agresija podrazumeva unapred smišljen, hladno proračunat plan napada kojim treba ostvariti ličnu korist (vršnjačko nasilje, na primer). Reaktivna agresija je napad u ime odbrane od potencijalne ili stvarne opasnosti, i često je to impulsivna reakcija simpatičkog nervnog sistema (McEllistrem, 2004). Oba tipa agresije podrazumevaju učešće tri komponente: ponašajnu (bihejvioralnu) - motorički odgovor kroz verbalno ili fizičko nasilje; kognitivnu – neprijateljski stav prema okolini (hostilnost); i afektivnu – bes koji podstiče ili dominira tokom celokupnog odgovora. Ovaj model je poznat kao tripartitivni model agresije (Buss & Perry, 1992).

Istraživanja su pokazala da postoje značajne korelacije agresivnosti i osobina mračne trijade, posebno psihopatije (Baugham et al., 2012; Jones & Neria, 2015), i da je to u najvećem broju slučajeva muška osobina (Griffin, & Gross, 2004; Muris et al., 2017). Takođe, svaka osobina mračne trijade ima 'svoj' tip ili domen agresivnog ispoljavanja: psihopatija u svim formama ali primarno kroz fizičko nasilje, makijavelizam je najčešće korelirao sa verbalnom i latetnom agresijom i neprijateljstvom, dok je narcizam ili pokazivao odsustvo agresije, ili je korelirao sa latetnom agresijom (Jonason et al., 2015; Jones & Paulhus, 2010; Jonason et al., 2011; Pailing, Boon, & Egan, 2014). U interpersonalnim relacijama, osobe sa izraženim socijalno averzivnim karakterom su ispoljavale veću sklonost ka vršnjačkom nasilju, kratkoročnim strategijama, rizičnom ponašanju, a istovremeno su bili opaženi kao privlačni muškarci (Carter, Campbell, & Muncer, 2014;). Jedno od objašnjenja bilo je i to da žene privlače signali muževnosti, pre svega ispoljavanje telesne snage i izdržljivosti, kao i dominacija u društvu (čoporu): fizički jak muškarac obezbeđuje sigurnost i zaštitu ženama i njihovom potomstvu (Buss, 2015). Slično tome, osobe sa izraženim narcističkim osobinama su opažene kao poželjni lideri, jer se njihova grandioznost, sklonost ka rizičnim poduhvatima i površan šarm, čitaju kao osobine stabilnog karaktera i 'čvrste' ruke. (Brunell et al., 2008; Nevicka et al., 2013). Konačno, makijavelističke taktike se od strane okoline sa divljenjem procenjuju kao posebno kognitivno umeće, sposobnost pravljenja uspešnih 'kombinacija' (Jonason & Kavanagh, 2010). Svi nabrojani atributi poželjne 'muževnosti' objašnjavaju sklonost žena da ih biraju za romantičnog ili bračnog partnera. U njihovoj osnovi, međutim, nalazi se agresivnost, sklonost da se drugim ljudima nanese šteta i bol; njihova agresija je 'zakamufilirana' i nije odmah i direktno vidljiva, te je stoga dodatno zloćudna (Pailing et al., 2014).

Posebno opasan tip agresije jeste onaj koji se ispoljava kroz nasilje u porodici, odnosno prema romantičnom partneru. Podaci pokazuju da najveći broj nasilničkih dela u porodici, čine psihopate (Swogger, Walsh, & Kosson, 2007). Ovaj tip nasilja se u skoro 60% slučajeva završava izvršenjem najtežeg krivičnog dela – ubistvom

partnerke (Hilton et al., 2008). Prema Babović, Ginić i Vuković (2010), svaka druga žena u Srbiji je tokom bračnog života bila izložena nekom obliku nasilja: tako na primer, samo u jednoj godini, 22% bilo je izloženo fizičkom, i 32% psihičkom nasilju. Prema izveštaju Mreže Žena protiv nasilja, u 2017. godini, ubijeno je 26 žena, a 8 je preživelo pokušaj ubistva od strane supruga ili partnera (Lacmanović, 2018). Žene godinama trpe nasilje, koje je verbalno, emocionalno, ali i fizičko i seksualno. Istom tipu nasilja su izložena i deca, pa je traumatski individualni i socijalni efekat dalekosežan. Ljubomora se navodi kao osnovni preduslov nasilja (Dutton, van Ginkel, & Landolt, 1996; Mullen & Maack, 1985) i glavni faktor nezadovoljstva u vezi koje prerasta u nasilje (Dutton et al., 1996; Elphinston et al., 2013; Guerrero & Andersen, 1998).

Ljubomora je interpersonalna crta ličnosti, koja učestvuje u izgradnji afektivne komponente međuljudskih odnosa (Chin et al., 2017). Prisutna je u svim socijalnim interakcijama, ali se najčešće vezuje za odnose koje podrazumevaju emocionalnu razmenu ili romantične odnose. Neki autori naglašavaju da je ljubomora složeno osećanje (amalgam emocija besa, straha, tuge, strepnje), koje kao i sve složene emocije, nastaje razvojem kognitivnih struktura i procesom socijalizacije. Ispoljava se već u ranom uzrastu, a socijalizacijom se sublimira (Shackelford et al., 2004). Pfeiffer i Wong (1989) postavljaju tripartitivni model ljubomore, koji podrazumeva učešće kognicije, emocija i ponašanja. Oni smatraju da se emocionalna ljubomora javlja kao odgovor na pretnju u vezi, i iskazuje se kao (psihofiziološka) uznemirenost (na primer, kada vidimo da se naš partner udvara drugoj osobi). Kognitivna ljubomora uključuje sumnjičavost, nepoverenje i preteranu brigu u pogledu vernosti partnera. Za razliku od prve komponente, ovde nije neophodno postojanje realnog, neposrednog povoda. Ponašajna ljubomora uključuje proveravanje partnera, pretraživanje njegove imovine. Dominacija emocionalnog uzbuđenja navodi autore na zaključak da je ljubomora ispoljavanje negativnog afekta u konfliktinim socijalnim odnosima (Chin et al., 2017; Parrott, 1991). U psihologiji još uvek nema konsenzusa oko toga koja osećanja čine suštinu ljubomore. Navode se predominacija osećanja besa (Lazarus, 1991), mržnje (Sharpsteen, 1991), zavisti, osvete, straha, panike, sumnje, nepoverenja, uznemirenosti, samosažaljenja, krivice, ljubavi i seksualnog uzbuđenja (White & Mullen, 1989). Može biti reaktivna -odgovor na očiglednu pretnju, ili patološka - u okolnostima kada pretnja ne postoji (Parrot, 1991; Hill & Davis, 2000; Power & Dalglish, 2008). Posebne forme patološke ljubomore javljaju se u sklopu nekih poremećaja ličnosti, paranoje, alkoholnih psihoza, ali i kao opsesivno-posesivna strategija u socijalnim odnosima (Elphinston et al., 2013). Prema evolucionoj teoriji (Buss, 2016), ljubomora daje pojedincima prednost, tako što ih motiviše da zaštite svoju vezu sa partnerom i tako pospešuje dalju uspešnu reprodukciju. Buss (2000) skreće pažnju na adaptivne koristi od ljubomore, kao što je odbijanje rivala, povećana naklonost, komunikacija i posvećenost. Slično tome, neki autori ističu pozitivni značaj ljubomore kao aktivnu borbu jedinke za ostvarenje budućnosti, što je suprotno pasivnom prepuštanju (Barelds et al., 2017). Ipak, u većini kultura, uprkos univerzalnoj zastupljenosti, ljubomora ima negativnu konotaciju i smatra se nepoželjnom osobinom (Hill & Davis, 2000). U psihologiji postoji relativno malo istraživačkih studija ljubomore. Jedan od razloga za takvo stanje stvari je taj što je ljubomora ispitivana uglavnom u

okviru nekih patoloških formi, na forenzičkim ili psihijatrijskim uzorcima (Babcock et al., 2004).

Studije koje su se bavile odnosom između osobina mračne trijade i ljubomore, odnosno ljubomore i agresije, ukazuju na značajnu međusobnu povezanost, ali rezultati ipak nisu potpuno saglasni. Čin i saradnici (Chin et al., 2017) su utvrdili da je makijavelizam povezan sa kognitivnom i emocionalnom ljubomorom, ali samo u interakciji sa samopoštovanjem; narcizam, takođe u interakciji sa samopoštovanjem je značajno korelirao sa bihevioralnom ljubomorom, a psihopatija sa kognitivnom ljubomorom. Barelds i kolege (Barelds et al., 2017) su utvrdili da su osobine mračne trijade povezane sa anksioznom i reaktivnom ljubomorom, kako u heteroseksualnim tako i u homoseksualnim romantičnim vezama. Potvrđena je i povezanost verbalne i fizičke agresije sa ljubomorom na nekliničkom (Wigman, Graham-Kevan, & Archer, 2008), i na kliničkom uzorku (Babcock et al., 2004).

Uprkos važnosti i značaju izučavanja odnosa ljubomore, agresije i socijalno averzivnog karaktera, kod nas, koliko je nama poznato, nema mnogo istraživanja tog problema. Iz toga razloga, naš osnovni cilj bio je da utvrdimo prediktorski uticaj osobina mračne trijade na osobine agresivnosti i ljubomore, kao i povezanost agresivnosti i ljubomore. Takođe, interesovalo nas je da li postoje značajne polne razlike prema merenim varijablama.

1. METOD

1.1. Uzorak: Istraživanjem je obuhvaćeno 200 prigodno odabranih ispitanika starosti od 18 do 65 godina; 97 (48,5%) muškaraca i 103 (51%) žene iz Novog Sada i Zrenjanina. Jedan deo uzorka (99) činili su studenti prosečno stari 22 godine, različitih studijskih grupa Univerziteta u Novom Sadu, koji su se nalazili u čitaonicama fakulteta i koji su popunjavali upitnike metodom papir-olovka, uz prisustvo ispitivača. Drugi deo uzorka (101) činili su zaposleni u različitim poslovnim organizacijama iz Zrenjanina, prosečno stari 46 godina, koji su testirani istom metodom. Procedura ispitivanja je obavljena uz prethodnu saglasnost rukovodioca organizacija, prema standardnom uputstvu i uz garanciju anonimnosti.

1.2. Instrumenti: Za merenje mračne trijade, primenjen je upitnik SD3 (Jones & Paulhus, 2014), koji u formi petostepenog izbora odgovora Likertovog tipa sadrži 27 stavki raspoređenih u 3 subskele: makijavelizam, narcizam i psihopatija, po 9 stavki za svaku subskalnu. Za merenje agresivnosti, korišćen je Upitnik AQ-29 (*The Aggression Questionnaire*; Buss & Perry, 1992), koji takođe u formi petostepene skale Likertovog tipa sadrži 29 ajtema raspoređenih u 4 subskele: fizička agresivnost, verbalna agresivnost, bes i neprijateljstvo. Za merenje ljubomore, primenjen je upitnik MJS (*Multidimensional Jealousy Scale*; Pfeiffer & Wong, 1989), takođe u formi petostepene skale Likertovog tipa. Sastoji se iz 24 stavke raspoređene u 3 subskele: kognitivna ljubomora, emocionalna ljubomora i bihevioralna ljubomora. Sva tri upitnika su pokazala visoku pouzdanost na našem uzorku: $\alpha_{SD3} = 0.84$; $\alpha_{AQ-29} = 0.89$; $\alpha_{MJS} = 0.92$.

2. REZULTATI

2.1. Bivarijatna korelaciona analiza

Rezultati povezanosti između merenih varijabli izraženi su Pirsonovim koeficijentom i prikazani su u Tabeli 1:

Tabela 1. Korelacije mračne trijade, agresivnosti i ljubomora

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1. Mračna trijada												
2. Makijavelizam	.84**											
3. Narcizam	.81**	.39**										
4. Psihopatija	.63**	.46**	.49**									
5. Agresivnost	.47**	.34**	.26**	.56**								
6. Fizička agresija	.39**	.29**	.21**	.56**	.76**							
7. Verbalna agresija	.41**	.27**	.28**	.38**	.78**	.35**						
8. Bes	.30**	.18*	.16*	.33**	.86**	.50**	.57**					
9. Neprijateljstvo	.38**	.32**	.21**	.40**	.62**	.37**	.46**	.52**				
10. Ljubomora	.20**	.12	.22**	.13	.28**	.12	.19**	.26**	.29**			
11. Kognitivna ljubomora	.22**	.12	.21**	.24**	.28**	.14	.17*	.24**	.31**	.90**		
12. Emocionalna ljubomora	.04	.06	.06	-.12	.04	-.03	.16	.09	.01	.44**	.64**	
13. Bihevioralna ljubomora	.18*	.09	.24**	.13	.31**	.17*	.03	.27**	.35**	.89**	.22**	.31**

* $p < .05$; ** $p < .01$

Postoji značajna povezanost svih osobina mračne trijade sa agresivnošću i njenim tipovima. Psihopatija ima najintezivnije korelacije sa svim tipovima agresije, posebno sa fizičkom agresijom. Makijavelizam i narcizam imaju nešto slabije, iako statistički značajne povezanosti sa agresijom. Interesantno je da bes (afektivna komponenta) ima najslabiju povezanost sa osobinama mračne trijade. Primećujemo da, očekivano, sve tri osobine mračne trijade imaju visoke i značajne korelacije sa ukupnim skorom SD3, ali da psihopatija ostvaruje najslabiju povezanost.

Za razliku od agresije, ljubomora ima veoma slabe iako statistički značajne povezanosti sa osobinama mračne trijade. Povezanost je definisana kognitivnom i bihevioralnom komponentom ljubomora, ali ne i emocionalnom. Emocionalna ljubomora ima i najslabiju povezanost sa ukupnim skorom ljubomora. Od osobina mračne trijade, narcizam definiše ukupni doživljaj ljubomora, kognitivnu obradu i ponašajne obrasce ljubomora, dok makijavelizam ne ostvaruje ni jednu značajnu povezanost sa ljubomorom. Psihopatija je povezana samo sa kognitivnom ljubomorom.

Između ukupnih skorova agresivnosti i ljubomora, kao i njihovih podtipova, dobijena je slaba, ali statistički značajna povezanost. Ljubomora je primarno definisana osećanjem besa i neprijateljskim stavom prema okolini, posebno njen kognitivni i ponašajni aspekt. Fizičko nasilje ne korelira značajno sa ukupnim skorom ljubomora, iako korelira sa kognitivnom i bihevioralnom ljubomorom. Emocionalna ljubomora ne stvaruje ni jednu statistički značajnu vezu sa agresijom i njenim tipovima.

2.2. Višestruka regresiona analiza

2.2.1. Predikcija agresivnosti

Osnovnim modelom, proveravan je mogući uticaj crta mračne trijade na ukupni skor skale agresivnosti. Dobijen je statistički značajan model, koji objašnjava oko 31% zajedničke varijanse ($R=0.56$, $R^2=0.31$, $F_{4,195}=30.036$, $p<.001$). Tabela 2 ukazuje da rezidualni makijavelizam i rezidualni narcizam, mada pozitivno doprinose ukupnoj objašnjenoj varijansi, nemaju pojedinačni statistički značajan doprinos modelu.

Tabela 2. Pojedinačni doprinosi prediktora agresivnosti

	β	t	p
Psihopatija	.485	7.065	.001
Makijavelizam	.105	1.765	.079
Narcizam	-.032	-.491	.624

Veoma slični nalazi dobijeni su u modelima u kojima je kao kriterijumska varijabla korišćena fizička agresivnost ($R=0.56$, $R^2=0.31$, $F_{4,195}=30.100$, $p<0.001$; Tabela 3), verbalna agresivnost ($R=0.41$, $R^2=0.16$, $F_{4,195}=12.791$, $p<0.001$; Tabela 4), bes ($R=0.33$, $R^2=0.11$, $F_{4,195}=7.977$, $p<0.001$; Tabela 5) i neprijateljstvo ($R=0.42$, $R^2=0.18$, $F_{4,195}=14.700$, $p<0.001$; Tabela 6)

Tabela 3. Pojedinačni doprinos prediktora fizičke agresije

	β	t	p
Psihopatija	.734	7.765	.001
Makijavelizam	.067	.835	.405
Narcizam	-.128	-1.434	.153

Tabela 4. Pojedinačni doprinos prediktora verbalne agresivnosti

	β	t	p
Psihopatija	.315	3.623	.001
Makijavelizam	.092	1.225	.222
Narcizam	.113	1.339	.182

Tabela 5. Pojedinačni doprinos prediktora besa

	β	t	p
Psihopatija	.442	3.888	.001
Makijavelizam	.047	.475	.636
Narcizam	-.025	-.229	.819

Tabela 6. Pojedinačni doprinos prediktora neprijateljstvu

	β	t	p
Psihopatija	.376	4.200	.001
Makijavelizam	.185	2.387	.018
Narcizam	-.030	-.349	.728

Dakle, višestruka regresiona analiza ukazuje da je psihopatija osnovni prediktor agresivnosti, kako ukupnog skora tako i njenih pojedinačnih dimenzija. Samo u modelu u kome je kao kriterijumska varijabla korišćeno neprijateljstvo pored psihopatije i rezidualni makijavelizam je imao (slab) pojedinačni statistički značajan doprinos. Narcizam nije imao pojedinačni statistički značajan doprinos ni u jednom od pet ispitivanih modela.

2.2.2. Predikcija ljubomore

Za razliku od psihopatije koja je dosledno, mada umereno, predviđala sklonost agresivnosti i njenim različitim manifestacijama, narcizam se pokazao kao glavni, mada znatno slabiji, prediktor ljubomore. Iako statistički značajan, regresioni model u kojem su kao prediktori ljubomore korišćene sve tri crte mračne trijade objašnjava skromnih 5% zajedničke varijanse ($R=0.22$, $R^2=0.05$, $F_{4,195}=3.436$, $p=0.018$; Tabela 7). Ova povezanost je bile određena slabim, ali statistički značajnim pojedinačnim doprinosom narcizma.

Tabela 7. Pojedinačni doprinos prediktora ljubomori

	β	t	p
Psihopatija	-.007	-.107	.915
Makijavelizam	.029	.489	.625
Narcizam	.172	2.569	.011

Veoma slični nalazi dobijeni su u modelima u kojima je su kao kriterijumska varijable korišćene kognitivna ljubomora ($R=0.26$, $R^2=0.07$, $F_{4,195}=4.847$, $p=0.003$; Tabela 8) i bihejvioralna ljubomora ($R=0.24$, $R^2=0.055$, $F_{4,195}=3.829$, $p=0.011$; Tabela 9)

Tabela 8. Pojedinačni doprinos prediktora kognitivnoj ljubomori

	β	t	p
Psihopatija	-.007	-.107	.915
Makijavelizam	.029	.489	.625
Narcizam	.172	2.569	.011

Tabela 9. Pojedinačni doprinos prediktora bihevioralnoj ljubomori

	β	t	p
Psihopatija	.014	.161	.872
Makijavelizam	-.006	-.075	.940
Narcizam	.235	2.828	.005

Međutim, kada je kao kriterijumska varijabla korišćena emocionalna ljubomora, prediktivna moć crta mračne trijade zavisila je od pojedinačnog negativnog doprinosa psihopatije ($R=0.21$, $R^2=0.043$, $F_{4,195}=2.964$, $p=0.033$; Tabela 10).

Tabela 10. Pojedinačni doprinos prediktora emocionalnoj ljubomori

	β	t	p
Psihopatija	-.244	-2.811	.005
Makijavelizam	.109	1.447	.150
Narcizam	.135	1.609	.109

Dakle, višestruka regresiona ukazuje da jedino narcizam - i to u slaboj meri - određuje ukupnu, kognitivnu i bihevioralnu ljubomoru, dok je psihopatija negativni prediktor emocionalne ljubomore.

2.3. Polne razlike

Primenom diskriminativne analize dobijena je jedna statistički značajna funkcija, koja objašnjava oko 25% razlika između grupa ($\chi^2=0.753$, $\chi^2=54.819$, $df=10$, $R=0.497$, $p < 0.001$). Iz Tabele 12 i Tabele 13 vidi se da u odnosu na suprotni pol muškarce odlikuju osobine fizičke agresije, psihopatije i makijavelizma, dok žene odlikuju ljubomora i bes.

Tabela 12. Grupni centroidi

Pol	Funkcija
	1
Muški	-.588
Ženski	.553

Tabela 13. Doprinos varijabli

	Funkcija
	1
Fizička agresija	-.571
Psihopatija	-.430
Emocionalna ljubomora	.386
Bihejvioralna ljubomora	.284
Bes	.216
Makijavelizam	-.203
Kognitivna ljubomora	.195
Narcizam	.026
Neprijateljstvo	.008
Verbalna agresija	-.008

3. DISKUSIJA

Istraživanjem smo pokušali da utvrdimo da li izraženost osobina mračne trijade značajno predviđa sklonost ka nasilju i ljubomori, kao i da li postoje značajne polne razlike prema merenim varijablama. Mogu se izvući tri opšta zaključka:

Prvo, osobine mračne trijade značajno predviđaju i agresiju i ljubomoru, ali je njihova prediktivna moć veća u odnosu na agresiju nego ljubomoru. Drugo, predikcija zavisi od dominacije crta mračne trijade - psihopatije i narcizma. Psihopatija predviđa agresiju i odsustvo emocionalne ljubomore, a narcizam ljubomoru, kognitivnu i ponašajnu. Treće, relativno slab procenat zajedničke varijanse ljubomore sa ostalim varijablama, posebno njene emocionalne komponente (osim negativne povezanosti sa psihopatijom), ukazuju na mogućnost da za primenjeni pristup ljubomori operacionalizovan skalom MSJ ostaje neuhvatljiva ljubomora koja odlikuje osobine mračne trijade. Tome u prilog govori i naš nalaz o značajnim polnim razlikama: obzirom da je ljubomora (emocionalna) odlika žena, kao i bes, a psihopatija sa agresijom odlika muškaraca, moguće je da bi neki drugi instrument bio osetljiviji na ‘mušku’ ljubomoru.

3.1. Mračna trijada i agresija

Podaci pokazuju da je sklonost ka nasilju, posebno fizičkom, značajna odlika antagonističkog karaktera kojim dominira osobina psihopatije. Makijavelizam i narcizam u okviru mračne trijade su povezani sa agresijom, ali gledajući njihov pojedinačni doprinos, makijavelizam slabo ali značajno utiče samo na ispoljavanje neprijateljstva, dok narcizam ne doprinosi ispoljavanju ni jednog tipa agresije.

To je saglasno sa većinom ranijih istraživanja (Jones & Neria, 2015) koja ukazuju na to da je izraženost psihopatije u okviru mračne trijade, kao i sklonost ka psihopatiji uopšte, značajni prediktor agresije i fizičkog nasilja i na subkliničkom uzorku. U odnosu na ostale dve osobine mračne trijade, nalazi nisu tako podudarni. Na primer, istraživanja porodičnog nasilja u Kanadi i SAD (Cannon et al., 2016; Elmquist et al., 2014) su utvrdila da psihopatija i narcizam značajno koreliraju sa agresijom i porodičnim nasiljem, s tim da je psihopatija glavni prediktor; makijavelizam je s druge strane, imao vrlo slabu povezanost sa agresijom. U istraživanjima antisocijalnog ponašanja, utvrđeno je da psihopate reaguju fizičkim nasiljem kada smatraju da su fizički ugroženi, dok narcisi reaguju na osećanje ugroženosti slike o sebi (Coney, 2016; Jones & Paulhus, 2010). Makijavelisti su oprezniji od psihopata i ne reaguju tako impulsivno, ali su skloni psihopatskom nasilju kada procene da su lično ugroženi (Baugham et al., 2012; Pailing et al., 2014).

Iako je naše istraživanje rađeno na neosuđeničkom uzorku treba imati na umu da su rezultati istraživanja psihopatske agresije na neosuđeničkom uzorku (Westhead & Egan, 2015) podudarni sa nalazima dobijenim na osuđenima (Hare & Neumann, 2008; Porter & Woodworth, 2007). Jedinstveni zaključak je bio da psihopatija određuje agresivnost, i da se primarno ispoljava u formi fizičkog nasilja, kao i da ima kvalitativno različite mehanizme od narcističke agresije (Bushman, 2017; Jones & Paulhus, 2010).

Isto tako, naš nalaz da rezidualni narcizam ne predviđa agresivnost, saglasan je sa konceptualizacijom ove osobine: mereni tipovi agresije ne provociraju narcističku agresivnu prirodu. Argument u prilog ovoj tvrdnji, jeste nekoliko puta potvrđen nalaz bihejvioralne studije Bushman & Baumeister (1998), da se narcistički bes i agresija ispoljavaju u situacijama koje degradiraju ego narcisa: u ovim istraživanjima pokazana je agresija narcisa, čak i kada se psihopatija drži pod kontrolom (Bushman, 2017; Jones & Paulhus, 2010; Massar et al., 2016). Agresija makijavelista je u skladu sa njihovim strategijama, ona je podmukla i deo je strateškog plana (Christie & Geis 1970), iako je takođe deo antisocijalnog ponašanja. Prema Jones & Paulhus (2010), makijavelistička agresija, posebno direktna, je inkonzistentna. Oni pre koriste instrumentalnu nego reaktivnu agresiju, njihovo napadačko svojstvo je manipulativnost.

3.2. Mračna trijada i ljubomora

Za razliku od agresije, ljubomora i mračna trijada imaju prilično skroman procenat zajedničke varijanse (oko 5%); taj zajednički prostor čine narcizam, u

nešto slabijoj meri psihopatija, kognitivna i ponašajna ljubomora. U okviru mračne trijade, narcizam je značajno povezan sa kognitivnom i ponašajnom ljubomorom, a psihopatija samo sa kognitivnom. Rezidualni narcizam značajno predviđa opet iste osobine ljubomore, dok rezidualna psihopatija (oslobođena dejstva narcizma i makijavelizma) ima negativni doprinos u predviđanju emocionalne ljubomore. Odsustvo povezanosti osobina mračne trijade sa emocionalnom komponentnom, kao i negativna predikcija psihopatije, govori o tome da se ne radi o povredi ljubavnih osećanja, nego o povredi njihove imaginarne veličine (DeSteno, Valdesolo, & Bartlett, 2006; Massar et al., 2016). Pošto nema emocionalne povezanosti, bliskosti, onda nema ni strepnje da će biti emocionalno povređeni. Odnosno, 'kada neko voli drugog radi sebe samog', onda postoji rizik od patološke ljubomore – posesivnost usled potrebe da se ima moć i kontrola nad partnerom (Sharpsteen, 1991; Williams, Spidel, & Paulhus, 2005).

Predominacija kognitivne i bihejvioralne komponente govori o opštem konativnom stilu, koji odlikuje posesivnost, kontrola i moć, kao u slučaju ljubomore. Za narcise, drugi ljudi su samo objekti koji služe za zadovoljenje njihovih potreba, i strah od gubitka jeste strah da će izgubiti publiku od čije potvrde živi njihov grandiozni i sujetni ego (Keller et al., 2014; Rohmann et al., 2015). To je deo 'igre' koju igraju u interpersonalnim odnosima, a koji se prenosi i u romantične veze. Tako na primer, u ranijim istraživanjima narcističkih strategija, utvrđeno je da grandiozni narcisi koriste ljubomoru kao sredstvo za sticanje moći i kontrole; vulnerabilni narcisi izazivaju ljubomoru kao sredstvo za sticanje moći i kontrole da bi se osvetili partneru, jačali odnos sa njim, tražili sigurnost i nadoknadili nisko samopozdanje (Tortoriello et al., 2017; Wurst et al., 2017).

Odsustvo uticaja makijavelizma na doživljaj ljubomore, kao i doprinos u predikciji samo jednog tipa agresije (hostilnosti) je bio donekle očekivan, jer makijavelizam podrazumeva hladnokrvnost, amoral, manipulativnost i proračunatost (Christie & Geis 1970). Ljubomora je značajan ometač, jer slabi sopstvenu kontrolu u ponašanju (Pilch, 2008). Prema nekim ranijim nalazima, makijavelisti su pre skloni neverstvu nego ljubomori, koje uspešnije 'skrivaju' od partnera (posebno žene) nego psihopate i narcisi (Brewer et al., 2015; DeLongis, Nathanson, & Paulhus, 2011; Jones, & Weiser, 2014).

3.3. Agresija i ljubomora

Korelacionom analizom utvrđena je relativno slaba, ali značajna pozitivna povezanost između ljubomore i agresivnosti, pri čemu emocionalna ljubomora, kao i u prethodnom slučaju, nema statističku značajnost. Takođe, bes i neprijateljstvo u većoj meri nego fizička agresivnost određuje ljubomoru. Fizička agresija je značajno povezana samo sa ponašajnom ljubomorom: razne provere, praćenja i preturanja po telefonu i ličnim stvarima partnera, završavaju se fizičkim napadom. Verbalna agresija, bes i neprijateljstvo su u pozitivnoj korelaciji sa kognitivnom i bihejvioralnom ljubomorom: opsesija sumnjom, povlači primoru proveravanja, praćenja, istrage, što vodi pretnjama, verbalnim

napadima, optuživanjima, ali i ispadima besa uz opšti neprijateljski stav. Najvažnije, svi tipovi agresije su provocirani kognitivnom obradom odnosa sa partnerom, usmereni su na ponašajne obrasce koji mogu biti indikatori neverstva, ali nemaju veze sa emocionalnim doživljajem. Rezultat je potpuno saglasan ranijim nalazima da je upravo kognitivna ljubomora odlika psihopata koji vrše porodično nasilje (Barnett, Martinez, & Bluestein, 1995).

Ovo treba imati u vidu, obzirom na ranije naveden podatak o porodičnom nasilju i visokoj stopi ‘femicida’ ili ubistava žena u braku. Prema našim nalazima, jasno je da nasilje ‘usled ljubomore’ nema nikakve veze sa ponašanjem partnera koje je provokacija ili pretnja emotivnoj vezi: radi se o posesivnim i manipulativnim osobama, koje odlikuje egocentrični bes i neprijateljstvo (Hill, & Davis, 2000; Power & Dalgleish, 2008). Tome u prilog govore i utvrđene polne razlike.

3.4. Polne razlike prema merenim varijablama:

Naši podaci ukazuju da muškarce odlikuje psihopatija i sklonost ka fizičkom nasilju, kao i makijavelizam u nešto slabijoj meri. Žene odlikuje emocionalna i ponašajna ljubomora i bes. Oba nalaza su u skladu sa gledištem evolucione psihologije o različitim reproduktivnim pozicijama muškaraca i žena (Figueredo et al., 2006; Hammock, & O’Hearn, 2002). Ranija istraživanja su pokazala da postoje polne razlike u odnosu na tipove ljubomore (Brase, Adair, & Monk, 2014), tako da su muškarci osetljivi na mogućnost fizičke prevare – seksualnog odnosa sa drugim partnerom (Buss, 2013), a žene na mogućnost emotivne prevare - zaljubljanja (Buss et al., 1992). Razlog je to što muškarci nikad nisu sigurni po pitanju očinstva, dok žene ne žele da izgube zaštitnika. Kasnije provere su pokazale da postoje starosne razlike kod ženskog pola, odnosno, mlađe žene strahuju od emotivne, a starije od seksualne prevare, što se dovodi u vezu sa istovremenim slabljenjem resursa telesne privlačnosti (reproduktivne moć) i jačanjem sopstvenih materijalnih resursa; kod muškaraca je strah od seksualne prevare prisutan bez obzira na starost (Shackelford et al., 2004). Strah od gubitka i napuštanja je u korenu ženske posesivnosti (Kardum, 2003; Visser et al., 2010). Iako ih manje muči fizička prevara, nego emotivna, one čeće nego muškarci proveravaju svoje partnere, sumnjaju (Buss et al., 1992;1999). Ovi nalazi su skoro jedinstveni u odnosu na različite kulture i socioekonomski status ispitanika (Schmitt, 2015), ali je intenzitet doživljaja ljubomore značajno manji u zemljama koje imaju liberalnije shvatanje romantičnih odnosa (Buunk et al., 1996; Buunk, Goor, & Solano, 2010). Za razliku od našeg istraživanja, u nekim ranijim studijama (Aylor & Dainton, 2001), utvrđeno je da muškarce u većoj meri nego žene odlikuje kognitivna ljubomora, koja je značajan prediktor porodičnog nasilja (Barnett et al., 1995). Ipak, kao što smo ranije napomenuli, moguće je da primenjeni upitnik MSJ u ovom istraživanju nije ‘uhvatio’ ljubomoru muškaraca, što bi trebalo dalje ispitati.

Na kraju, smatramo da je naše istraživanje samo korak u sagledavanju prirode maladaptivnog ponašanja, koje pokazuje da tezu o mogućoj adaptivnoj vrednosti osobina koje čine socijalno averzivni karakter treba vrlo oprezno promovisati.

Adaptivna vrednost antisocijalnog ponašanja je situaciona, kratkoročna i sebična; štetno odstupanje od dugoročno postavljenih ciljeva prosocijalnih osobina usmerenih na jačanje šire zajednice. Socijalno averzivni karakter je dispozitivno maladaptivan, i ukoliko bude prilike, ispoljiće i agresiju i ljubomoru.

LITERATURA

- (1) Aylor, B., & Dainton, M. (2001). Antecedents in romantic jealousy experience, expression, and goals. *Western Journal of Communication*, 67, 370-391.
- (2) Babović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010). *Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji*, SeConS, Beograd
- (3) Babcock, J. C., Costa, D. M., Green, C. E., & Eckhardt, C. I. (2004). What situations induce intimate partner violence? A reliability and validity study of the Proximal Antecedents to Violent Episodes (PAVE) scale. *Journal of Family Psychology*, 18(3), 433.
- (4) Barelds, D. P. H., Dijkstra, P., Groothof, H. A. K., & Pastoor, C. D. (2017). The Dark Triad and three types of jealousy: Its' relations among heterosexuals and homosexuals involved in a romantic relationship. *Personality and Individual Differences*, 116, 6-10.
- (5) Barnett, O. W., Martinez, T. E., & Bluestein, B. W. (1995). Jealousy and romantic attachment in martially violent and nonviolent men. *Journal of Interpersonal Violence*, 10, 473-386.
- (6) Baugham, H.M., Dearing, S., Giammarco, E., & Vernon, P.A. (2012). Relationships between bullying behaviours and the Dark Triad: A study with adults. *Personality and Individual Differences*, 52, 571-575.
- (7) Brase, G. L., Adair, L., & Monk, K. (2014). Explaining sex differences in reactions to relationship infidelities: Comparisons of the roles of sex, gender, beliefs, attachment, and sociosexual orientation. *Evolutionary Psychology*, 12, 73-96.
- (8) Brewer, G., Hunt, D., James, G., & Abell, L. (2015). Dark Triad traits, infidelity and romantic revenge. *Personality and Individual Differences*, 83, 122-127.
- (9) Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W. & DeMarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1663-1676.
- (10) Bushman, B.J. (2017). *Aggression and violence – A Social Psychological Perspective*, Routledge, NewYork and London
- (11) Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(1), 219-229.
- (12) Buss, D. M. (2016). *The evolution of desire: Strategies of human mating*. Basic books
- (13) Buss, D. (2015). *Evolutionary psychology: The new science of the mind*. Psychology Press
- (14) Buss, D. M. (2013). Sexual jealousy. *Psychological Topics*, 22, 155-182
- (15) Buss, D. M. (2000). *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex*. New York, NY, US: Free Press, New York, NY
- (16) Buss, D. M., Larsen, R. J., Westen, D., & Semmelroth, J. (1992). Sex differences in jealousy: Evolution, physiology, and psychology. *Psychological Science*, 3(4), 251-256.
- (17) Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452.

- (18) Buunk, B. P., Angleitner, A., Oubaid, V., & Buss, D. M. (1996). Sex differences in jealousy in evolutionary and cultural perspectives: tests from the Netherlands, Germany, and the United States. *Psychological Science*, 7, 359-363.
- (19) Buunk, B. P., Goor, J., & Solano, A. C. (2010). Intrasexual competition at work: sex differences in the jealousy-evoking effect of rival characteristic at work settings. *Journal of Social and Personal Relationships*, 27, 671-684.
- (20) Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides & S. J. Spencer (Eds.), *The Self* (pp. 115–138). New York: Psychology Press.
- (21) Cannon, C., Hamel, J., Buttell, F., & Ferreira, R. J. (2016). A survey of domestic violence perpetrator programs in the United States and Canada: Findings and implications for policy intervention. *Partner Abuse*, 7(3), 226–276.
- (22) Carter, G. L., Campbell, A. C., & Muncer, S. (2014). The dark triad personality: Attractiveness to women. *Personality and Individual Differences*, 56, 57-61.
- (23) Coney, A. (2016). An investigation into the dark triad of personality and fear and startle response among adults.
- (24) Chin, K., Atkinson, B. E., Raheb, H., Harris, E., & Vernon, P. A. (2017). The dark side of romantic jealousy. *Personality and Individual Differences*, 115, 23-29.
- (25) Christie, R. C., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York: Academic press.
- (26) Chabrol, H., Leeuwen, N. V., Rodgers, R., & Sejourne, N. (2009). Contributions of psychopathic, narcissistic, Machiavellian, and sadistic personality traits to juvenile delinquency. *Personality and Individual Differences*, 47, 734-739.
- (27) DeLongis, A., Nathanson, C., & Paulhus, D. L. (2011). Revenge: Who, when, and why. *Unpublished manuscript*, Canada: University of British Columbia.
- (28) DeSteno, D., Valdesolo, P., & Bartlett, M. Y. (2006). Jealousy and the threatened self: getting to the heart of the green-eyed monster. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 626-641.
- (29) Dutton, D. G., Van Ginkel, C., & Landolt, M. A. (1996). Jealousy, intimate abusiveness, and intrusiveness. *Journal of Family Violence*, 11(4), 411-423.
- (30) Egan, V., Figueredo, A. J., Wolf, P., McBride, K., Sefcek, J., Vasquez, G., et al. (2005). Sensational interests, mating effort, and personality: Evidence for cross-cultural validity. *Journal of Individual Differences*, 26, 11-19.
- (31) Elmquist, J., Hamel, J., Shorey, R. C., Labrecque, L., Ninnemann, A., & Stuart, G. L. (2014). Motivations for intimate partner violence in men and women arrested for domestic violence and court referred to batterer intervention programs. *Partner abuse*, 5(4), 359.
- (32) Elphinston, R. A., Feeney, J. A., Noller, P., Connor, J. P., & Fitzgerald, J. (2013). Romantic jealousy and relationship satisfaction: the costs of rumination. *Western Journal of Communication*, 77, 293-304.
- (33) Figueredo, A. J., Vásquez, G., Brumbach, B. H., Schneider, S. M. R., Sefcek, J. A., Tal, I. R. & sur. (2006). Consillience and Life History Theory: From genes to brain to reproductive strategy. *Developmental Review*, 26(2), 243-275.
- (34) Furnham, A., Richards, S. C., & Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of personality: A 10 year review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7, 199-216.
- (35) Glenn, A. L., & Sellbom, M. (2015). Theoretical and empirical concerns regarding the dark triad as a construct. *Journal of Personality Disorders*, 29(3), 360-377.
- (36) Griffin, R. S., & Gross, A. M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behaviour*, 9, 379–400.
- (37) Guerrero, L. K., & Andersen, P. A. (1998). The dark side of jealousy and envy: desire, delusion, desperation, and destructive communication. In B. H. Spitzberg &

- W.R. Cupach (Eds.), *The dark side of close relationships* (pp. 33- 70). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum
- (38) Hammock, G., & O’Hearn, R. (2002). Psychological aggression in dating relationships: predictive models for males and females. *Violence and Victims, 17*, 525-542.
- (39) Hare, R. D., & Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual Review of Psychology, 4*, 217-246.
- (40) Hare, R. D. (1991). *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*. Toronto: Multi-Health Systems.
- (41) Hill, R., & Davis, P. (2000). ‘Platonic jealousy’: A conceptualization and review of the literature on non-romantic pathological jealousy. *British Journal of Medical Psychology, 73*, 505-517.
- (42) Hilton, N. Z., Harris, G. T., Rice, M. E., Houghton, R. E., & Eke, A. W. (2008). An indepth actuarial assessment for wife assault recidivism: The Domestic Violence Risk Appraisal Guide. *Law and Human Behavior, 32*(2), 150-163.
- (43) Jonason, P. K., Strosser, G. L., Kroll, C. H., Duineveld, J. J., & Baruffi, S. A. (2015). Valuing myself over others: The Dark Triad traits and moral and social values. *Personality and Individual Differences, 81*, 102-106.
- (44) Jonason, P. K., Valentine, K. A., Li, N. P., & Harbeson, C. L. (2011). Mate-selection and the Dark Triad: Facilitating a short-term mating strategy and creating a volatile environment. *Personality and Individual Differences, 51*(6), 759-763.
- (45) Jonason, P. K., & Kavanagh, P. (2010). The dark side of love: Love styles and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences, 49*, 606-610.
- (46) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2009). Machiavellianism. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of Individual Differences in Social Behavior* (pp. 93–108). New York: Guilford.
- (47) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2010). Different provocations trigger aggression in narcissists and psychopaths. *Social Psychological and Personality Science, 1*, 12–18.
- (48) Jones, D. N., & Figueredo, A. J. (2013). The core of darkness: Uncovering the heart of the Dark Triad. *European Journal of Personality, 27*, 521-531.
- (49) Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment, 21*(1), 28-41.
- (50) Jones, D. N., & Weiser, D. A. (2014). Differential infidelity patterns among the Dark Triad. *Personality and Individual Differences, 57*, 20-24.
- (51) Jones, D. N., & Neria, A. L. (2015). The Dark Triad and dispositional aggression. *Personality and Individual Differences, 86*, 360-364.
- (52) Kardum, I. (2003). *Evolucija i ljudsko ponašanje*, Zagreb
- (53) Keller, P. S., Blincoc, S., Gilbert, L. R., Dewall, C. N., Haak, E. A., & Widiger, T. (2014). Narcissism in romantic relationships: A dyadic perspective. *Journal of Social and Clinical Psychology, 33*(1), 25-50.
- (54) Lacmanović, V. (2018). *Femicid – ubistva žena u Srbiji: Kvantitativno-narativni izveštaj za 2017. godinu*, Mreža Žene protiv nasilja, Beograd
- (55) Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. New York, NY: Oxford University Press
- (56) Lee, K., Ashton, M. C., Wiltshire, J., Bourdage, J. S., Visser, B. A., & Gallucci, A. (2013). Sex, power, and money: Prediction from the Dark Triad and Honesty-Humility. *European Journal of Personality, 27*(2), 169-184.
- (57) Massar, K., Winters, C. L., Lenz, S., & Jonason, P. K. (2016). Green-eyed snakes: The association between psychopathy, jealousy, and jealousy induction. *Personality and Individual Differences, 115*, 164-168.
- (58) McEllistrem, J.E. (2004) Affective and predatory violence: A bimodal classification system of human aggression and violence. *Aggression and Violent Behavior 10*,1–30.

- (59) Mealey, L. (1995). The socio-biology of sociopathy: An integrated evolutionary model. *Behavioral and Brain Sciences*, 18, 523–599.
- (60) Miller, J. D., Dir, A., Gentile, B., Wilson, L., Pryor, L. R., & Campbell, W. K. (2010). Searching for a vulnerable dark triad: Comparing factor 2 psychopathy, vulnerable narcissism, and borderline personality disorder. *Journal of Personality*, 78(5), 1529–1564.
- (61) Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12, 177–196.
- (62) Mullen, P. E., & Maack, L. H. (1985). Jealousy, pathological jealousy, and aggression. *Aggression and Dangerousness*, 103–126.
- (63) Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., & Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204.
- (64) Nevicka B., De Hoogh A.H.B., Van Vianen A.E.M., & Ten Velden F.S. (2013). Uncertainty enhances the preference for narcissistic leaders. *European Journal of Social Psychology*, 43, 370–380.
- (65) Pailing, A., Boon, J. & Egan, V. (2014). Personality, the Dark Triad and violence. *Personality and Individual Differences*, 67, 81–86.
- (66) Parrott, W.G. (1991). The emotional experiences of envy and jealousy. In P. Salovey (Ed.), *The psychology of jealousy and envy* (pp. 3–30). New York, NY: Guilford Press.
- (67) Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.
- (68) Paulhus, D.L., & Jones, D.N. (2015). Measures of Dark Personalities, In G.J. Boyle, & D.H. Saklofske, & G. Matthews (Eds.) *Measures of personality and social psychological constructs* (pp.562–594), San Diego: Academic Press.
doi:10.1016/b978-0-12-386915-9.00020-6
- (69) Pfeiffer, S. M., & Wong, P. T. (1989). Multidimensional jealousy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 6(2), 181–196.
- (70) Pilch, I. (2008). Machiavellianism, emotional intelligence and social competence: Are Machiavellians interpersonally skilled? *Polish Psychological Bulletin* 39(3), 158–164
- (71) Porter, S., & Woodworth, M. (2007). "I'm sorry I did it... but he started it": A comparison of the official and self-reported homicide descriptions of psychopaths and non-psychopaths. *Law and Human Behavior*, 31(1), 91–107.
- (72) Power, M. J., & Dalgleish, T. (2008). *Cognition and emotion: From order to disorder (2nd edition)*. Hove, U.K.: Psychology Press.
- (73) Rauthmann, J. F. (2012). The Dark Triad and interpersonal perception: Similarities and differences in the social consequences of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Social Psychological and Personality Science*, 3, 487–496.
- (74) Reidy, D. E., Shelley-Tremblay, J. F., & Lilienfeld, S. O. (2011). Psychopathy, reactive aggression, and precarious proclamations: A review of behavioral, cognitive, and biological research. *Aggression and Violent Behavior*, 16(6), 512–524.
- (75) Rohmann, E., Neumann, E., Herner, M. J., & Bierhoff, H. (2015). Grandiose and vulnerable narcissism: self-construal, attachment, and love in romantic relationships. *European Psychologist*, 17, 279–290.
- (76) Schmitt, D.P. (2015). The evolution of culturally-variable sex differences: Men and women are not always different, but when they are...it appears not to result from patriarchy or sex role socialization. In Weekes-Shackelford, V.A., & Shackelford, T.K. (Eds.), *The evolution of sexuality* (pp. 221–256). New York: Springer.

- (77) Shackelford, T. K., Voracek, M., Schmitt, D. P., Buss, D. M., Weekes-Shackelford, V. A., & Michalski, R. L. (2004). Romantic jealousy in early adulthood and in later life. *Human Nature, 15*(3), 283-300.
- (78) Sharpsteen, D. J. (1991). The organization of jealousy knowledge: Romantic jealousy as a blended emotion. In P. Salovey (Ed.), *The Psychology of jealousy and envy* (pp. 31-51). New York, NY: Guilford Press..
- (79) Smith, S. F., Watts, A., & Lilienfeld, S. (2014). On the trail of the elusive successful psychopath. *Psychological Assessment, 15*, 340-350.
- (80) Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation?. *British Journal of Developmental Psychology, 17*(3), 435-450
- (81) Swogger, M. T., Walsh, Z., & Kosson, D. S. (2007). Domestic violence and psychopathic traits: Distinguishing the antisocial batterer from other antisocial offenders. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 33*(3), 253-260.
- (82) Tortoriello G.K, Hart W., Richardson K. & Tullett A.M. (2017). Do narcissists try to make romantic partners jealous on purpose? An examination of motives for deliberate jealousy-induction among subtypes of narcissism. *Personality and Individual Differences, 114*, 10-15
- (83) Veselka, L., Schermer, J. A., & Vernon, P. A. (2012). The Dark Triad and an expanded framework of personality. *Personality and Individual Differences, 53*(4), 417-425.
- (84) Visser, B. A., Pozzebon, J. A., Bogaert, A. F., & Ashton, M. C. (2010). Psychopathy, sexual behaviour, and esteem: it's different for girls. *Personality and Individual Differences, 48*, 833-838.
- (85) Vize, C. E., Lynam, D. R., Collison, K. L., & Miller, J. D. (2018). Differences among dark triad components: A meta-analytic investigation. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment, 9* (2), 101-111.
- (86) Westhead, J., & Egan, V. (2015). Untangling the concurrent influences of the Dark Triad, personality and mating effort on violence. *Personality and Individual Differences, 86*, 222-226.
- (87) White, G. L., & Mullen, P. E. (1989). *Jealousy: Theory, research, and clinical strategies*. New York, NY: Guilford Press.
- (88) Wigman, S. A., Graham-Kevan, N., & Archer, J. (2008). Investigating sub-groups of harassers: The roles of attachment, dependency, jealousy and aggression. *Journal of Family Violence, 23*(7), 557-568.
- (89) Williams K.M, Spidel A. & Paulhus D.L.(2005). *Sex, Lies, and More Lies: Exploring the Intimate Relationships of Subclinical Psychopaths*. Canada
- (90) Wrangham RW, Glowacki L. (2012) Intergroup aggression in chimpanzees and war in nomadic hunter-gatherers: Evaluating the chimpanzee model. *Human Nature, 23*, 5-29.
- (91) Wrangham, R.W. (2017). Two types of aggression in human evolution. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 115*(2), 245-253.
- (92) Wurst, S. N., Gerlach, T. M., Dufner, M., Rauthmann, J. F., Grosz, M. P., Kűfner, A. C., ...& Back, M. D. (2017). Narcissism and romantic relationships: The differential impact of narcissistic admiration and rivalry. *Journal of Personality and Social Psychology, 112*(2), 280.

THE DARK TRIAD, AGGRESSION AND JEALOUSY

Existing literature points at jealousy as a key factor of relationship dissatisfaction and violence often leading to femicide. In order to identify personality traits predisposing to jealousy and violence, a non-offender sample (97 males and 103 females, average age 41.5 years) was probed with the Multidimensional Jealousy Scale, the Short Dark Triad and with the AQ29 aggression questionnaire. Proneness to aggression was best predicted by psychopathy and jealousy by narcissism. Machiavellianism was predictive of hostility but was not predictive of jealousy. Multiple regression revealed that psychopathy was negatively associated with emotional jealousy. Emotional jealousy was the only type of jealousy that proneness to aggression was not associated with. The data indicate that men were marked with psychopathy and proneness to physical violence, women with anger and jealousy. Relatively weak predictive association between the Dark Triad and jealousy calls for further research involving variables that were beyond the scope of this study.

KEYWORDS: *Dark Triad / Aggression / Jealousy / non-offenders*

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 27-40
Originalni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

STRANCI IZ KOMŠILUKA – NASILJE I MEĐUETNIČKI ODNOSI U SELU JABUCI 2010. GODINE*

Andrej Kubiček*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

Rad ima za cilj objasniti nasilne sukobe i napade na lokalnu romsku zajednicu koji su se desili u selu Jabuci 2010. godine. Budući da je društveni kontekst ovih događaja vrlo specifičan, pružena je retka prilika da se istraži kako se rasizam generiše "odozdo" u stvarnoj mikrosociološkoj situaciji. Biće pokazano kako su lokalne društvene podele dobile rasijalni karakter, kakva je uloga glasina u uobličavanju rasističkih predstava o sopstvenim susedima i konačno, na koji način je sve to skupa snažno uticalo na identitet obe grupe.

KLJUČNE REČI: rasizam / nasilje / Romi / formiranje društvenih grupa

UVOD

Resantiman prema Romima širom evropskog prostora ima dug kontinuitet i široko je rasprostranjen. Njegova ukorenjenost je takva da se stiče opravdan utisak da je rasizam usmeren ka ovoj grupi deo hegemone slike sveta koja se uzima zdravo za gotovo, kao činjenica jasna sama po sebi. Analiza geneze takvog odnosa tokom dugih vekova, sistematskog rasizma i njegovog diskursa na makrosociološkoj ravni i državne politike prema Romima, iako od izvanrednog naučnog i društvenog značaja, katkad gubi iz vida jedan bitan aspekt ove pojave.

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: andrejkubicek@gmail.com

Problem koji ostaje neobjašnjen jeste na koji način neposredna društvena sredina deluje kao posrednik rasizma, ili čak predstavlja i njegovo rodno mesto?

U konkretnom slučaju Roma, bitne osobine diskursa na makro nivou su opšte poznate i u velikoj meri se podudaraju sa društvenim predstavama grupa sa sličnim društvenim položajem u različitim periodima istorije i širom zemljinog šara. Za potrebe ovog rada biće izdvojen jedan posebno karakterističan aspekt takvih ideoloških fantazija, a to je poistovećivanje Roma sa "opasnim klasama" i "anti-socijalnim ponašanjem". Budući da su preci pripadnika ovog naroda živeli nomadskim načinom života do duboko u vreme nastanka i razvoja moderne države, koja po svojoj biti ne toleriše stanovništvo bez trajnog mesta boravka, oni su postali predmet različitih mera njenih institucija (Lucassen i dr. 1998; Lewy, 2000; Kubiček, 2017). U prilog tome govori i činjenica da je i rana kriminološka literatura opisivala Rome u ovakvim preuveličanim i generalizovanim kategorijama. Ćezare Lobrozo je posvetio zasebno poglavlje "Ciganima", opisujući ih kao "živi primer čitave rase kriminalaca koja ima sve strasti i poroke kriminalaca", te kao kukavice, lopove, svirepe nasilnike i prevarante, koje rođene majke od malena uče krađi (Lombroso, 1911: 39-41).

Detaljna analiza sociogeneze ovakvih predstava (Kubiček, 2017; Kubiček, 2018) nije, kao što je već naznačeno, cilj ovog rada. Jednom nastali narativi zahtevaju društveno utemeljenje da bi se održali kao relevantan diskurs. U suprotnom oni nastavljaju da obitavaju na granicama društvenog kao "priče" koje eventualno mogu nekoga da zabave ili začude. Glavni zadatak rada jeste da opiše na koji način određeni društveni procesi održavaju diskurs živim na lokalni¹, ili ga čak aktiviraju kada je on latentan. Ideja vodilja je da se jedinstveni terenski podaci protumače iz mikrosociološkog ugla, odnosno da se objasni na koji način se rasizam generiše "odozdo" – iz konkretne društvene situacije, te kakvu ulogu nasilje igra u njoj.

PROSTORNI I ISTORILJSKI KONTEKST DOGAĐAJA

Jabuka je selo u Opštini Pančevo, udaljeno 11 kilometara severozapadno od grada u pravcu Opova. Oblikom prati levu obalu Tamiša i jednu njegovu mrtvaju, i da nije tako, zbijene ulice bi se sekle pod pravim uglovima i mesto bi imalo pravilan četvorougao oblik. Kao i mnoga druga sela u Banatu, Jabuka se dosta razlikuje od tipičnih sela sa druge strane Dunava. Ona zapravo ima mnoge odlike prave male varošice: park, sportsku halu, vrtić, veliku školsku zgradu i dom kulture kao i industrijska postrojenja (skrobaru). Stanovnika ima nešto više od 6.000, a površina sela nije mala, te hod s jednog na drugi njegov kraj iziskuje 15-20 minuta hoda.

Demografsku sliku sela uobličili su istorijski tokovi i oni skupa čine neraskidivu celinu. Iako se selo pomnije i ranije, prošlost mesta relevantna za sadašnje događaje

¹ Analizirani podaci su prikupljeni za potrebe diplomskog rada *Rasni, klasni ili etnički sukobi u selu Jabuka 2010. godine*, odbranjenog 2011. godine na Odeljenju za sociologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, pod mentorstvom Jova Bakića.

je započela kolonizacijom Nemaca katolika u 18. veku, kada je selo dobilo karakterističnu ušorenu fizionomiju, kao i naziv *Apfeldorf*. Sve do kraja II Svetskog rata Nemci su sačinjavali apsolutnu većinu u selu (85%), uz primetnu rumunsku manjinu i još manji broj Mađara i Srba. Demografska struktura je potpuno promenjena nakon rata, kada se svi Nemci iseljavaju, a u Jabuku dolaze kolonisti iz različitih krajeva Jugoslavije, ali posebno sa prostora tadašnje NR Makedonije, među kojima je bilo Makedonaca i Srba, ali i makedonskih Roma².

Na terenu je utvrđeno da jabučki Romi, potomci kolonista od pre pedeset godina, suštinski neguju dvojni identitet, a poneki insistiraju i da se formalno tako izjasne (R1). Niko ne govori romski, ali po pravilu znaju makedonski, prezimena im se završavaju na "-ski", slave Ilinden, neguju makedonski folklor i muziku, a u razgovoru naglašavaju da su iz Makedonije. Popis iz 2002. godine u potpunosti potvrđuje utiske sa terena, jer se svega 24 meštana izjasnilo kao Romi³. Situacija se znatno izmenila devet godina kasnije, 2011. godine, kada je broj izjašnjenih Roma u Jabuci porastao skoro 1000%, odnosno na 253.

Ovde se dolazi do ključne tačke koja je uticala na događaje u selu i koja je istovremeno izazavala pažnju za istraživanje. Prvi događaj koji je potresao Jabuku 2010. godine je bilo lišavanje života maloletnika makedonskog porekla nožem koje je počinio takođe maloletnik. Nekolicina mlađih Roma, među koje je spadao i počinilac ubistva, zaista se ponašala na način koji se može okarakterisati kao delinkventan i u široj (drsko ponašanje i nipodaštavanje drugih, posebno starijih meštana) i u užoj definiciji tog pojma (vandalizam, narušavanje javnog reda, nasilničko ponašanje, krađe, sitne iznude). Etiologija maloletničke delinkvencije je međutim izuzetno složena (Ljubičić, 2011: 21-24) i ne može se svesti na jedan činilac, a naročito ne na etničku pripadnost.

Drugi događaj predstavlja reakciju meštana na ubistvo, koja se sastojala iz noćnih okupljanja i protestnih šetnji po selu. Procesije su dobile karakter osvetničkih napada na kuće momaka koji su pravili nered, a iskazivanje tuge i protesta zbog zločina za neke od okupljenih uključivalo je i izvikivanje rasističkih parola i pretnji, napade kamenicama na kuće i imovinu Roma, šutiranje kapija itd.

METOD

Iz dosada rečenog je sasvim jasno da je predmet istraživanja na terenu bio posve specifičan, a u nekim aspektima i jedinstven. Zbog toga, ali i zbog objektivnih ograničenja koja samostalan istraživač ima, primenjene metode u ovoj studiji slučaja su bile uglavnom kvalitativne. Uopšte, bilo kakvo anketno ispitivanje stavova prema Romima po pravilu daje odgovore koji su u velikom delu (svesno ili nesvesno) neiskreni i dati tako da se ispitanik predstavi kao osoba koja nema predrasuda

² <http://arhiva.pancevo.rs/30-1-1>, posećeno 12. 10. 2018.

³ Na statističkim podacima o etničkoj strukturi po naseljenim mestima sam veoma zahvalan Sekretarijatu za opštu upravu Gradske uprave grada Pančeva.

(Kuzmanović, 1992). Čak i tamo gde su dobijeni odgovori u skladu sa stvarnim stavovima, oni se u potpunosti podudaraju sa uvreženim stereotipima o pripadnicima ovog naroda, tako da nisu od značajne saznavne vrednosti (Radenović, 2008.).

S druge strane, ono što se u konkretnom slučaju nudilo istraživaču jeste prikupljanje informacija koje su inače retke i neodstupne, te se mogu uzeti kao prirodni eksperiment. Ovde se pre svega misli na mogućnost razgovora sa neposrednim učesnicima, među kojima je bilo i osuđenih za izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje u opštoj populaciji i Roma koji su ili bili neposredne žrtve nasilja, ili su pak dobro informisani o događajima u selu na osnovu svog angažmana, poslova kojima se bave i ugleda koji uživaju. Ukupno je obavljeno 10 dubinskih, polustukturisanih intervjua koji su se sastojali iz deset pitanja-tema raspoređenih u dve celine. Prva je obuhvatala opis samih događaja, odnosno njihovo tumačenje, a druga se bavila razgovorom o široj slici lokalnog društvenog života, etničkim odnosima u selu i projekcijama budućih događaja. Pet intervjua je obavljeno sa neromima (M1-M5) od kojih su svi bili prisutni na noćnim šetnjama, a neki su i osuđeni kao organizatori, a pet sa Romima (R1-R5) od kojih su dvoje bili neposredne žrtve, a troje uticajni i informisani meštani.

Drugi metod, naučnog posmatranja, bio je primenjen kako na samo selo, tako i na suđenja za izazivanje verske, rasne i nacionalne mržnje u Višem sudu u Pančevu. U izvornom istraživanju primenjena je i analiza sadržaja i diskursa medijskog izveštavanja, ali ti rezultati neće biti predstavljeni u ovom članku.

ODOMAĆENI I STRANCI U JABUCI

Za razliku potrage za Jabukom, pokušaj da se pronade mesto Vinston Parva na mapi Engleske, ma koliko ona detaljna bila, uzaludan je posao. Naselje sa takvim imenom ne postoji, već je ono nadenuto varošici u okolini Lestera od nešto manje od 5.000 stanovnika u kome je Džon I. Skotson uz superviziju Norberta Elijasa sproveo terensko istraživanje sredinom prošlog veka (Elias, Scotson, 1994). Motivacija za proučavanje ovog mesta donekle je bila slična onoj koja je pokrenula istraživanje u Jabuci. Iako se u Vinston Parvi nije desilo ubistvo, ipak je postojalo ubeđenje da je jedan deo stanovništva ovog mesta posebno sklon kriminalu i drugim vidovima devijantnog ponašanja, pre svega besposličarenju i pijanstvu. Devijanti su bili obeleženi kao stranci, koji čak ni ne govore pravilan engleski jezik, i koji nemaju ništa zajedničko sa odomaćenima: oni su bili okarakterisani kao prljavi, svadljivi, nasilni, bučni, neuredni, razulareni. Ovakva situacija sama od sebe navodi čitaoca da pomisli da su "stranci" u Vinston Parvi bili doseljenici iz Irske, ili iz neke bivše britanske kolonije. No, što je najzanimljivije – to uopšte nije bio slučaj. Stranci su i sami bili Englezi: belci i anglikanci. Početna hipoteza Elijasa i Skotsona bila je da osnov razlikovanja predstavljaju klasne razlike, ali je ona odbačena čim je ustanovljeno da su prihodi i svi ostali pokazatelji ekonomskog položaja između ove dve grupe bili posve slični.

Šta je onda bilo uzrok isključivanja jedne grupe stanovnika? U skladu sa Elijasovim širim teorijskim shvatanjima (Elijas, 2007), ovakve posledice nije ni mogla da proizvede bilo kakva reifikovana varijabla, već samo međusoban društveni odnos koji se odvija u vremenu. Ovakav pristup je jedini ispravan kada se proučava rasizam, budući da su "rasne razlike" istovremeno i objektivno prisutne i krajnje relativne, jer su u biti društveno i istorijski uslovljene (Veber, 1976: 323-332). Boja kože ili druge fizičke, pa i kulturne osobine, mogu da negativno utiču na životne izgledе pojedinaca i grupa u nekim društveno-istorijskim kontekstima, ali su u drugima potpuno beznačajne. Telesne razlike između ljudi nikako nisu uzrok društvenog položaja same po sebi, već je to njihova društvena interpretacija. Ovakav pristup krči put proučavanja "rasnog" i drugih vidova društvenog raslojavanja, pri tom znatno umanjujući mogućnost zabasavanja u slepe ulice rasističkog mišljenja.

Na koji način se ovakvi društveni odnosi odvijaju prema Elijasovom i Skotsonovom tumačenju? Odomaćeni u Vinston Parvi su bili dobro društveno povezani duži niz generacija, što se nije moglo reći za došljake koji međusobno nisu predstavljali čvrsto integrisanu grupu. Iz snažnih veza odomaćenih porodica proisticala je i njihova relativna moć u odnosu na atomizovane došljake, kao i svojevrsna harzima koju su dodeljivali jedni drugima, a uskraćivali došljacima. Na taj način su potonji bili sistematski isključivani iz društvenog života, što su oni vremenom počeli da shvataju kao deo sopstvenih ličnosti. Za njih je dakle jedan društveni odnos postao shvaćen kao njihovo lično svojstvo, a društvena nemoć je postala usvojena kao lična inferiornost. Konačno, ovaj odnos je postao okosnica identiteta dveju grupa, čime je održavana gotovo neverovatna situacija da su meštani koji su rođeni u Vinston Parvi, ili kojima su čak i roditelji bili rođeni u njoj, bili stigmatizovani kao "stranci" i "došljaci".

Jasno je da Jabuka predstavlja vrlo zanimljiv slučaj za promišljanje sa stanovišta koje je Elijas zauzeo u *Odomaćenima i strancima*. Kao prvo, istinskih starosedelaca u Jabuci je sasvim malo, i njih predstavlja nekoliko mađarskih i rumunskih porodica. Svi ostalu su kolonisti, dakle došljaci u trećoj, drugoj ili čak prvoj generaciji. Razlike između Roma i neroma (Makedonaca i Srba) su dakle ili donete iz Makedonije, ili su prizvane iz stereotipnih fantazija o "ciganima". Doseljenici su na sebe u potpunosti preuzeli ulogu odomaćenih, marginalizujući ostatke prvodbitnih starosedelaca zahvaljujući ogromnog razlici u brojnosti. Još jedna upečatljiva sličnost je izostanak, ili vrlo mala prisutnost, klasnih razlika između Roma i neroma u Jabuci. Kako se moglo utvrditi na terenu, ali i čuti iz razgovora sa Romima (R1), jabučki Romi se gotovo i ne razlikuju od drugih meštana u selu prema ekonomskom položaju, primanjima, ili vlasništvu. U najvećem broju slučajeva Romi žive u zidanim kućama koje imaju dvorišta, a bave se poljoprivredom, muzikom i različitim radničkim zanimanjima (zidari, vodoinstalateri, moleri itd). Ima i onih koji su nadničari (fizički radnici) ili sakupljači sekundarnih sirovina, ali je i njihov način života sasvim integrisan u odnosu na uslove života u nehigijenskim naseljima u većim gradovima. Ovakvog stanja su svesni i neromi sa kojima su vršeni razgovori, što se vidi iz slikovitog opisa koji je dao M1, rekavši da u Jabuci ne žive "čergari", nego Romi koji imaju "kuću, grejanje, kupatilo – imaju krov nad glavom!".

Sve navedeno se odražava i na identitet Roma, što je već pokazano na rezultatima popisa. Od pet Roma sa kojima je razgovarano, ispitanica R1 je navela dvojni identitet – romski i makedonski – navodeći da joj mnogo znači što (osim srpskog) govori makedonski jezik i neguje makedonsku kulturu. Slučaj R4 je još zanimljiviji, jer se on izjasnio samo kao Makedonac, rekavši da iako su svi u njegovoj okolini Romi, ali da on ipak najrađe vidi sebe kao pripadnika makedonskog naroda. Takođe, tokom celog intervjua, govorio je iz romske perspektive. Vredi takođe navesti i slučaj sa suda, kada je jedan od Roma koji su svedočili na pitanje "Da li mu treba tumač za romski jezik ili može da komunicira na srpskom" odgovorio da on drugi jezik osim srpskog i ne zna, jer je Srbin. Kasnije je, na potpitanje advokata odbrane koga je zanimalo zbog čega se on onda uopšte osećao ugroženim tokom anti-romskih protesta, svedok je odgovorio da njemu u ličnoj karti piše da je državljanin Republike Srbije, a ne da "Ciganin" i da se uplašio jer "nije belac".

TRAČEVI I FORMIRANJE DISKUZIVNE ZAJEDNICE "PRAVEDNIH"

Elijas i Skotson posebnu ulogu u podeli na odomaćene i strance daju tračevima koji su verbalno (diskurzivno) uobličavali slike o "nama" i "njima". Budući da su odomaćeni bili bolje i snažnije povezani, oni su bili i u situaciji da efikasnije proizvode i šire glasine, čime su dodatno učvršćivali sopstvenu poziciju, odnosno pozitivnu predstavu svoje i negativnu sliku o drugoj grupi (Elias, Scotson, 1994: 89-106). Gotovo identično kasnijem shvatanju diskurzivnih strategija Teuna fan Dajka (van Dijk, 2006), autori navode da grupa koja je u dominantnom položaju različite događaje – istinite, preuveličane ili u celosti izmišljene – usvajaju i prenosi dalje, ali samo ako oni odgovaraju uvreženoj negativnoj slici o dominiranoj grupi. Ovaj aspekt problema je važan pre svega zbog toga što svedoči o tome kako se grupa formira, budući da samo uključeni članovi imaju privilegiju da čuju trač i dalje ga prenesu. Granice prostiranja glasina su ujedno i granice društvene grupe. Ovaj mehanizam ima i kvalitativnu dimenziju, u smislu da bolje integrisani članove neke skupine imaju i privilegovan pristup glasinama, te predstavljaju neku vrstu čvorišta kako u njihovom akumuliranju, tako i u širenju (Elias, Scotson, 1994: 98-99). Sa druge strane, Elijas i Skotson zapažaju da su članovi porodica koje su bile stigmatizovane kao došljaci vrlo malo pričali o dešavanjima u drugim domaćinstvima. Konkretni događaji o kojima se priča nisu toliko ni bitni, jer se oni i onako zaboravljaju kada trač postane opštepoznat. Suština ovog procesa je stalna potraga za novim sadržajima i njihovo prepričavanje, koje pojedincima daje ličnu satisfakciju, a grupi održavanje veza i ugled.

U slučaju dešavanja u Jabuci prisustvo okrivljujućih i slavodobitnih glasina je bilo evidentno. Njihovi sadržaji imaju izvanredan istraživački značaj i kao svojevrsatan "narrativ" koji je vrlo pogodan za primenu analize diskursa. Dok su neke od glasina bile aktuelne (ispitanici su ih rado delili tokom intervjua), druge su mogle da se posredno opaze preko sadržaja koje su ispitanici neromi stalno iznova ponavljali, te se može pretpostaviti da su bili snažno oblikovani predanim prepričavanjem. Sadržaji glasina mogu da se podele u dve grupe: one vezane za neopravedne ekonomske povlastice Roma i za njihovo nasilničko ponašanje. Kod prve grupe je

primetan veliki uticaj opštih stereotipnih predstava o Romima. Čak i kada konkretna situacija u Jabuci ima dodirnih tačaka sa takvom predstavom, ona je preuveličana. Istina je da su romski učenici primali pomoć u vidu besplatnih udžbenika ili obuće (kao nagrade za vrlo dobar i odličan uspeh), kao i da su neki od njihovih roditelja primali neki vid socijalne pomoći, ali su u iskazima ispitanika iz opšte populacije takvi prihodi dobijali nerealno velike razmere. Poneke sasvim male privilegije su posebno naglašavane kao izrazito nepravedne, poput toga da Romi "ne plaćaju 600, 700 dinara kada vade dokumenta" (M2)⁴. I sami Romi (R1 i R5) su svesni da njihovi susedi tako opažaju stvarnost, pa vele da "se zbog toga javila neka zavist" i da "su se i neki Srbi prijavili da su Romi". Ovde je značajno primetiti i jednu neočekivanu posledicu društvene integracije neroma i ugleda koji ona donosi. Naime, kako je to odlično ilustrovaio M1, u habitus opšte populacije je duboko urezan osećaj stida od traženja socijalne pomoći: "Naših ljudi je sramota otići i moliti za pomoć, za neku socijalu, a i kad odeš, to se tako gleda: "Ti nisi Rom, kako ih ovde zovu, cigani, pa da ti ideš da tražiš pomoć". Postoji dakle velika bojazan da ne samo da se neće dobiti pomoć, nego da će tražilac biti stigmatizovan kao "ciganin".

Što se tiče glasina i predstava o načinu života Jabučkih Roma, oni gotovo da i nemaju dodirnih tačaka sa stanjem na terenu. Učesnici u sukobu su naglašavali kradljivost Roma (M2: "Ukrade tebi, proda meni"); ambiciju da se uspostavi dominacija u selu (M2: "Da su neki frajeri, da su uradili pos'o" [time što su izvršili ubistvo]; M3: "Da... Cigani vladaju selom" i "Pa idu ulicama – deru se, vrište, urlaju, napadaju druge, tako. Ne sme niko ništa da im kaže... Glume... Faktički glume neke šerife u selu"; M4: "Cigani – prljavi, aljkavi, nekulturni, nepristojni... Naspram nas, Srba, Makedonaca i ostalog življa u selu" i "Da se ponašaju kao svi normalni ljudi. Da se ne ističu kao Cigani, kao nasilnici, kao bezobrazni, grubi. (...) Kad prođe ulicom, da te pogleda i kaže – Dobar dan. A ne da te pogleda pogledom kao da će da te ubije").

Zanimljivo je primetiti da osim toga što postoji očigledan nesklad u iskazima ispitanika i stanja na terenu, postoje i velike protivrečnosti unutar samih iskaza. Tako recimo M2 uporedo govori da svi Romi krađu, varaju i primaju socijalnu pomoć, ali i da su "pola njih muzičari", da "mnogi rade građevinu", te da jedan deo "radi u firmama i normalno živi". I kod ostalih ispitanika postojala je tendencija da ublaže izrazito negativne govore o Romima kada bi bili upitani da li se isto odnosi na njihove komšije.

Sadržaji glasina o konkretnom ponašanju Roma u Jabuci, a naročito o nasilničkom ponašanju prisutan bio je kod svih ispitanika neroma. Kako je M5 objasnio: "Nije to prvi put, već ima ranije, ne znam, tad sam bio klinac. Isto je bilo neko ubistvo, sad ne znam tačno". M2 je naveo da "To je četvrto ili peto ubistvo koje se desilo da su Romi,

⁴ Dalja moralna elaboracija ovih činjenica kod M2 je posebno zanimljiva, jer se on stalno poziva da je diskriminisan kao nezaposleno lice, dok Romi istovremeno i rade "na crno" i primaju sve vrste socijalne pomoći i drugih povlastica, pa još povrh svega i krađu. Tu, međutim, treba uzeti u obzir da je M2, iako nezaposlen, prilično imućan čovek koji ima vredan vozni park, kuću, baštu i prateću opremu. Realistična interpretacija ovakve diskurzivne strategije bi bila da se želi reći "Mi smo siromašni samo zato što smo pošteni (dok Oni iako su nepošteni ne mogu da se obogate)".

cigani ubili meštana Jabuke", a M1 i M3 su ponovili sličan iskaz. Takva podudarnost u sadržaju, ali i spremnost da se on iznese i naglasi, svakako je posledica glasina koje su razmenjivane neposredno pre nasilja i koje su igrale veliku ulogu u mobilizaciji meštana koji su želeli da uzmu pravdu u svoje ruke, o čemu će biti više reči u sledećem odeljku.

DINAMIKA RASNO MOTIVISANIH NAPADA

Što se tiče analize samih nasilnih događaja, u velikoj meri je korišćena originalna i obimna studija *Nasilje: mikrosociološka teorija* Rendala Kolinsa. Njegov pristup se pokazao vrlo primenljivim i dragocnim iz više razloga, uz činjenicu da se može kritikovati i dopuniti. Stavljanje akcenta na nasilne situacije umesto na nasilne pojedince ili grupe pruža mogućnost valjanog tumačenja ove pojave. Kako Kolins objašnjava, ni pojedinci koji su okarakterisani kao izuzetno nasilni ne vrše nasilje uvek, niti čak često (Collins, 2018: 10-19; 40-57). Oni postupaju prema takvom obrascu relativno retko, iako takvo delanje zbog svoje dramatičnosti i odstupanja od norme ostavlja jak utisak. Sa druge strane, čak i sasvim miroljubive osobe upletene u specifične situacione odnose mogu biti nasilne. Teorije koje pokušavaju da uvedu pojam kulture nasilja teško da mogu da izađu na kraj sa kritikom koja ukazuje na to da čak i u kulturama koje veličaju nasilje i nasilne pojedince konkretnih činova nasilja zapravo ima prilično malo⁵ (Vulfgang, Ferakuti prema Ignajtović, 2006).

Ovde se susreće i prvi nedostatak pristupa koji zagovara R. Kolins. Naime, on nasilje definiše preusko: ne samo kao fizičko nasilje, već iz njega isključuje i one vidove telesnih nasrtaja koji ne proizvode povrede (guranje, vučenje, stiskanje, slabije udarce itd). Ovakva definicija je neprihvatljiva, jer izazivanje psihičkih trauma različitim verbalnim i drugim svakodnevnim postupcima može imati bar podjednako teške posledice kao i fizički bol, što isto važi i za simboličke i društvene oblike nasilja. Takođe, pretnja nasiljem koje nije realizovno sa stanovišta instrumentalnog zadovoljenja motiva nasilnika potpuno je ista kao i da je nasilni čin izvršen. To važi i za žrtvu koja je, recimo opljačkana "samo" uz pretnju nasiljem ili uz primenu stvarne sile. Da su sve ove pojave opravdano uvršćene u definiciju, ocena da je nasilje retka društvena pojava ne bi bila više verodostojna. No, ako se sve ove ograde uzmu u obzir, Kolinsova teorija ostaje vrlo primenljiva na one pojavne oblike nasilja koje ima ambiciju da objasni – ozbiljne fizičke nasrtaje koji za posledicu mogu da imaju telesne povrede.

Kolins retkost slučajeva ostvarenih fizičkih napada objašnjava time da ljudska bića zapravo nisu preterano vešta u stvarnim nasilnim situacijama (Collins, 2018: 57-59). Razlozi za to su dvojaki, jer svakom nasilnom činu prethodi svojevrsna uvertira koja uključuje vrlo napete i preteće događaje. Zbog toga većina mogućih nasilnih

⁵ Konkretno, ova dva autora navode da je stopa ubistava u Filadelfiji među mladim muškarcima koji nisu bele puti 92, što je daleko više od 3,4 kod belaca istih godina (Vulfgang, Ferakuti prema Ignajtović, 2006: 199). Istina, razlika od 27 puta jeste velika, ali je i ona minorna u odnosu na činjenicu da 99908 mladih koji nisu bele puti takođe nisu ni ubice – njih je dakle 1085 puta više nego onih koji to jesu.

događaja nikada i ne budu realizovani, jer se najveći broj učesnika mentalno iznuri uvredama i pretnjama pre nego što dođe do primene sile ili se jednostavno uplaši od mogućih posledica (telesnih ili društvenih). Do nasilja najčešće dolazi upravo onda kada je takva uvertira iz nekog razloga preskočena ili prekinuta: kada je žrtva nemoćna, nenaoružana, bročano nadjačana, kada leži na zemlji ili je okrenuta leđima, kada je prisutna publika ili treći učesnik koji može da prekine nasilje ukoliko se ono otrgne kontroli itd. Uglavnom, radi se o slučajevima kada napadač ostvari potpunu psihičku dominaciju nad žrtvom ili kada postoje garancije da posledice neće biti suviše ozbiljne.

Dešavanja u Jabuci se gotovo u potpunosti uklapaju u Kolinsonov model nasilnih međuetničkih sukoba. Ranije izneta situacija predstavlja društveni kontekst u kom nikada pre nije dolazilo do nasilnih napada na Rome (a srećom ni kasnije). Takođe, do napada nije došlo momentalno kada se pročula vest o ubistu, već je bilo neophodno da se ispune još neki uslovi. Taj događaj predstavlja prvi čin prema modelu, odnosno kao provokaciju koju jedna strana doživljava neoprostivom (Collins, 2018: 117).

Drugi čin bi se mogao opisati kao "zatišje pred buru", i to je vreme u kome se potencijalni napadači mobilišu, pružaju podršku jedni drugima, prepričavaju glasine i prikupljaju psihičku snagu i odlučnost da preduzmu naredne korake. U ovoj fazi nasilje još nije nužno, već zavisi od daljeg razvoja situacije. Glasine kojima se protivnička grupa opisuje kao naročito preteća, uz pozivanje na događaje iz prošlosti, dodatno povećava napetost. Uverenje u istinitost takvih jednostranih, generalizovanih i preuveličanih priča postaje toliko snažno da ga je nemoguće poljuljati. Po pravilu se naročito naglašavaju posebno gnusni detalji, poput skrnavljenja tela pripadnika sopstvene grupe ili grobalja i svetih mesta. Upravo ovakve glasine su se iz sela prelile u javnost cele zemlje⁶. Pokušaji vlasti da ih demantuje ili da primiri situaciju po pravilu samo još više pojačavaju gnev kod grupe koja se mobilise (ibid: 117-118).

Ova međufaza je trajala manje od 24 časa, budući da je izvestan broj meštana Jabuke, par stotina uglavnom mlađih osoba, okupio se oko 10 sati u parku u centru sela iste noći, 10. juna 2010. godine, gde su proveli neko vreme, nakon čega je započela šetnja ulicama. Ono što je usledilo ponovo odgovara Kolinsonovom modelu – najveći broj meštana je zapravo mirno protestovao, noseći sveće, dok je relativno mali broj uzvikivao rasističke parole prolazeći pored romskih kuća. Šta je bio okidač za fizičko nasilje ostaje nejasno, jer različiti akteri to tumače na svoj način. Neki Romi su pričali da su ljudi izlazili u dvorište i govorili okupljenoj masi da ne pravi buku, jer je već kasno. M2 i M4 pak tvrde da su ih Romi otvoreno provocirali, a potonji navodi da su ih nazivali "kavurima" (od tur. *gavur* – pogrđan naziv za hrišćane, u ovom slučaju pre generička uvreda koja svedoči o kulturnom poreklu učesnika u sukobu). Bilo kako bilo, ovime su žrtve napada signalizirale da su nemoćne, što je bio okidač da neki od okupljenih počnu da bacaju kamenice i

⁶ Misli se na uznemirujuću vest koju je preneo jedan tabloid 12. juna pod naslovom "Dečak zver – isekao vršnjaka, pa spavao u krvavoj majici".

štitiraju kapije, lome prozore i oštećuju parkirane automobile. Iz svega navedenog, nije teško objasniti kako je do nasilja došlo. Prvo, romske kuće koje su napadute su bile izolovane i nezaštićene – napadačima je svakako bilo jasno da njihovi žitelji ne mogu da se brane, kao i da prisutna policija nije bila ni opremljena i u dovoljnom broju da spreči nasilje. Budući da je bilo mračno i da su napadnuti bili u kućama ili iza ograda, napetost usled konfrontacije je bila sasvim mala, slična napadu žrtvi s leđa. Konačno, meta napada i nisu bili drugi ljudi, već njihova imovina, što je dodatno olakšalo iskorak u nasilno delanje. Naravno, za žrtve to nikako nije olakšavalo čitavu situaciju, jer su bile izložene velikom strahu i riziku da budu povređene bačenim kamenjem ili staklom koje se lomilo (što se prema iskazima par Roma i desilo).

Isti događaji su se ponavljali tokom četiri večeri (između 10-13. juna). Možda ne toliko važno, ali svakako vredno pomena jer se uklapa u Kolinsonov model, jeste i to da je na meti napadača bila i zgrada metodističke crkve. Naime, citirani autor upravo navodi da su česta meta napada i mirotvorci, kao i oni koji nisu jasno zauzeli stav u sukobu. Šetnje su prestale tek nakon ozbiljne intervencije policije, koja je imala pojačanje i iz Beograda, Novog Sada i Zrenjanina, kao i adekvatnu opremu za suzbijanje nereda.

KAKO SU UČESNICI RAZUMELI NASILJE: VEZE RASISTIČKOG DISKURSA I KONKRETNIH DOGAĐAJA

Izuzetno je bitno osvrnuti se i na prikupljene odgovore učesnika koji svedoče o njihovom shvatanju dešavanja, a koji su bili zaprepašujuće iskreni. Kolins navodi da u ovakvim slučajevima napadači čine nasilje vrlo razdragano i sa uživanjem, kao i da nakon svega u potpunost poriču nasilnički karakter sopstvenog delanja i načinjene posledice (ibid: 119-120). Svi intervjuisani učesnici u šetnjama – a neki od njih su bili i osuđeni za izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje – podvlačili su da je šteta bila sasvim mala (M2: 20 do 50 evra); da ne niko od napadača nije bio pod dejstvom alkohola; da se napadi nisu desili odmah, nego tek poslednje dve večeri (M1); da se radilo o pojedinačnim incidentima⁷; da niko nije povređen itd. Posebno je slikovit iskaz M1 koji veli da "Mladi k'o mladi, znaš... Dolazi do ekscesa... Više bacanje tih kamenčića nego što je bilo pre". Diskurzivna zajednica pokazuje veliku otpornost i usaglašenost što se tiče iskaza, tako da navedeni nalazi ne začuđuju previše.

Dok su intervjuisani učesnici u nemirima bili vrlo umereni pri opisivanju događaja u kojima su učestvovali, njihove ocene sadašnje situacije u selu i zadovoljstva ishodom opisanih dešavanja otkrivaju mnogo više. Svima je, pre svega, zajedničko da su izrazito nezadovoljni time što je policija reagovala, a naročito zbog toga što su bili privođeni i na kraju osuđeni na sudu. M3 je kritikovao policiju jer "Brane ih [Roma]

⁷ M4: "Pa, to je, možda se desilo jedno dva, tri puta čisto da je neko bacio iz mase, al to je opet u masi od preko stotinak ljudi, ne može ni policija niti sama masa da kontroliše. Jednu osobu ko će šta da baci nešto. To je bilo mirno. [...] Ja ne vidim uopšte da je tu bio neki sukob... Nismo se ni mi ni cigani sukobili i tukli se, niti... To su bili pojedinačni incidenti".

kao da su ne znam šta, to su... gamad"; dok M4 izražava žaljenje jer "Mnogi nisu smeli da izađu, da izraze svoj gnev, protest, samo zbog njih" uz kasniju dopunu: "Oni [vlast i policija] su stali na stranu cigana, a ne na stranu naroda, da kažem sad – Srbi i Makedonci... Nije to nacionalnost, nego na stranu naroda, znači na pravednu i nepravednu stranu. Oni su stali na stranu nepravilnu, a ne pravilnu". Za razliku od njih, Romi su nezadovoljni time što pančevačka policija nije uspjela da ih zaštiti odmah, dok za beogradsku imaju samo reči zahvalnosti.

Ključno je i da napadači uopšte nisu krili da je cilj nasilja bilo zastrašivanje Roma i osveta, što ilustruju reči M5: "Zadovoljan sam zbog osvete, a nisam jer su neki stradali zbog tog protesta" i M3: "Trebalo je da im pokažemo malo, ali to posle što se desilo, pogotovo mene što su zatvorili, to sam nezadovoljan". Još je evidentnije da doslovce svih 5 ispitanika daje identičnu ocenu ishoda zbivanja u selu – da su Romi zaplašeni i "mirniji". Šta više, niko od njih nije okolišao da izrazi zadovoljstvo zbog toga, tako da M1 veli: "Uplašili su se, jeste, i videli su kakva je reakcija, šta može da se desi, ako budu nastavili da se ponašaju tako bezobrazno. Znači, da će, da su, da su i omladina Srba i Makedonaca sad, malo oštrije reagovala, oštrije su reagovali, da će ponovo da se desi neko reagovanje oštro, tako, da ne bi. U suštini, malo se bolje ponašaju. Posle svega ovoga što se desilo, smireniji su. Drugačije se ponašaju". M5 je takođe zauzeo sličan stav: "Pa kako su se promenili posle ovih dešavanja, da nastave tako, da nisu više bezobrazni, bahati i tako".

Nesrećan slučaj ubistva i nasilničkog ponašanja dakle jeste uzet kao dramatičan povod, ali je veza rasističkog diskursa i lokalne dinamike isključivanja stranaca zapravo znatno šira. Romi nisu opisani samo kao kriminalci u narativima meštana, već to predstavlja tek mali vrh čitavog brega predrasuda⁸. Zajednički imenitelj navedenih stigm (agresivnost, bahatost, bezobrazluk, nered...) upućuje na drugu, poznatiju studiju Norberta Elijasa, *Proces civilizacije* (Elijas, 2001). Stranci su pre svega stereotipno prikazani kao osobe sa manjkom samokontrole, odnosno kao necivilizovani. Optužbe za sklonost kriminalu su tek deo ovog šireg narativa, jer je odsustvo kontrole da se poštuje određena zakonska norma svakako i preduslov zločina. Sve to konačno doprinosi genezi osećanja ne samo moralne superiornosti, nego i odbacivanja bilo kakve odgovornosti i negiranja krivice kod napadača, koja je na mnogo mesta u radu dokumentovana. Ovo snažno uverenje u "civilizatorske pobude" sopstvenog delanja, kao i u pravo da se ono sprovede, jasno proističu iz upadljive društvene i simboličke nadmoći odomaćenih na lokalnu. Pažljivom čitaocu svakako neće promaći ni njihove odgovarajuće diskurzivne strategije kada sebe opisuju kao "Mi/Nas", "meštane/žitelje", "narod" i "pravednu stranu". Čak i ovde gde izostaju neposredne dehumanizovane predstave ("gamad"), njima se indirektno iskazuje da su pripadnici druge grupe stranci – neko ko ni ne pripada "narodu". Ovime je hegemonija na diskurzivnom nivou u potpunosti ostvarena, jer se sopstveni identitet predstavlja kao neproblematična pripadnost "normalnim

⁸ Rečima M2: "Jednostavno, da imaju najobičniju kulturu, da kažu ‚dobar dan‘, ili bilo šta, da se okrene. Da ne pravi takvu zapetu situaciju, sa njihovim ponašanjem. Znači, jednostavo kad prođe, što je najosnovnije da mlađa osoba kad prođe pored starije, bez obzira koje nacionalnosti bila da, osnovna kultura je da kaže ‚Dobar dan‘. Bez obzira da li je on išao u školu ili ne".

ljudima”, dok je druga grupa svedena na čistu negaciju – njoj je odreknuto ikakva mogućnost da se samostalno konstituiše.

ZAKLJUČAK

Iz prikazane studije slučaja jasno se vidi da rasizam zaista predstavlja poseban slučaj društvenog odnosa odomaćenih i stranaca, kako su to tvrdili Elias i Scotson. On je prisutan tamo gde se mogu naglasiti određene telesne razlike, dok u slučajevima gde one manjkaju rasizam ustupa mesto različitim staleškim ideologijama (Elias, Scotson, 1994: 29-30). Naravno, budući da su fizičke razlike među ljudima veoma relativne, i ovu podelu treba shvatiti relativno.

No, na konkretnom primeru Roma u Jabuci suptilne rasistički protumačne razlike igrale su ključnu ulogu. Iako latentne, one su i bile te koje su inicirale opisan proces koji je doveo do izdvajanja ove naizgled asimilovane grupe iz šire zajednice meštana. Budući da su socijalne privilegije Roma (stvarne ili izmišljene) navodili i vrlo imućni meštani, njih treba protumačiti ponajviše kao simboličke, a ne kao ekonomske i egzistencijalne kategorije. One nisu bile samo posledica borbe odomaćenih za preživljavanje, nego i za ugled u jednom širem društvenom kontekstu koji se u celini doživljava kao nepravedan. Druge osnove razlikovanja su u još manjoj meri bile prisutne na terenu, budući da jabučki Romi nisu negovali nikakve elemente izvornog identiteta. Beznačajne u situaciji kolike-tolike ekonomske sigurnosti, ove latentne razlike su postale osnov diskriminacije i različitih oblika nasilja koje je na kraju kulminiralo fizičkim napadima u kontekstu opšteg siromašenja.

Varijacije u iskazivanju etničkog identiteta stoga treba razumeti i kao dezintegraciju jedne grupe izložene neprijateljstvu okoline i isključivanju iz lokalnog društva. Desetostruko veći broj deklariranih Roma na popisu iz 2011. godine svedoči o tome da se značajan deo njih na koncu svega pomirio sa time da više simbolički ne pripada "odomaćenom narodu"⁹. U ovo identitetsko bekstvo ih možda nisu u toj meri naterale kamenice i povici, već suštinsko pitanje – da li bi ubistvo pripadnika njihove zajednice ovako snažno povredilo osećanja svih meštana?

LITERATURA

- (1) Collins, R. (2008) *Violence: a micro-sociological theory*. Princeton and Oxford: Princeton university press.
- (2) Elias, N. i Scotson, J. (1994) *The Established and the Outsiders*. London: SAGE Publications.
- (3) Elias, N. (2007) *Što je sociologija?* Zagreb: Antibarbarus.

⁹ Kako to R1 koja neguje dvojni identitet objašnjava: "Ma kako da ne! Uvek smo bili složni! Nije se onda znalo ko je... Ja kažem, ja sa ciganka, na primer, nije mi ovo sada Rom, Romkinja... Znamo se u selu svi međusobno, svi se znamo. Eto, ali tako je ispalo to".

- (4) Elijas, N. (2001) *Proces civilizacije*. Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića.
- (5) Kubiček, A. (2017) Migration of "Pariah People": The Case Study of Roma in the Balkans. U: *Towards Understanding of Contemporary Migration*, Bobić, M. & Janković, S. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, str: 199-219.
- (6) Kubiček, A. (2018) Roma nation: escaping pariah people's stigma? U: *Politics of Enmity*, Pudar Draško, G, Pavić, A. & Meka, E. Beograd: IFDT, str: 121-142.
- (7) Kuzmanović, B. (1992) Stereotipije o Romima i etnička distanca prema Romima. *Sociologija*, Vol. XXXIV, (1992), No. 1.
- (8) Lewy, G. (2000) *The Nazi Persecution of the Gypsies*, Oxford: Oxford University Press.
- (9) Lombroso, C. (1911) *Criminal man, according to the classification of Cesare Lombroso*, New York: G.P. Putnam's sons.
- (10) Lucassen, L.W. et al (1998), *Gypsies and Other Itinerant Groups, A Socio-Historical Approach*, Amsterdam: Centre for History of Migrations, University of Amsterdam.
- (11) Ljubičić, M. (2011) *Porodica i delinkvencija: Uticaj porodične funkcionalnosti na delinkvenciju maloljetnika*. Beograd: Čigoja i ISI.
- (12) Radenović, S. (2008) *Oblici rasizma u Srbiji nakon petooktobarskih promena (2001-2006.)*, Beograd: Akademska misao.
- (13) van Dijk, T. (2006) *Idelogija, multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- (14) Veber, M. (1976) *Privreda i Društvo I*. Beograd: Karijatide.
- (15) Vulfgang M. i Ferakuti, F. (2006) Subkultura nasilja. U: Ignjatović, Đ: *Kriminološko nasleđe*. Beograd: Službeni glasnik, str: 197-210.

Novinski članci:

- (16) (2010, 12. jun) Dečak zver – isekao vršnjaka, pa spavao u krvavoj majici", Kurir

Internet izvori:

- (17) <http://arhiva.pancevo.rs/30-1-1>, posećeno 12. 10. 2018.

STRANGERS FROM THE NEIGHBORHOOD – VIOLENCE
AND INTER-ETHNIC RELATIONSHIPS
IN VILLAGE JABUKA IN 2010.

This study tries to explain violent conflicts and attacks on local Roma community which took place in village Jabuka in 2010. Because social context of these events is quite peculiar, it offers a rare opportunity to explore how racist practices and discourses are generated "from below" in an actual micro-sociological situation. The paper will show how local differentiation got its racial character, what was the role of local gossips in shaping racist depiction of ones neighbours, and finally, how it all together profoundly affected identity of both groups.

KEYWORDS: racism / violence / Roma people / social group formation

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 41-54
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

KONCEPTI SREĆE I BLAGOSTANJA U SOCIJALNIM I BIHEJVORALNIM NAUKAMA*

Aleksandar Jugović*

Dragica Bogetic*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerzitet u Beogradu

Dragan Živaljević*

Akademiji za nacionalnu bezbednost u Beogradu

Cilj rada jeste naučna analiza pojmova i koncepcija subjektivnog blagostanja, sreće i kvaliteta života i njihov značaj za socijalne i bihevioralne nauke, kroz primenu analize i sinteze empirijskih i teorijskih nalaza kao opštih metoda korišćenih u radu. Pored toga, u radu su analizirani empirijski nalazi o subjektivnom blagostanju, kao i dva teorijska postulata koji definišu preduslove blagostanja - teorija zadovoljenja potreba i teorija hedonizma. Važnost pojmova blagostanja za bihevioralne nauke se može ogledati u dobitima sreće na individualnom i šire društvenom nivou. Dobiti na individualnom nivou se ogledaju kroz rezultate brojnih studija koje pokazuju da su sreća (zadovoljstvo životom, pozitivna osećanja i nizak nivo negativnih osećanja) i uspeh u različitim životnim domenima u pozitivnoj korelaciji, uključujući zdravlje, partnerske i socijalne odnose, prihode, radni učinak i prosocijalno ponašanje. Kroz zaključna razmatranja pojedinih studija da visoki nivoi subjektivnog blagostanja jednog naroda mogu voditi ka stabilnijem i produktivnijem društvu u celosti,

* Ovaj rad predstavlja rezultat rada na projektu Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije (47011), koji realizuje Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, a koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E - mail: ajugovic1971@gmail.com

* E - mail: dbogetic992@gmail.com

* E - mail: zivaljevic@gmail.com

ogleda se šira dobit sistema od rada na unapređenju subjektivnog blagostanja jednog naroda.

KLJUČNE REČI: subjektivno blagostanje / sreća / kvalitet života / socijalne i bihevioralne nauke

UVOD

Uprkos naučno fundamentalnom značaju pojma sreće, socijalne i bihevioralne nauke su se tokom istorije svog razvoja češće usmeravale ka negativnim i patološkim dimenzijama ljudskih ponašanja (depresija, anksioznost, psihoza, suicidalnost, agresivnost, itd.). Od kraja devetnaestog veka se vodi arhiva sažetaka bihevioralnih istraživanja i pokazalo se da je 10.735 članaka imalo kao temu bes, 70.845 naučnih članaka se odnosi na anksioznost, 86.767 na depresiju, dok se o životnom zadovoljstvu govori u 7.949 članaka, a o sreći u 3.938 članka (Susniene, Jurkauskas, 2009). Ovi podaci ukazuju da se 14 puta više stručnih tekstova odnosilo na negativne dimenzije ljudskih ponašanja. Postoje, naravno, jasni razlozi zašto negativni aspekti pobuđuju pažnju istraživača: ove pojave stoje u osnovi disfunkcionalnog socijalnog i mentalnog statusa i stanja čoveka. U poslednjoj deceniji, istraživači u bihevioralnim naukama postaju usmereniji na značaj subjektivnog osećaja blagostanja, definisanog i kao osećanje sreće kao situacije dominacije pozitivnih nad negativnim stanjima ili emocijama (Živaljević, 2015).

Osnov ovakvog naučnog obrta u tumačenju ljudskog ponašanja, leži u filozofiji postmodernizma i teoriji socijalnog konstruktivizma. Prema ovim pristupima, "objektivnost je problematična" a ključna su subjektivna značenja i iskustva, kako istraživača, tako i onih koji su predmet istraživanja. Stvarnost se određuje kao lični konstrukt a "istina" kao relativna. Smatra se da je dominantni jezik sredstvo socijalne kontrole, a da društvena moć formira znanja i iskustva. Identitet i samopercepcija čoveka je društveni konstrukt koji se stvara kroz socijalne interakcije. Pa zato, socijalne i bihevioralne nauke, moraju imati drugačiji pogled na društvenu moć, jer npr. institucije socijalne kontrole mogu biti "proizvođači" i "podupirači" devijantnih ponašanja i kriminala ako u ljudima vide samo "patologiju" a ne i potencijale, snage i mogućnosti ostvarenja.

U tom smislu, osnov promene ponašanja čoveka koji je u sukobu sa socijalnim okruženjem, leži u odbijanju "dijagnoza" po modelu "zdrav – bolestan" i prihvatanju dijalektike suprotnosti: dekonstrukcije starih, negativnih i patoloških značenja koja mogu ljudi imati o sebi i stvaranje novih pozitivnih značenja i tumačenja života. I zato je važno prepoznati, ne samo zašto su ljudi "nesrećni" i "socijalno disfunkcionalni", nego i gde leže potencijali za blagostanje i sreću. Zastupnici promene u paradigmi proučavanja ponašanja ljudi, smatraju da istraživači treba da prikupljaju i analiziraju sve one socijalne parametre, koji mogu doprineti poboljšanju blagostanja pojedinaca i društva: i psihološke i ekonomske i socijalne indikatore.

U skladu sa tim, cilj ovog rada jeste naučna analiza i kritika pojmova, koncepcija i povezanosti važnih dimenzija blagostanja društva u celosti - subjektivnog blagostanja, sreće i kvaliteta života i njihov značaj za bihevioralne nauke, kroz primenu analize i sinteze empirijskih i teorijskih nalaza kao opštih metoda korišćenih u radu. Pored toga, u radu su analizirani empirijski korelati i ishodi subjektivnog blagostanja na individualnom i društvenom nivou, kao i dva teorijska postulata koji definišu preuslove blagostanja - teorija zadovoljenja potreba i teorija hedonizma.

POJAM SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA – SREĆA I ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM

Subjektivno blagostanje (Subjective Well-being) predstavlja pokrovni izraz (tzv. kišobran termin) kojim se obuhvata nivo blagostanja čoveka doživljen prema subjektivnim procenama i evaluacijama sopstvenog života. S obzirom na karakter, procene mogu biti pozitivne i negativne, uključujući osećanje zadovoljstva životom, interesovanja i angažovanja, afektivne reakcije (npr. radost i tuga povodom različitih životnih događaja), zadovoljstvo radom, odnosima, zdravstvenim stanjem, rekreativnim aktivnostima, kao i značenjem, svrhom i drugim važnim životnim domenima (Diener, Ryan, 2009).

Pažnju različitih autora i istraživača kroz istoriju je okupirala misao šta čini dobar život i šta je potrebno kako bi se čovek osećao zadovoljnim (Bogetić, 2017). Određeni autori, Sokratove reči: "Kao najveću vrednost ne treba postaviti život, već dobar život", povezuju sa današnjim poimanjem koncepata subjektivnog blagostanja i kvaliteta života (Aiken, 1982). Iako interesovanje za temu subjektivnog blagostanja i širem poznatom i popularnijem terminu sreće i njihovoj važnosti se zapaža još u delima Aristotela (384. - 322. pne.) i Epikura (341. - 270. pne.), istraživanja o subjektivnom blagostanju počela su sa realizacijom tek u drugoj polovini 20. veka (Van Hoorn, 2009). Utilitaristi, koji se često smatraju intelektualnim prethodnicima istraživanja o subjektivnom blagostanju, poput Džeremija Bentama (*Jeremy Bentam*), isticali su prisustvo zadovoljstva odnosno odsustvo bola kao glavne elemente dobrog života (Diener, Oishi, Lucas, 2003). Zajednički zaključak velikih filozofa jeste da je dobar život upravo srećan život, slično kao i postignut konsenzus savremenih istraživača ovog polja - esencijalna komponenta dobrog života je činjenica da je osoba njime zadovoljna (Diener et al., 2003).

Subjektivno blagostanje predstavlja kognitivnu i afektivnu evaluaciju sopstvenog života, u čijem fokusu jeste emocionalno, fizičko i mentalno zadovoljstvo i odsustvo patnje (Diener et al., 2003). Visok nivo subjektivnog blagostanja prezentuje nadmoć pozitivnih misli, raspoloženja i emocija u nečijem životu. Na kognitivnom nivou, subjektivni osećaj blagostanja reflektuje generalni osećaj zadovoljstva u glavnim životnim domenima osobe, dok na afektivnom nivou osobe sa visokim subjektivnim blagostanjem ispoljavaju pozitivne emocije zahvaljujući mogućnosti pozitivne procene predstojećih događaja. Osobe sa niskim subjektivnim blagostanjem percipiraju životne okolnosti kao negativne i nepoželjne te će imati intenzivnije i

učestalije iskustvo depresivnih raspoloženja, ljutnje, tuge, straha ili anksioznosti (Myers, Diener, 1995). U konceptu subjektivnog blagostanja leži pretpostavka da se u osnovi mora ispitati kako se osoba oseća da bi se razumela njena dobrobit (Potter, Cantarero, & Wood, 2012, prema: Bogetić, 2017).

Pojam subjektivnog blagostanja podrazumeva naučni termin za sreću i zadovoljstvo životom (Diener, 2018), i dok svaka komponenta ovog pojma odražava procene ljudi o njihovom životu, tri se izdvajaju kao nezavisne, te se smatra da ih je potrebno i odvojeno proučavati, a to su: pozitivni afekat, odsustvo negativnog afekta i zadovoljstvo životom (Diener et al., 2003). Iako se često termini sreće i subjektivnog blagostanja koriste naizmenično (Duncan, 2005), neretko pod pojmom subjektivnog blagostanja naučnici označavaju različite forme sreće (Diener, 2018), kao što se može videti u Tabeli 1.

Tabela 1. Različiti uzroci sreće za različite komponente subjektivnog blagostanja i primeri

Tri glavna tipa sreće	Primeri	Uzroci
Zadovoljstvo životom	Mišljenje da je život divan Zadovoljstvo poslom	Dobri prihodi; Ostvarivanje ciljeva; Dobra slika o sebi;
Pozitivna osećanja	Uživanje u životu Ljubav prema drugima	Podržavajući prijatelji; Zanimljiv posao; Ekstrovertna ličnost;
Nizak nivo negativnih osećanja	Malo briga Retko osećanje tuge ili ljutnje	Nizak neuroticizam; Ciljevi u skladu; Pozitivni pogledi i percepcije;

Izvor: Diener, 1984; Diener, 2018.

Brojne studije pokazuju da su sreća i uspeh u različitim životnim domenima u pozitivnoj korelaciji, uključujući brak, prijateljstvo, zdravlje, prihode i radni učinak. Pojedina empirijska testiranja (krosekcionalna, longitudinalna i eksperimentalna) govore u prilog tome da sreća i prethodi brojnim uspešnim ishodima i ponašanjima individue (Lyubomirsky, King, Diener, 2005).

KORELATI, MERENJE I ISHODI SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA

Subjektivno blagostanje, pol i uzrast. Važno je naglasiti da različite komponente subjektivnog blagostanja imaju različite sociodemografske i psihološke korelate (Lucas, Gohm, 2000). Ranija istraživanja o povezanosti rodni razlika i subjektivnog blagostanja pokazuju nekonzistentne rezultate, najpre zbog neistovetnosti konceptualizacije i operacionalizacije pojma, dok su novija doslednija u svojim nalazima (Batz, Tay, 2018). Naime, velika studija sprovedena u različitim kulturama svedoči da žene češće doživljavaju različita negativna raspoloženja i osećanja poput tuge, straha, nervoze, srama i krivice, kao i različite oblike internalizovanih poremećaja (Lucas, Gohm, 2000). Nedoslednost rezultata rodne situacije u doživljavanju pozitivnih afekata se dodatno usložnjava činjenicom da se mešaju pojmovi poput frekventnosti i intenziteta (Lucas, Gohm, 2000), čime se sugerise na postojanje blage tendencije žena da prednjače po pitanju intenziteta određenih emocija, dok se ne može tvrditi isto i kada je u pitanju frekventnost tih emocija i raspoloženja (Fujita, Diener, Sandvik, 1991).

S obzirom na korišćenje različite metodologije i oblasti proučavanja unutar koncepta subjektivnog blagostanja, komparacija studija po pitanju uzrasnih razlika predstavlja težak zadatak (Ulloa, Møller, Sousa-Poza, 2013). Međutim, pregledom literature, iako ne neprotivrečne, određene tendencije u empirijskim evidencijama se mogu uočiti. Prema pojedinim nalazima oni koji se nalaze u srednjim godinama (u periodu od sredine 30ih do početka 50ih godina) imaju minimum zadovoljstva svojim životom ("U-shaped relations") (Ulloa, Møller, Sousa-Poza, 2013). Pojedini istraživači različitu povezanost sociodemografskih karakteristika (pol, uzrast, bračni status) sa različitim domenima subjektivnog blagostanja objašnjavaju i vezom između sociodemografskih varijabli sa karakteristikama ličnosti (Gutiérrez, Jiménez, Hernández, Pcn acoba Puente, 2005).

Subjektivno blagostanje, genetski faktori i karakteristike ličnosti. Interesantnim se čini naglasiti rezultate istraživanja rađenog na velikom uzorku blizanaca u srednjoj životnoj dobi, koji govore u prilog genetskim objašnjenjima subjektivnog blagostanja. Pomoću Skale subjektivnog blagostanja multidimenzionalnog upitnika ličnosti (Well-Being scale of the Multidimensional Personality Questionnaire) istraživači su došli do podataka da socioekonomski i bračni status, porodični prihodi, obrazovanje, pa i posvećenost religiji imaju zanemarljiv udeo varijanse u subjektivnom blagostanju (ne više od 3%), dok se od 44% do 52% varijanse objašnjava genetskim faktorima (Lykken, Tellegen, 1996).

Najjači dokazi koji svedoče povezanosti ličnosti i subjektivnog blagostanja počivaju na rezultatima koji potvrđuju hipotezu o stabilnosti subjektivnog blagostanja tokom vremena (Lucas, 2018; Richard, Diener, 2009), koji se zatim povezuju sa relativnom stabilnosti unutrašnjih karakteristika individue, u odnosu na eksterne faktore koji su najčešće podložni promenama u životnim trajektorijama individue. Karakteristike ličnosti poput ekstraverzije, neuroticizma i slike o sebi mogu značajno uticati na nivo subjektivnog blagostanja jedne osobe (Diener, et al., 2003). Pojedini istraživači sugerišu da je povezanost između subjektivnog blagostanja i prihoda 0.20, dok je povezanost između ekstraverzije i neuroticizma sa subjektivnim blagostanjem oko 0.40 ili 0.50 (Howell, Howell, 2008; Lucas, Dyrenforth, 2006; Lucas, Schimmack, 2009; Lucas, Fujita, 2000; Steel et al., 2008, prema: Lucas, 2018).

Merenje subjektivnog blagostanja. Glavni aspekti subjektivnog blagostanja (zadovoljstvo životom, pozitivni i negativni afekti), odslikavaju ljudska iskustva na različite načine i zahtevaju nezavisna merenja i analize (Helliwell, Barrington, Leigh, 2010).

Subjektivno blagostanje se može meriti na različite načine, u zavisnosti od toga koja se komponenta želi proceniti, najčešće putem samoizveštaja. Recimo, ukoliko se procenjuje emocionalna komponenta (osećanje radosti i zadovoljstva), mogu se koristiti šire mere istraživanja (npr. "Uopšteno, koliko ste srećni?"), kao i ispitivanja emocija i raspoloženja tokom vremena, ali i izveštaji od strane porodice i prijatelja. Kognitivna komponenta se procenjuje anketama o zadovoljstvu života, uključujući mere zadovoljstva životom u različitim životnim oblastima kao što su brak, rad i slobodno vreme (Diener et al., 2003).

Kao primer instrumenta procene subjektivnog blagostanja važno je navesti često korišćenu skalu Rasporeda pozitivnih i negativnih afekata (Positive and Negative Affect Schedule - PANAS scales; Watson et al., 1988) koja sadrži listu emocija i u kojoj se meri intenzitet osećanja u toku određenog vremenskog perioda (uznemirenost, uzbuđenje, zainteresovanost, krivica itd.) i Skalu zadovoljstva životom (SVLS; Diener et al., 1985), u okviru koje pojedinac odgovara u kojoj meri jeste ili nije saglasan sa određenim tvrdnjama (Van Hoorn, 2007).

S obzirom na to da subjektivno blagostanje predstavlja krucijalnu komponentu kvaliteta života ljudi, njegovo merenje je važno i zbog ukazivanja na smernice poboljšanja kvaliteta života ljudi. Sa druge strane, pored značaja na individualnom nivou, istraživanja pokazuju da visoki nivoi subjektivnog blagostanja na nacionalnom nivou jesu korisni i za efikasno funkcionisanje jednog društva, u čemu možemo uočiti značaj merenja i rada na unapređenju subjektivnog blagostanja sa političkog i šireg socijalnog aspekta (Diener, Ryan, 2009).

Ishodi subjektivnog blagostanja u važnim životnim domenima. Bogata empirijska potpora svedoči u prilog pozitivnoj povezanosti visokog pozitivnog afekta individue (sreće) u okviru subjektivnog blagostanja i dobrih ishoda u važnim životnim domenima, u različitim situacijama, kao i u vidu društveno poželjnih ponašanja. Određene sinteze empirijskih nalaza tiču se, najpre, sledećih (Diener, 2018; Diener, Tay, 2012; Diener, Rayan, 2009; Lyubomirsky, et al., 2005;):

- Zdravlje i dugovečnost – Srećni ljudi imaju bolji imunitet, kardiovaskularni i endokrini sistem, upražnjavaju zdravlja ponašanja i duže žive.
- Zaposlenost, kvalitet posla i produktivnost – Između ovih životnih domena i sreće postoji bidirekcion uticaj. Srećni ljudi ređe dobijaju otkaz sa posla, rade bolje, produktivniji su, energičniji i kreativniji. Oni koji su srećniji i zadovoljniji poslom, ispoljavaju manje devijantnih ponašanja u vezi sa radnim kontekstom (poput krađa na radnom mestu, širenje glasina o kolegama i sl.)
- Brak i romantični odnosi – Srećniji su oni koji su u braku (nalazi se generalizuju i na one u vanbračnim romantičnim odnosima) od onih koji su sami, razvedeni ili u statusu udovca/ice. Takođe, srećne individue imaju ispunjeniji bračni život kojim su zadovoljni.
- Socijalne veze i prijateljski odnosi – Srećni ljudi imaju jače interpersonalne odnose, pune poverenja, podrške i poštovanja. Takođe, srećni ljudi su socijalniji, pomažuće nastrojeni i kooperativniji sa tendencijom da usreće i druge ljude oko sebe.
- Prosocijalno ponašanje i altruistička usmerenja. Srećni ljudi više pomažu drugima, imaju tendenciju da druge opažaju u inkluzivnijem i pozitivnijem svetlu, imaju više saosećanja i simpatija prema onima koji su u nevolji i češće su uključeni u volonterske aktivnosti za zajednicu.

SREĆA I KVALITET ŽIVOTA

Uočavaju se tri važna filozofska pristupa kvalitetu života (Brock, 1993, prema: Potter, Cantarero, & Wood, 2012). Svaki od njih definiše dobar život drugačije: 1) verskim ili filozofskim normama; 2) zadovoljstvom prioritetima ili 3) subjektivnim blagostanjem (Diener & Suh, 1997).

Mnogi faktori utiču na kvalitet života osobe: fizički, duhovni, zdravstveni, socijalni, ekološki i drugi (Shin, 1979; Bagdonienė, 2000). Kvalitet života bi se mogao odrediti kao zadovoljstvo osobe trenutnim životnim okvirom u odnosu na pretpostavljeni, zamišljeni ideal života. Samoprocena kvaliteta života zavisi od ličnog vrednosnog sistema, ali i od kulturnog obrasca kome osoba pripada (Fitzpatrick, 1996). Većina koncepcija kvaliteta života prepoznaje objektivne, subjektivne i egzistencijalne faktore koji ostvaruju uticaj na blagostanje individue: zaposlenje, prihodi, stanovanje, moralni stavovi, lični i porodični život, socijalna podrška, prisustvo stresa i kriznih situacija, zdravlje, dostupnost zdravstvene zaštite, odnos prema sredini, ekološki faktori, duhovna nadgradnja, itd. (Phillips, 2006).

Osećanje sreće je subjektivnog karaktera i ne zavisi samo od dejstva spoljašnjih faktora. Pojedini teoretičari iznose stav da sreću određuju brojni spoljašnji i unutrašnji faktori, koji su, neretko, međusobno suprotstavljeni, kao što su osećanja uživanja, zadovoljstva i izuzetnosti. (Musschenga, 1997).

Objektivni faktori kvaliteta života su tzv. spoljašnji faktori i oni se u istraživanjima relativno lako mogu evaluirati. Uključuju pre svega prihode, bračni status, zdravstveno stanje i prisustvo socijalnih kontakata. Parametri objektivnog kvaliteta života su često kulturno uslovljeni. U istraživanjima američke i nemačke populacije, posedovanje novca se izdvaja kao važna determinanta sreće. U SAD, procenat "veoma srećnih" je u populacijskom skriningu sa 35% u 1957. godini opao na 30% u 2002. godini¹. U zemljama Evropske Unije najviši indeks zadovoljstva pokazuju građani Danske i Švedske². Obe države pripadaju delu sveta sa najvišim prihodima stanovništva. Ipak, spekulisati da je bogatstvo glavna determinanta sreće bilo bi nezahvalno, s obzirom da je rezultat indeksa sreće stanovništva u slamovima Kalkute pokazao rezultat približan opštoj američkoj populaciji (Diener, Biswas-Diener, 2008; Davidson, 2001).

Ukoliko prihvatimo da je ljudska svest biološki zasnovana onda je stanje sreće, između ostalog, uslovljeno i stanjem biološkog sistema (organizma). Kada postoji bolest ili drugi uzrok poremećaja ravnoteže koji potiče iz socijalne sfere (npr. siromaštvo, nezaposlenost, sukob sa zakonom), subjektivni doživljaj života je snažno aficiran. Prema tome, osećanje sreće je indikator kako psihičkog i socijalnog, tako i fizičkog blagostanja. Pojam sreće ima multidimenzionalno značenje. Biti srećan ne znači samo radost i zadovoljstvo, jer ovaj pojam obuhvata i stanje izvesne

¹ <http://gss.norc.org/>, pristup 22.11.2018.

² <https://www.eurofound.europa.eu/publications>, pristup 22.11.2018.

dragocenosti, nečega što je veoma poželjno i veoma se teško stiče. Sreća istovremeno uključuje u sebe pojam ravnoteže i simetrije i stoji u uskoj vezi s telesnim statusom, ali nije ograničena na telo, jer objedinjuje celovitost egzistencije (Ventegodt, Hilden, Merrick, 2003).

Dimenzija sreće je i intenzitet, slično kao i kod nezadovoljstva. Svest o intenzitetu sreće (ili nezadovoljstva), stoji u osnovi koncepta kvaliteta života. Unapređenje baterija testova kroz vreme je omogućilo da se danas mogu meriti različite dimenzije blagostanja, kako na individualnom nivou, tako i u široj populaciji. Jedan od pojmova koji stoji u bliskoj vezi sa kvalitetom života jeste i *blagostanje*. U svakodnevnoj interpersonalnoj komunikaciji, pitanja koja se postavljaju pri susretu, u prvi plan ističu upravo ovu dimenziju života: *Kako si? Kako ste? Kako "vam ide"?* Na ovaj način, mi tražimo od druge osobe da evaluiira stanje sopstvenog života, odnosno kvaliteta života. Odgovori na ovakva pitanja najčešće donose kratku, spontanu procenu života, uopštenog tipa (Živaljević, 2015).

Međutim, ukoliko se sagovorniku uputi drugačije formulisano pitanje - npr. *Koliko si zadovoljan životom?* - može se očekivati da odgovor neće biti toliko jednostavan. Naime, samo pitanje je postavljeno na složeniji način i ističe pojam zadovoljstva, sreće i blagostanja. Postaje vidljivo da pojam blagostanja nije toliko jednostavan kao elementarna procena nečijeg trenutnog stanja. Najčešći odgovori na ovakvo pitanje će uključiti dimenziju zadovoljstva poslom i ličnim zdravljem, kao i zdravljem članova porodice (Živaljević, 2015). Dublja komunikacija može dovesti do otvaranja novih pitanja, kao što su mišljenje o smislu samog života, očekivanjima o budućnosti i prioritarnim potrebama ličnosti. U teoriji kvaliteta života, ovaj izuzetno važan niz opservacija je omogućio formiranje optimalnih, pouzdanih, senzitivnih i specifičnih testova kvaliteta života (Ventegodt, Hilden, Merrick, 2003).

Sreća je subjektivna kategorija, koja zavisi od životne filozofije pojedinca, ravnoteže uspostavljene između ličnosti i zadovoljenih potreba, religioznosti i poimanja sopstvene uloge u društvenom poretku. Sa druge strane, koncept sreće je ugrađen u savremena određenja kvaliteta života. Kvalitet života se najčešće tumači kao lična percepcija sopstvene životne pozicije u kontekstu kulturnog i vrednosnog sistema u kome osoba živi (u odnosu na njene ciljeve, očekivanja, vrednosti i brige) što uključuje i fizičko zdravlje, psihološko stanje, stepen nezavisnosti, socijalne relacije, lična uverenja i odnos prema sredini.

Proučavanje kvaliteta života i sreće otkrilo je fenomen "prelivanja", koji označava pojavu da (ne)zadovoljstvo osobe u jednoj sferi (domenu) života vrši uticaj na stepen zadovoljstva u drugim sferama. Međutim, trebalo bi imati u vidu da je pozitivno "prelivanje" izraženije od negativnog (Sirgy, Rahtz, Coskun Samli, 2003). Na primer, ukoliko je osoba nezadovoljna poslom, ona može obaviti "kompenzaciju" većim obraćanjem pažnje na porodicu i time unapređenjem porodičnog kvaliteta života. S druge strane, zadovoljstvo u određenoj sferi može delovati podstičuće i na druge sfere kvaliteta života i osećaja sreće: npr. bolji materijalni uslovi će voditi u unapređenje uslova života u porodici (Živaljević, 2015).

Postoji još jedna značajna koncepcija individualnog kvaliteta života (Veenhoven, 2000, 2005, 2009), koja pokušava da objedini faktore sredine, lično ponašanje,

moral i norme sa etičkim i materijalnim doprinosom pojedinca društvu. To je korisnost osobe, koja uključuje i lični osećaj zadovoljstva životom i sposobnost za optimalno življenje. Ovo sve ukazuje da koncept kvaliteta života naglašava da sreća zavisi od ravnoteže između aktuelnog, svakodnevnog života i "formule življenja", koja je definisana i u dubljim sferama ličnosti.

Kvalitet života i ljudske potrebe. Koncepti potreba i sreće/blagostanja prepliću se kroz definicije potreba koje imaju i akciona (socijalno-politička) značenja. Pa tako, potrebe se mogu odrediti i kao problemi ili stanja sa kojima se ljudi suočavaju (npr. fizičke i mentalne smetnje) ali i kao neophodnost određenih dobara (npr. novac, pomoć u kući, institucionalna zaštita, itd.). Ljudi se nalaze u stanju potrebe, ne samo kada se suočavaju sa problemima, već i kada im nedostaju sredstva za njihovo rešavanje. Time se u osnovi koncepta potreba nalazi pristup da je na njih moguće dati društveni odgovor preko zakonodavstava, mera i usluga socijalnih i drugih službi (Spiker, 2014).

S obzirom na brojne razlike među istraživačima po pitanju definisanja potreba, mnogi ih odbacuju kao osnov za teoriju kvaliteta života zbog pojmovne difuznosti i maglovitosti, te odsustva univerzalnosti. Ipak, potrebe čoveka su izraz njegove prirode i u najvećoj meri su zajedničke za sve ljudske populacije, ma kojem kulturnom obrascu pripadale. Subjektivni doživljaj realizacije potrebe je zadovoljstvo (Ventegodt, Hilden, Merrick, 2003). Ispunjavanje potreba, ipak, nije identično blagostanju, jer ispunjavanje potreba nije isto što i realizacija punog životnog potencijala. Koncept potreba se pokazao prilično korisnim u planiranju konkretnih istraživanja, naročito kada se radi o osmišljavanju samih instrumenata ispitivanja kvaliteta života.

TEORIJE BLAGOSTANJA

Teorije blagostanja se dele na one koje blagostanje definišu objektivnim i subjektivnim parametrima (Bognar, 2005). Teorije bazirane na subjektivnom, smatraju da određeni sadržaj doprinosi blagostanju ukoliko on za osobu ima neko od sledećih značenja: uživanja, sreće, zadovoljstva, zadovoljenja želje ili sklonosti. Objektivističke teorije ne zahtevaju prisustvo veze između određenog dobra i stava osobe prema datom dobru. Ove teorije predlažu normativne ideale o preduslovima, koji bi trebalo da budu zadovoljeni kako bi se stanje pojedinca moglo smatrati blagostanjem. Preduslovi su zapravo dobra koja čine život pojedinca boljim i kvalitetnijim (Moore, 2000).

Dve osnovne teorije definišu preduslove blagostanja: teorija zadovoljenja potreba i teorija hedonizma (Bognar, 2005).

Teorija zadovoljenja potreba smatra da je nešto dobro za osobu samo ukoliko osoba to uistinu želi. Potreba je ovde definisana i kao sloboda izbora: ukoliko osoba ima priliku, ona bira objekt svoje potrebe i teži njegovom zadovoljenju. Zadovoljenje potrebe predstavlja i realno, objektivno, a ne samo psihološko stanje jedinke. Imati zadovoljenu potrebu ne znači samo da je osoba zadovoljna na svesnom nivou ili da

oseća uživanje zbog toga. Često zadovoljenje potrebe ima efekte samo na nesvesnom nivou.

Postoje osporavanja ove teorije, s obzirom da osoba može biti u zabludi kako joj određeni sadržaj donosi dobrobit dok je zapravo obratno (najčešće usled nedovoljne informisanosti o prirodi i implikacijama datog sadržaja). Takođe, određene potrebe se mogu formirati i u stanjima psihičke izmenjenosti: tokom depresije, emocionalne nestabilnosti ili u stanjima fizičke zavisnosti od psihoaktivnih supstanci. Zato se uvodi pojam informisanih potreba. Ukoliko je određena potreba formirana na bazi adekvatnih informacija, ona se može smatrati pravom potrebom, čije zadovoljenje doprinosi blagostanju (Živaljević, 2015).

Teorija zadovoljenja informisanih potreba je već dugo jedna od najuticajnijih teorija blagostanja. U porastu je broj teorija koje pokušavaju da u sferu blagostanja uvedu što više objektivnih parametara (Bognar, 2005). Dobra, koja su definisana na objektivnan način se ponekada definišu i kao "supstancijalna dobra". Da bi bile funkcionalne, ovakve teorije moraju da objasne zašto je određeno dobro vredno sa aspekta blagostanja. Određeno dobro bi se dalo definisati kao korisno ukoliko ono samo po sebi, bez obzira na lični stav, osobi donosi benefit.

Za hedonističke teorije, blagostanje pre svega specifično stanje svesti individue. Stoga se hedonistička teorija tradicionalno svrstava u subjektivne teorije blagostanja. Međutim, pojam hedonizma, takođe ima subjektivnu i objektivnu dimenziju. Razlika između subjektivnosti i objektivnosti u slučaju hedonizma se odnosi na način kako ova dva aspekta utiču na formiranje svesti. Naime, zadovoljstvo se uobičajeno smatra mentalnim stanjem. Ovakvo subjektivno tumačenje je bazirano na uverenju da je zadovoljstvo vid senzacije ili osećanja (Živaljević, 2015).

Fiziološka istraživanja zadovoljstva i bola ukazuju da u ovim fenomenima postoji izražena individualna dimenzija i da zavisi od stava osobe prema zadovoljstvu odnosno bolu. Dakle, uživanje ili zadovoljstvo su posledica udruženog delovanja određenog iskustva (prijatnog), ali i stava osobe prema samom osećaju prijatnosti. Ovako se naglašava subjektivna dimenzija zadovoljstva. Poznato je da religijsko-kulturalni kontekst može značajno uticati na odnos individue ili celog društva prema principu zadovoljstva.

U procenu blagostanja, na teorijskom nivou je potrebno uvesti i temporalnu dimenziju. Naime, samoevaluacija stanja sopstvenog života se daje za sadašnji trenutak, ali se svakako odnosi i na neposrednu, pa i dalju prošlost, odnosno za vremenski period koji prethodi trenutku izjašnjavanja. Prospektivni aspekt najčešće nije neposredno uključen u instrument merenja, ali je dizajnom testa moguće uključiti i pitanja, koja bi zahtevala i registrovala izvesnu anticipaciju budućnosti, barem u najgrubljim crtama - kao pozitivnu ili negativnu. Ovakav pristup bi mogao otvoriti dodatni prostor za planiranje budućih intervencija u ispitivanoj populaciji.

ZAKLJUČAK

U radu je dat osvrt na fenomenologiju, povezanost ali i preplitanje važnih pojmova za ljudsko blagostanje, kao i pregled empirijskih nalaza kroz koje se može videti važnost uvažavanja i merenja ovih pojmova u bihevioralnim naukama. U naučnom smislu, neretko, teškoća diferencijacije pojmova kvaliteta života, subjektivnog blagostanja i sreće proizlazi iz postavke involviranja konceptualno užih pojmova u naizgled šire (subjektivno blagostanje je krucijalna komponenta kvaliteta života, dok se pod pojmom sreće podrazumevaju najčešće visoki pozitivni afekti i zadovoljstvo životom, kao bazični elementi subjektivnog blagostanja). Uvažavajući subjektivno blagostanje kao naučno najutemeljeniji pojam u operacionalizaciji i istraživanju sreće, pri zaključivanju važno je naglasiti višestruke empirijski potvrđene dobiti sreće ljudi.

Nalazi u literaturi govore u prilog tome da se dobiti sreće ne ogledaju samo na individualnom nivou, već da srećni ljudi, u krajnjem mogu uticati na poboljšanje važnih društvenih pitanja, procesa i oblasti, kroz koje se može uočiti i značaj rada na unapređenju subjektivnog blagostanja ljudi u jednom društvu. Istraživanja pokazuju da su srećni ljudi tolerantniji prema migrantima i manjinskim etničkim grupama, da imaju pacifističke stavove i da podržavaju demokratske režime (Tov, Diener, 2008, prema: Diener, Ryan, 2009). Takođe, sreća rađa kooperativnost, kreativnost, energiju, motivaciju, bolju produktivnost na poslu, dok depresija predstavlja pogodno tlo za niz maladaptivnih obrazaca ponašanja, bolesti, zloupotrebu alkohola, probleme na radnom mestu itd. (Diener, Tay, 2012). Konačno, iako blagostanje građana može biti rezultat strukturalnih komponenti konkretnog društva, rezultati različitih istraživanja pokazuju da srećni pojedinci generalno uspešnije funkcionišu i da visoki nivoi subjektivnog blagostanja jednog naroda mogu voditi ka stabilnijem, produktivnijem i efikasnijem društvu u celosti.

LITERATURA

- (1) Aiken, W. (1982). The Quality of Life. *International Journal of Applied Philosophy*, 1(1), 26-36.
- (2) Bagdonienė, D. (2000). Gyvenimo kokybės ir gyventojų kokybės sąvokų apibrėžimas. *Ekonomika ir vadyba*, 46–48.
- (3) Batz, C. and Tay, L., 2018. Gender differences in subjective well-being. *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers.
- (4) Bogetić, D. (2017). *Karakteristike kvaliteta života dece uključene u život i/ili rad na ulici*. Neobjavljen master rad. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- (5) Bognar, G. (2005). The Concept of Quality of Life. *Social Theory and Practice*, 31, 561–580.
- (6) Davidson, R. J. (2001). Toward a biology of personality and emotion. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 935, 191–207.
- (7) Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.

- (8) Diener, E. (2018). Happiness: the science of subjective well-being. In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), *Noba textbook series: Psychology*. Champaign, IL: DEF publishers.
- (9) Diener, E. and Ryan, K., 2009. Subjective well-being: A general overview. *South African Journal of Psychology*, 39(4), 391-406.
- (10) Diener, E. and Tay, L., (2012). A scientific review of the remarkable benefits of happiness for successful and healthy living. *Happiness*, 90.
- (11) Diener, E., & Suh, E. (1997). Measuring quality of life: economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*, 40, 189-216.
- (12) Diener, E., Biswas-Diener, R. (2008). *Rethinking happiness: The science of psychological wealth*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- (13) Diener, E., Oishi, S. and Lucas, R.E., (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403-425.
- (14) Duncan, G., (2005). What do we mean by "happiness"? The relevance of subjective wellbeing to social policy. *Social Policy Journal of New Zealand*, 25, 16.
- (15) Fitzpatrick, R. (1996). Quality of Life and Health: Concepts, Methods and Applications. *Health Policy*, 37, 53-72.
- (16) Fujita, F., Diener, E. and Sandvik, E., (1991). Gender differences in negative affect and well-being: the case for emotional intensity. *Journal of personality and social psychology*, 61(3), 427.
- (17) Gutiérrez, J. L. G., Jiménez, B. M., Hernández, E. G. and Pcn acoba Puente, C., (2005). Personality and subjective well-being: Big five correlates and demographic variables. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1561-1569.
- (18) Helliwell, J. F. and BarringtonLeigh, C. P., 2010. Measuring and understanding subjective well being. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économique*, 43(3), 729-753.
- (19) Lucas, R.E. and Gohm, C.L., 2000. Age and sex differences in subjective well-being across cultures. *Culture and subjective well-being*, 3(2), 91-317.
- (20) Lucas, R.E., (2018). Exploring the associations between personality and subjective well-being. *Handbook of well-being*. Salt Lake City, UT: DEF Publishers.
- (21) Lykken, D. and Tellegen, A., (1996). Happiness is a stochastic phenomenon. *Psychological science*, 7(3), 186-189.
- (22) Lyubomirsky, S., King, L. and Diener, E., 2005. The benefits of frequent positive affect: Does happiness lead to success?. *Psychological bulletin*, 131(6), 803.
- (23) Moore, A. (2000). *Objective Human Goods in Roger Crisp and Brad Hooker, Well-Being and Morality: Essays in Honour of James Griffin*. Oxford: Clarendon Press, 75-89.
- (24) Musschenga, A.W. (1997). The relation between concepts of quality-of-life, health and happiness. *J Med Philos*, 22, 11-28.
- (25) Myers, D. and Diener, E. (1995). "Who is happy?". *Psychological Science*, 6(1), 10-17.
- (26) Phillips, D. (2006). Quality of life and sustainability. *International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 2, 103-112.
- (27) Potter, J., Cantarero, R. and Wood, H. (2012). The Multi-Dimensional Nature of Predicting Quality of Life. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 781 – 790.
- (28) Richard, E. and Diener, E., (2009). Personality and subjective well-being. In *The science of well-being* (pp. 75-102). Springer, Dordrecht.
- (29) Shin, D. (1979). The concept of quality of life and the evaluation of development effort. *Comparative politics*, 299-304.
- (30) Sirgy, M. J., Rahtz, D., Coskun Samli, A. (2003). *Advances in Quality-of-Life Theory and Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

- (31) Spiker, P. (2014). *Socijalna politika – teorija i praksa*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- (32) Susniene, D., Jurkauskas, A. (2009). The Concepts of Quality of Life and Happiness - Correlation and Differences. *Inžinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 3, 58-66.
- (33) Ulloa, B. F. L., Møller, V. and Sousa-Poza, A., (2013). How does subjective well-being evolve with age? A literature review. *Journal of Population Ageing*, 6(3), pp. 227-246.
- (34) Van Hoorn, A., (2007). A short introduction to subjective well-being: Its measurement, correlates and policy uses. Is happiness measurable and what do those measures mean for policy? International conference - 2-3 April 2007, University of Rome ‘Tor Vergata’.
- (35) Van Hoorn, A. A. J., (2009). Measurement and public policy uses of subjective well-being. Nijmegen Center for Economics (NiCE), Institute for Management Research Radboud University Nijmegen: The Netherlands.’
- (36) Veenhoven, R. (2000). The Four Qualities of Life: Ordering Concepts and Measures of the Good Life. *Journal of Happiness Studies*, 1, 1–39.
- (37) Veenhoven, R. (2005). Apparent Quality of Life in Nations. How Long and Happy People Live. *Soc Indic Res*, 71, 61–68.
- (38) Veenhoven, R. (2009). Well-Being in Nations and Well-Being of Nations. Is There a Conflict Between Individual and Society? *Soc Indic Res* 91, 5–21.
- (39) Ventegodt, S., Hilden, J., Merrick, J. (2003). Measurement of quality of life I. A methodological framework. *ScientificWorldJournal* 13, 950–61.
- (40) Živaljević, D. (2015). *Obeležja i socijalna zaštita populacije beskućnika u Republici Srpskoj i Srbiji*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci - Fakultet političkih nauka (odbranjena doktorska disertacija).

Internet izvori:

- (41) <http://gss.norc.org/>, pristupljeno 22.11.2018.
- (42) <https://www.eurofound.europa.eu/publications>, pristupljeno 22.11.2018.

CONCEPTS OF HAPPINESS AND WELL-BEING IN SOCIAL AND BEHAVIORAL SCIENCES

The aim of the paper is scientific analysis of terms and concepts of subjective well-being, happiness and quality of life and their significance for social and behavioral sciences, through the application of analysis and synthesis of empirical and theoretical findings as general methods used in work. In addition, the paper analyzes empirically validated correlates and outcomes of subjective well-being, as well as two theoretical postulates that define the preconditions of well-being - the theory of satisfying needs and the theory of hedonism. The importance of concepts of wellbeing for behavioral sciences can be seen in the benefits of happiness at the individual and wider social level. Gains at the individual level are reflected in the results of numerous studies that show happiness (satisfaction with life, positive feelings and low levels of negative feelings) and success in different living domains in a positive correlation, including health, partnership and social relationships, income, work performance, and prosocial behavior. Through the concluding observations of individual studies that high levels of one's people's subjective well-being can lead to a more stable and productive society as a whole, the wider profit of the system from work on improving the subjective well-being of one nation is reflected.

KEY WORDS: subjective well-being / happiness / quality of life / social and behavioral science

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 55-66
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

DEPENDENCE FROM CRIMINAL JUDGEMENT AS THE CIVIL COURT'S LIMIT OF FREE STATEMENT OF FACTS – THE EXAMPLE OF HUNGARIAN LEGAL PRACTICE

László Pribula*
University of Debrecen, Hungary

Based on the free statement facts, the court acting in a civil case may freely use and evaluate the available evidence based on their conviction, without formal rules of evidence. Justified exceptions from the ground rule may be stated only in a restrained circle. For several decades Hungarian procedure law contains partial dependence from the judgement of a criminal court as one of these exceptions. The meeting point of two different legal areas has always had special importance. This study aims to review the challenges created by this exceptional dependence and the chief stages of the development of the law.

KEYWORDS: civil Process / civil right liability / free statement of facts / criminal judgement / Hungarian Civil Procedure Code

THE SIGNIFICANCE OF THE FREE STATEMENT OF FACTS IN A CIVIL PROCESS – THE GROUNDS

Civil trials can only fulfil their role expected by society if they are based on the full right of disposition of the parties, concerning the rights involved in the process, and the applicability of procedural tools which promote the quick finishing of a dispute.

* E-mail: pribula74@freemail.hu

Free statement of facts which serves as the ground for the substantive decision is the court's most important freedom of judgement in civil trials. During the determination of the framework of the dispute the parties are obliged to state the facts supporting the head of claim or the counterclaim and to prove of the disputed facts – adjusting to the interest of proof, but based on the available case file, the court has to state the facts which determine the dispute based on the legal evaluation. No burden of proof is attached to the position of the parties in the process which may be paralleled to the presumption of innocence in criminal law, so the legislator does not expect any "beyond doubt", "beyond the bounds of probability", or any such proof. Consequently the freedom of consideration assured for the court also means considerable responsibility. To assure that it does not become arbitrary, the legislator determined the bounds as the adequacy of the logical rules. This freedom does not only appear in the field of the available tools of evidence, or the omission of formal evidence rules, but also in the free consideration of the results of the evidence. The arguments of several final judgements have argued that during the free consideration of the evidence the judiciary takes into account whether the statements of facts by the parties are supported by the evidence presented by them or not. The statement of facts is sufficient to the procedure rules if it is in accordance with the documents, is rational and is based on correct conclusions. The control of free evidence is the obligation to justify by the court, when the court gives account of what circumstances it considered when it accepted or refused the level of evidence of a certain fact. The justification has to conform the basic rules of evidence, it must not be unreasonable, irrational or against the factum.¹

The civil court's freedom to state the facts, however, is not unlimited, as the Hungarian procedure law has included the dependence from criminal judgement for decades, and since 1 January 2018 also dependence from the judgement of a court acting in administrative cases.

THE HISTORY OF THE REGULATION OF DEPENDENCE FROM CRIMINAL JUDGEMENT

Dependence from the judicial decision of the court acting in a criminal case stating the criminal liability is not a new institution in Hungarian civil procedure law. Since the effectuation of Act 3 of 1952 (the 1952 procedure code) – without essential changes in the text or the regulation background – the concerning law has prescribed that the court acting in the civil case must not re-evaluate the facts establishing the offence when considering the substantial consequences of the offence – practically only the damage caused by the offence –, even though the court could have stated the facts freely. Additionally the criminal judgement does not

¹ Debrecen Court of Justice Pf.I.20.498/2014/3., Pf.I.20.306/2014/4.

necessarily create the legal ground for the civil law liability, and the conditions of the civil law liability must be judged by the civil court.

The 1952 procedure code has regulated the dependence of the civil court's decision to other courts since its effectuation. Paragraph (1) of Section 9 – effective until 31 December 1999 – declared that if the substantial consequences of an offence finally judged must be decided in a civil trial, the court must not determine in its decision that the convict did not commit the crime debited to them, while paragraph (2) expressed that the court is not bound by another court's decision or disciplinary judgement or any fact included in the above mentioned when making a judgement. One cannot, however, neglect that in contrast to the recent solutions the procedure code had seen the role of the court in judging legal disputes completely differently. Even though paragraph (1) of section 6 of the standard text effective until 31 December 1999 said that in case the law does not dispose otherwise, the court is not bound to formal evidence rules, the determined way of proof or defined tools of evidence in the civil process, thus it can freely use the presentations of the parties, and make use of any other evidence which are suitable for ascertaining the facts, the directions of section 1 of the code expressed that the intention of the law was to assure judgement based on the truth in disputes of the personal and asset rights of citizens, and of the government and legal persons in processes in front of the court. Accordingly, paragraph (1) of section 3 stated that the court is obliged to make efforts to ascertain truth in accordance with the purpose of the law. Act 110 of 1999 brought an essential change in approach. The new regulation wished to make obvious the restraining of the ex officio principle, and accordingly aimed to restrain the judge from continuing the evidence procedure as long as it is necessary from his aspect, contrasting efficiency, and intended to entrust the parties with presenting the process material necessary for the statement of facts. Alongside with the amendments of this law procedure regulations were not changed textually, only appeared in the reverse order, thus maintaining the former regulation in another stage, resulting that – according to paragraph (1) of section 4 – the decision of the court is not bound to another court decision or a disciplinary decision, and the statement of fact included in them does not order so, but – according to paragraph (2) of section 4 – if the substantial consequences of a finally judged offence must be judged in a civil trial, the court must not state in its decision that the convict did not commit the offence debited to them. Accordingly, the rule in the former paragraph (1) of section 6 now inevitably supporting the system of free proof was placed in paragraph (5) of section 3.

Act 130 of 2016 about the new civil procedure code, effective since 1 January 2018, did not alter the former standard text, apart from replacing the section from the ground principles among the rules of evidence, and it stated in paragraph (2) of section 263 titled "the principle of free statement of fact" that the court is not bound in its judgement by another court's decision or a disciplinary decision, or a fact stated in them, except for the cases determined in the following section. Paragraph (1) of section 264 commands unaltered under the headword "dependence from another court's decision" that if the asset rights involved in a finally judged criminal

offence must be judged in a civil process, the court must not state in its decision that the convict did not commit the offence debited to them.

DEVELOPING JUDICIAL PRACTICE

The long-term unaltered regulation promoted the development of a consequent and unambiguous judicial practice. Obviously, the relationship with the criminal court judgement results in an absolute dependence in the system of free evidence, namely that the court acting in a civil case must not dispute the criminal offence debited to the convict in the criminal process, neither the facts establishing it. The judgement of the criminal court, however, does not have any effect in any other aspect on the civil process, the conditions of civil right liability must be judged independently by the civil court. Thus the dependence is minimised so much that there is an approach in legal literature (József Farkas) which holds this limit unnecessary.²

Several exemplary court cases and the legal literature that supports their argument are typically focused around two major aspects. One aspect aims to avoid the formal approval of the dependence from criminal judgement without factual legal consequences as an incorrect interpretation, the other calls the attention of the judiciary to the necessity of the independent judging of the civil law liability independently from the dependence.

The law-developing interpretation of the judiciary practice was outstandingly important because the texting of the law is formulated grammatically taciturnly, to understand its meaning both taxonomic and logical interpretations are crucial. The inattentive interpreter may fall into two typical mistakes. Either it is the obligatory compensation for the damage if the liability of the party is debited to have caused the damage by any means was ascertained; or the facts grounding the judgement of the criminal court is completely ignored and consequently the different consequences of liability are applied, only avoiding to announce that the convict did not commit the offence debited to them.

Hungarian law application developed the measures of correct application by both extreme interpretations and by clarifying the relationship between the independent civil law liability and the dependence from criminal court judgement.

The developmental interpretation of the expanse of the dependence from criminal judgement became necessary because any interpretation which ignores the taxonomic correspondences of the standard text may lead to a result according to which the court acting in a civil case merely has to accept the offence formally, but it is in no aspects bound to the facts which establish the offence. On the other hand, it completely conflicts the intention of the regulation if the court acting in a civil case states the facts in its power of consideration differently from the criminal court

² Farkas, József: *Kötöttségek a bizonyítékok szabad mérlegelésénél a polgári perben*. In.: Károly Tóth (ed.): *Szilbék-émlékkönyv*. Szeged, 1987. pp. 65-74.

which would result in the exclusion of criminal liability. The final judgement of the court acting in the criminal case binds the civil court not only in the fact of committing the offence but also in the sense of the facts that substantiate the offence.³ The opposite interpretation would result in the nullification of the dependence of the procedure, as the regulations of substantial law do not establish an independent form of tort or compensation as a result of the offence, so it cannot be supported. Even though the justification of the criminal case does not obligate the court acting in the civil case, and based on the proofing procedure, by means of considering the evidence the civil court may state facts that are different from the criminal judgement, but it may not state the lack of offence. However, we cannot come to the conclusion that the statement of criminal liability becomes the legal ground for the civil law liability or beyond the legal ground it could determine the quantified measure of the damage. The dependence from the facts substantiating the offence always depends on factual elements of the certain offence, namely which facts cannot be reconsidered, and what measure of freedom the civil court still has in its judgement. Consequently, in case the offence is a material offence for which an asset injury must have been caused, then the civil court acting in a tort trial must accept as a matter of fact that the offender caused the aggrieved party a defined injury by which the facts stated by the criminal court were realised.

Another possible misinterpretation of the civil court’s dependence from the criminal judgement could be based on the possibility if legislator made the statement of the offence evidently equal to the statement of the civil tort liability. Neither the procedure nor the substantial regulations result in such an interpretation. There is not even an independent form of liability to compensate for the "damage caused by offence", and this legal institution is significant only because of the special regulations among the procedural rules of the free statement of facts and the substantial rules of the limitation period.

Several court decisions have pointed out the requirement of the independent judgement of civil liability. Among these the most characteristic was the final judgement of the Budapest Court of Justice which we are going to examine in detail below.

The claimant of the trial claimed for tort from the respondent because the final judgement had already stated the respondent’s guilt in the crime of embezzlement. According to the fact stated by the criminal judgement the defendant disposed of the assets of a company as his own, when he lent large sums of money on behalf of the company, but without the consent of the general meeting; later the debtor which ceased to function without a privy did not pay them back. According to the claim, the first-instance court of the civil case highlighted in their mainly convicting judgement that in regard to the final criminal judgement – based on paragraph 1, section 4 of the 1952 civil procedure code – in a civil process it cannot be disputed that the respondent disposed of the sum on the company’s account as his own when he

³ Debrecen Court of Justice Pf.II.20.053/2010/6. – published:BDT 2010.2249

borrowed it, committing embezzlement. According to paragraph (1) of section 339 of Act 4 of 1959 on the Civil Code (the 1959 Civil Code) the necessary conditions for stating tort liability, the unlawful and imputable action can be stated on the ground of the convicting judgement. The eventuation of the harm is also proven, given that embezzlement is offence against property, and the damage was caused by the unlawful action of the defendant.

In the appeal against the first-instance judgement the defendant argued that the final criminal judgement proved only the unlawful and imputable action, but not the damage or the causality between the action and the damage. The second-instance court accepted this criterion of the appeal, though the court agreed with the judgement of the first-instance court, but for different legal reasons. The final judgement pointed out that the claimant based their claim on the fact that the defendant caused damage to the company. As a result of the dependence on the criminal judgement the defendant’s embezzlement could not be disputed. However, the second-instance court did not agree that with the final criminal judgement the claimant proved all the necessary conditions for the tort, namely beyond the unlawful action of the defendant, the realisation of the damage and the causality. The circumstance that embezzlement is offence against property does not mean that by committing it, there is always damage: the term "offence against property" points out only the legal object of the offence, to which damage cannot automatically related. Embezzlement is committed by a person who unlawfully appropriates or disposes as his own a thing which he has been entrusted. It is obvious then that causing damage is not a factual element of embezzlement. The criminal judgement only proved the criminally unlawful action, but did not support the further legal conditions of tort. The damage was another circumstance imputable for the defendant, namely the property damage caused by the fact that the debtor ceased to exist without privy and the debt of the contract could not be collected, which is independent from the criminal liability.⁴

Tort liability cannot be stated merely because the person indicated as having caused damage was ascertained to have been liable for an offence in a certain offence: for compensating damage all the civil law liability forms of condition must be fulfilled. If damage is not a factual element of the certain offence, the examination of this condition cannot be ignored even though there is a final criminal judgement.

The independent consideration of the conditions of civil law tort liability was highlighted in the guidance final judgement of the Debrecen Court of Justice, too.

According to the statement of facts which served as the basis of the process, the claimant made leasing contracts for different valuable machines, but the leasers did not pay the leases. The respondent of the trial contributed to the leasing contracts by presenting representative of the claimer the machines which were

⁴ Budapest Court of Justice 17. Pf.20. 136/2011/3. – published: BDT. 2012. 2872

going to be the subjects of the future contracts and which were to be transported by the company to which the respondent belonged to then. For this action the final criminal judgement stated his liability as it found him guilty – among others – of fraud causing damage to the claimer of considerable value, committed in criminal association on a commercial scale as accomplice.

In its judgment the first-instance court convicted the defendant for fraud causing damage of considerable value in criminal association by his action related to the leasing contracts as accomplice. The judgement pointed out that if the property law consequences of a finally judged offence must be judged in a civil process, the civil court must not state that the convict did not commit the offence imputed on him. Causing damage is a factual element of the crime of fraud committed by the defendant, as regulated in Act 4 of 1978 about the Criminal Code (the 1978 Criminal Code). If the court refused the claimant’s claim for the compensation for the damage caused by the defendant’s offence, it would – according to the court’s approach – mean the revision of the final criminal judgement by the civil court, which is not allowed by the law. Not only the provisioning part of the judgement must not be disputed in the civil process, but also the statement of facts which found the guiltiness of the convict, since the different or opposing statement of facts would affect the question of guiltiness, too.

The final judgement, however, could not establish the defendant’s civil tort liability. It accentuated that the judicial practice is consequent and unambiguous as the final judgement of the criminal court does not only restrains the civil court from the aspect of committing the offence but also from the one of the facts establishing the offence. Damage is a legal factual element of fraud, consequently the civil court must not establish facts that differ from the final criminal judgement referring to the injury debited to the defendant, the fact of the damage, the causality and the action causing damage. So the existence of the facts which the criminal court established on the debit of the defendant cannot be disputed in a civil process, namely that the defendant agreed on the transaction with his accomplices, made plans that they lease the presented machines which their company had sold to the claimant, but they would not pay the complete lease, rather they would sell the machines and share the price.

Altogether the final judgement highlighted that the binding force of the criminal judgement does not exclude the substantive examination of civil liability. In its final judgement stating guiltiness in the offence of fraud the criminal court examined damage as the factual element of fraud, but did not / could not decide in terms of the tort liability of the person committing fraud. Consequently the court acting in the civil trial had to decide independently about the question whether the person committing offence has a civil law liability for the damage which he caused, however, the civil court could not state that the action of the defendant did not cause damage to the claimant. If the very same action of any person exhausts the legal circumstance of an offence and at the same time the action is against civil law, from the aspect of civil law sanctions the regulations of civil law must be applied. In the process the defendant was a member of the company at the time of the offence

debited to him, and he was also employed by the company. The effectual law at the period of the offence, the guidance law, paragraph (1) of section 121 of Act 145 of 1997 on business organisations excluded the liability of the member, while paragraph (1) of section 348 of the 1959 civil code excluded the direct tort liability of the employee. Civil substantial law norms do not deal with delictual liability fact of "damage caused by offence", hence the civil law consequences concerning the action of the member or employee of the company do not change themselves only because the action exhausts the legal fact of the offence at the same time. The civil law consequences cannot directly be applied even if the member or employee – legal person in his circle of action, with his membership relation, or acting in his employment – committed offence. The civil law liability concerns the legal person and the employee. As a result, the second-instance court revised the judgement of the first-instance court, and refused the claim against the defendant.⁵

The obligatory approval of the offence and the independent consideration of the civil law liability challenges greatly the judiciary when they have to decide not about the property consequences of the offence, but the effects of another offensive action. This challenge is clearly indicated in the judgement of the Supreme Court, the predecessor of the Curia.

The 1959 Civil Code did not regulate the validity of the fiduciary credit guarantees, so several resultive problems had to be judged by the judiciary. The majority’s point of view did not find discrepancy between substantial right established as fiduciary assurance and the prohibition of *lexcomissoria*, provided that the parties did not foreclose the obligation of accountability.⁶ At the same time, however, judiciary judging examined the action of the persons regularly lending money this way typically as the fact of fraud. By these judgements a special antagonism came forth between the under civil law valid contract and the criminal evaluation of the action also involving property damage leading to the same contract. According to the facts founding the quoted revisionary judgement a collaborator involved in the transactions but not in the trial regularly borrowed money from private persons for himself by means of offering other persons’ real properties as guarantee, and in return he passed 10 % of the loan to the owners of the properties. The loans were not payed back, so the property owners involved lost their properties. The claimant of the trial also made business with him as the collaborator lent him the money he got from the defendant of the trial, and as the guarantee of the loan, the claimant made a purchase contract with the defendant for the property owned by the claimant. The contract included the amount of the loan increased with the loan interest equal to the price by assuring the debtor’s right to repurchase the property until the expiry of

⁵ see: SupremeCourtPfvPfv.VI.20.823/2008/6., BH 1999.452, major concerning literature: Gárdos, István – Gárdos, Péter: *Van-e a fiduciárius biztosítékoknak helyük a magyar jogban?* Polgári Jogi Kodifikáció. 2004.1.-2.,pp. 33-47, Layer, Zsolt – Leszkoven. László: *A bizalmi (fiduciárius) biztosítékokról.* Polgári Jogi Kodifikáció. 2004.1.-2.,pp. 23-33

⁶ Debrecen Court of Justice Pf.II.20 206/2011/6.

the loan. Later the final criminal judgement convicted the collaborator for fraud and embezzlement committed on a commercial scale.

In the civil trial the claimant claimed for the statement of the annulment of the purchase contract on his property. The final judgement refused his claim – definitely as a result of the revision with regard to the criminal process – stating that the contract was not pretence, as the claimant was aware of the fact that if he did not pay back the loan, the defendant would acquire the property serving as guarantee, and there is no legal objection for the parties to make a purchase contract to secure the loan.

The claimant contested in the revision claim against the final judgement that the civil court could not have stated a fact different from the criminal judgement, if it could, it would question the lawfulness of the criminal judgement. The Curia, however, did not agree with the statement of the revision. It pointed out: if the legal consequences of the finally judged offence must be decided in a civil trial, the court must not come to the conclusion that the convict did not commit the offence debited to him. According to the regulation, the civil court is not bound by the fact stated by the criminal court. It can merely not state that the named persons did not commit the offence of fraud and embezzlement. The criminal court decides about the legal consequences of the examined offence. The civil court does not have to examine a civil contract from a legal point of view, especially not to state the validity or invalidity of a certain contract. Judicial practice developed in the actual effective legal circumstances was unequivocal, it did not prohibit the citizens from offering their property as guarantee, consequently the nullity of the purchase contract could not be stated even against the final criminal judgement.⁷

As a summary: the dependence discussed in detail above – which cannot be extensively interpreted – means that the acting court cannot dispute the offence debited to the convict in a criminal procedure, neither the facts substantiating the judgement. It cannot be neither intensively nor extensively interpreted, but the judgement of the criminal court does not affect the civil process in other aspects, and the conditions of civil liability must be judged independently.

OUTLOOK: DEPENDENCE FROM A COURT DECISION IN AN ADMINISTRATIVE CASE

The Civil Procedure Code introduced another dependence besides the decade-old dependence assigned in the scope of the consequences of an offence by a court acting in a criminal case: Paragraph (1) of section 264 regulates that the final decision of a court acting in an administrative case on the lawfulness of an administrative action binds the court acting under the scope of the law. As an exception from the free statement of facts the civil court depends on both the criminal and the

⁷ Supreme Court Pfv.VI.21 539/2009/6.

administrative courts’ judgement, under circumscribed conditions. Between the two procedure dependences, however, there are significant conceptual and practical differences – resulting from their role, duty and aim in the legal system.

One of the major differences is that concerning criminal judgement the law definitely provisions that the criminal judgment creates dependence only in one direction, in case of establishing guiltiness, so avoidance to state criminal liability does not bind the civil court, even for the same action the civil court may state civil liability, for which action the criminal court acquitted the offender. Dependence from administrative judgement is, however, relevant involving both the lawfulness and the unlawfulness of an administrative action, according to the law. Consequently, only the court acting in administrative case can judge the legality of an administrative action – if the law assures the administrative judicial channel –, and if the civil court has to decide on the civil law consequences based on the legality or illegality of the action, it cannot measure whether the action conforms to common law regulations.

An even more important, crucial difference between the two legal institutions is that while it is neither a legal nor a procedural condition of the compensation for a damage caused by an offence to take the judicial channel, on the other hand dependence from administrative judgement can be interpreted only together with the substantial and procedural law conditions of damage caused in administrative legal position as defined in the administrative judicial channel. The reason for the conceptual difference is that in the previous case there is no special tort liability form, but in the latter case there is. Processes on compensation for damages caused in administrative power belong to civil courts, with the exception of one element of the tort liability form which the law referred to the administrative judicial channel. Consequently the (common law) illegality must be stated by an administrative court. A substantial precondition to recognise the civil claim for the compensation of injury caused in administrative power is to take the administrative judicial channel ("obligatory legal injury elimination"), and the procedural precondition is that the administrative court – if the administrative judicial channel is assured – has to establish the offence finally. Without it the claim cannot be accepted, the civil court must refuse it. As the legal literature evaluating the new legal institution pointed out, the general procedural precondition results in the administrative judicial channel, while the assured administrative judicial channel results in the obligatory unconditional use of it.⁸

SUMMARY

The Hungarian Procedure Code represents an unequivocal approach in the sense that – alongside with the professional process conduct and the necessary action of

⁸ Jójárt Eszter, Gelencsér Dániel: *Közigazgatási jogkörben okozott kár érvényesíthetőségének változása az új eljárásjogi szabályok hatálybalépésével*. Magyar Jog, 2017/5., pp. 298-304.

the court – it imagines the effective judgement of private law disputes based on the right of disposition and the priority of the concentrated process. To conform this aim it wishes to create rules that suit the previous requirements by codifying the correct judicial practice and avoiding inaccurate definitions. Among these it regulates dependence from the judgement of the criminal and the administrative court. The meeting point of the two legal areas based on different criteria always raises several questions of legislation. However, one can suppose that consequent judicial practice and the related literature handles these difficulties well.

LITERATURE

- (1) Farkas, József: *Kötöttségek a bizonyítékok szabad mérlegelésénél a polgári perben*. In.: Károly Tóth (ed.): Szilbeky-émlékkönyv. Szeged, 1987. pp. 65-74.
- (2) Gárdos, István – Gárdos, Péter: *Van-e a fiduciárius biztosítékoknak helyük a magyar jogban?* Polgári Jogi Kodifikáció. 2004.1.-2., pp. 33-47.
- (3) Clermont, K. M. – Sherwin, E.: *A Comparative View of Standard of Proof*. The American Journal of Comparative Law, Vol. 50., pp. 243.-275.
- (4) Elek, Balázs: *"Facts of consciousness" in the criminal judgement*, Journal of Modern Education Review 9: pp. 663-671.
- (5) Jójárt Eszter, Gelencsér Dániel: *Közigazgatási jogkörben okozott kár érvényesíthetőségének változása az új eljárásjogi szabályok hatálybalépésével*. Magyar Jog. 2017/5. pp. 298-304.
- (6) Kengyel, Miklós (ed.): *A polgári perbeli bizonyítás gyakorlati kézikönyve*. Budapest, Complex Kiadó, 2005.
- (7) Layer, Zsolt – Leszköven. László: *A bizalmi (fiduciárius) biztosítékokról*. Polgári Jogi Kodifikáció. 2004.1.-2., pp. 23-33
- (8) Novák, István: *Az eltűnt "igazság" nyomában*. Magyar Jog, 2001/11, pp. 666-670.

ZAVISNOST OD KRVIČNIH PRESUDA KAO OGRANIČENJE GRAĐANSKIH SUDOVA U SLOBODNOM UTVRĐIVANJU ČINJENICA – PRIMER MAĐARSKE PRAVNE PRAKSE

Utemeljen na činjenicama dobijenim slobodnim izjavama, sud u građanskim parnicama ima i mogućnost da slobodno koristi i ocenjuje dostupne podatke proistekle iz prethodnih presuda, bez formalnih pravila evidencije. Opravdani izuzeci od ove procedure mogu biti izneti samo u ograničenim slučajevima. Već nekoliko decenija mađarsko procesno pravo sadrži delimičnu zavisnost od presuda krivičnih sudova kao jedan od takvih izuzetaka. Tačka susreta dve različite pravne oblasti je oduvek imala poseban značaj. Ova studija ima za cilj da razmotri izazove nastale usled ove posebne zavisnosti i osnovnih stupnjeva razvoja prava.

KLJUČNE REČI: građanski proces / odgovornost u građanskom pravu / podnesak / krivične presude / mađarsko procesno građansko pravo

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 67-80
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

MODERN TENDENCIES OF THE POLICE ACTION IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF GERMANY*

Dragana Cvorovic*
University of Criminological and Police Studies, Belgrade

The comparative analysis of the criminal procedural laws of Europe implies modern tendencies of consistency, as well as the pretensions of reaching the ideal of justice as an international standard. The segment of consistency can be best observed through the analysis of criminal procedural institutes, which are to a large extent taken from the German criminal procedural legislation, including the criminal procedural legislation of the Republic of Serbia (Principle of Opportunity, etc.), while when it comes to the implementation of the international standards, the police stands out as an extremely important subject of the prior, or investigating the criminal procedure of the Federal Republic of Germany, which successfully meets all challenges of modern society, which once again shows the importance of said subject for achieving efficiency of criminal procedure. Setting the contemporary foundations of the police procedures in Germany, alongside the implementation of elements of Anglo-Saxon legal system, determine the determinants of an adequate legislative framework and legitimacy of the police, which, viewed from the perspective of the author, determine the following questions: First, the police as the key subject of previous criminal proceeding (introductory considerations); Secondly, the correlation of the public prosecutor and the police as an instrument of

* This paper is the result of the research on project: "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention (47011)", which is carried out by the Institute for Criminological and Sociological Research and financed by Ministry of Education, Science and Technological Development, Belgrade.

* E-mail: dragana.cvorovic@kpa.edu.rs

efficiency of criminal procedure; Thirdly, the police and the international standard of the deprivation of liberty; the legitimacy of the German police and the concluding observations.

KEY WORDS: police / preliminary proceedings / legitimacy / international standard

1. THE POLICE AS THE KEY SUBJECT OF PREVIOUS CRIMINAL PROCEEDINGS (INTRODUCTORY CONSIDERATIONS)

“While the Germans are torturing themselves trying to solve philosophical problems, the English, with their practical way of thinking, are laughing at us and winning the world”, Johann Peter Eckermann, Conversation with Goethe towards the end of his life (sep. 1, 1829), (H. U. Störzer, 1991)

The reform of the criminal procedure laws of the European countries manifested itself as an effective instrument for countering contemporary forms of crime, which pose a great threat to the modern, democratic society, and as such require the adequate national response, which should sublimate the constant improvement of the normative framework as the key determinant in the fight against crime.

The Federal Republic of German, is certainly one of the European countries which successfully follows the modern trends, adapting them to their historical and legal heritage. The Federal Republic of German with the constant reform of criminal legislation, which as a result manifest the Code of Criminal Procedure of the Federal Republic of Germany as a model of the explicit legal texts of other European countries, by which not only the adequate criminal police is achieved, but also the consistency at the European level. Those guidelines set the criminal procedural legislation of the Federal Republic of Germany as being crucial in contemporary doctrine, not only in reflecting the important criminal-procedure institute, but also in the distinguished and far more explicit and more active role of the police in the previous Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany. By moving to the prosecutorial investigation model, the unity of the preliminary procedure, grading doubt, the active role of the police and not limiting principle of material truth, or very active role of the court evidence implicate the modern determinants of criminal proceedings of the Federal Republic of Germany, while retaining the Euro-continental elements (court as a master of the evidentiary proceedings), which set its foundation in proven doctrinal explications.

As noted, the adequacy of the normative framework in Germany is achieved through a multi-year reform of the Code of Criminal Procedure (Beulke, 2008; Kuhne, 2010;

Meyer & Gossner 2011; Roxin & Schunemann 2012) (Strafprozessordnung)¹. This reform separates the police as the key subject of preliminary or investigative criminal proceedings or the process of preparing public complaints by the public prosecutor (Albrecht, 2000). The notions of the preliminary or investigative proceedings, in other words the process of preparing public complaints require a valid theoretical point of view, which already in its commitment remove illogical and critical tone of argumentation². Namely, viewed from the aspect of architectonics of the criminal proceedings of the Federal Republic of Germany three stages are proposed: the first instance proceedings; proceedings on remedies and repetition of criminal proceedings that ended in a final judgment. In the first instance criminal proceedings, the most active role of the police is in the previous investigative or criminal proceedings (Vorverfahren or Ermittlungsverfahren), which manifest themselves both through their own initiative conduct (Verdunkelung der Sache 163 I StPO), as well as the application and the approval of the State Prosecutor (Weisung) or the investigating judge (Ermittlungsrichter) depending on the action to be taken. The structure of the German criminal procedure does not require more theoretical explanations, considering the precisely determined previous criminal and court proceedings, which cannot be initiated without a proper indictment of the public prosecutor (Adversarial Principle 151 StPO) and the existence of sufficient grounds, that is reasonable doubt (170 StPO)³.

In addition to the structure of the criminal proceedings and the grounds for suspicion, it is necessary to point out the conceptual definition of the suspect as a characteristic of the criminal proceedings of the Federal Republic of Germany. This is interesting from the aspect of the reformed criminal procedure legislation of Serbia, which although not making a distinction between the pre-trial phase and phase of the investigation, recognizes only two different conceptual definitions of the defendant⁴ and one in the mid-stage depending on the stage of the criminal proceedings. Namely, in the previous criminal proceedings, it is the suspect (Beschuldigte) up to the moment when the indictment becomes 'Angeschuldigte'. It is interesting that the German terminology is not specified as a defendant, and after initiating the main proceedings, he or she becomes the accused (Angeklagte). A similli, by the proclamations of the criminal procedural legislation of Serbia (Skulic, 2014a; Ilic, 2014; Boskovic& Cvorovic 2014; Tintor, 2014) suspects are provided as, "blamed" and the accused. The distinction is at the moment of

¹ Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany (Strafprozessordnung), [Bundesgesetzblatt , Part I p. 1074, 1319]; (BGBl. I S. 3799); (BGBl. I S. 410), available at www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/index.html, date of access 10.10. 2018

² See a contrario Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia and the conceptual definition of the preliminary investigation and investigation, regarding the absence of de facto distinction (the same degree of doubt, a suspect, etc.)

³ Namely, given the casuistic approach in the Code of Criminal Procedure of the Republic of Serbia through the comparative analysis of the structure of the criminal proceedings of the Federal Republic of Germany, the degree of suspicion and conceptual definition imply a suspect in a number of illogical, but also proposals de lege that can be of great help in the process of future legislators reforms.

⁴ The common name for the suspect, "the defendant" and the accused.

initiating the main criminal proceedings. In the German criminal procedural legislation recognizes the accusatory principle, in other words, the moment the indictment is initiated, as well as in the American criminal procedure (Carmen, 2010; Hall, 2012: 313). In the Serbian criminal procedure in the Code in the adversarial model of criminal procedure, the court proceedings are initiated *ex officio* (inquisitorial maxim), which additionally reinforces the premise of the explicit contradiction of the CPC / 2011 Serbia (Skulic 2014b; Djurdjic, 2014; Bugarski, 2014). In the German criminal procedural legislation, alongside the proven doctrinal explication, during the process of normative elaboration, they took care of the legal heritage of the land belonging to the Euro-continental legal system.

It must be noted that the Federal Republic of Germany inherited the inquisitorial model of criminal procedure from France, with the implementation of certain adversarial elements. It is important to mention that the France being a role model not only in terms of elements of the Euro-continental legal system, but also in the formation of public prosecutions, not only in Europe, but also in England, the United States, standing as the representatives of the Anglo-Saxon legal system (Cvorovic&Turjanjanin 2015). In support of these facts, although the government introduced prosecutorial investigation, the court remained active proof, in other words the adversarial construction of the main proceedings was not necessarily required. When it comes to the preliminary criminal proceedings, " the master " is the public prosecutor (Staatsanwaltschaft), with a very active role of the police. The active role is manifested both through their own initiative actions of the police, and the delegation of certain evidentiary actions to the police in a number of cases and the entire investigation when it comes to the minor offenses, which actualizes the procedural position of the police.

The organization of the police and the State Prosecutor's Office is in accordance with the federal regulation of the Federal Republic of Germany. It is hierarchically defined through the existence of the federal chief public prosecutor (Generalbundesanwalt) at the federal level, who is responsible to the federal minister of justice (bundesjustizminister) which is superior to the federal public prosecutors (bundesanwälte) but has no jurisdiction at the state level, or superiority over public prosecutors of the Länder. The State Prosecutor is guided by the principle of legality (legalitätsprinzip, I 152 I StPO) or the duty of prosecution (verfolgungs und anklagezwang), with the possibility of deviation through the principle of opportunity (Jung 1986; Riess, 1981). As specified in the organization of the prosecution case, the determinant of a federal system exists at the police organization in Germany, which is divided at the federal level and the state level.

At the state level, each state individually determines the organizational structure, except that there is a high degree of uniformity.

The police⁵ is divided as follows: uniformed police, riot police, waterways police and the criminal investigation department. At the state level, police force can carry out arrests, authenticate arrested persons, but only Hilfsbeamten der Staatsanwaltschaft can carry out further actions in the preliminary proceedings, such as seizures, searches and blood tests. The legal framework of the sovereignty of the police at the state level is set in Article 30 of the Federal German Basic Law of May 23, 1949. Federal police force includes: federal border police, full time officers of the railway police and the federal criminal police office (Bundeskriminalamt) (Ahlf, 1985 Hessel, 1979; Mergen, 1987). The necessity of establishing correlations police at state and federal level is manifested through the needs to combat contemporary forms of crime (international organized crime, terrorism, etc.), which have become a major threat to the modern society, and which is legally implemented in article 73, Nos. 10 and 87, Subparagraph 1, of the Basic Law. The Federal Republic of Germany established Bundeskriminalamt (K. F. Koch & H. Risch 1991)⁶ as an efficient instrument of struggle in the field of contemporary crime, which is the central body of the Federal Republic of Germany, which was formed in 1951 and to Bundeskriminalamt Act. The BKA departments that conduct investigations are: the Drug Squad, the investigation and Analysis Department, the Anti-Terrorist Unit, and the State Security Department. This covers the field of drug offenses, organized crime, economic crime, and other crimes involving financial assets, vident crime, and offenses against property, terrorism, treason, and threats to state security. The relations between state and federal police conduct are extremely important, both from the aspect of combating crime with international topic, as well as from the point of placing the police as a major player in their implementation.

2. CORRELATION OF THE PUBLIC PROSECUTOR AND THE POLICE AS AN INSTRUMENT OF EFFICIENCY OF CRIMINAL PROCEDURE

The efficiency of the criminal procedure in itself sublimates a great number of determinants that are manifested both in the stages before the initiation of the criminal proceedings, and in the criminal proceedings. However, the correlation of

⁵ See: Policing and Justice in Europe. Police and justice systems, in the United Kingdom, France, and Federal Republic of Germany, Spain, and Denmark (1987) in: *International Criminal Police Review* 42, no. 407, pp 9- 12

⁶ Historically, The Bundeskriminalamt was located in Wiesbaden with a total staff of 395 members, 192 of them being criminal investigation officers. The tendency of growth of the department, new members, training programs, can best be observed through statistics and timelines expansion. Namely, during the first 15 years, the crime fighting work was restricted. Then social developments prompted the adoption of a new direction in criminal policy in the mid- 1960s, in the make of this, the call for new program for the BKA. In the period up to 1980, an office building, laboratory complex with forensic facilities, training building, and modern data processing center had been completed. In 1981, three BKA departments (State Security, the Security Group, and the Technical Services Department) were able to move into new premises at Meckenheim- Merl near Bonn. Statistical data also shows a trend of increase in the total number of Workforce and criminal investigation officers. The total number of employees in the BKA for the period: 1960- 597; 1970- 941; 1980- 3521; 1990- 3826. Of this criminal investigation officers are: 1960- 362; 1970- 565; 1980- 1476; 1990- 1535.

previous criminal proceedings and criminal proceedings is also an important determinant of efficiency and the implementation of international standards in the previous proceedings as an instrument for achieving the desired efficiency in criminal proceedings which begins after the issuance of a public prosecution (principle of prosecution). Accordingly, the police stands out as an extremely important subject of the preliminary proceedings, which, in correlation with the state prosecutor, who is the only authorized entity making the qualities of initiating preliminary proceedings, in other words, raising public complaint, contributes to a great extent to the achievement of international standards.

Namely, one of the peculiarities of the German criminal procedural legislation, in addition to the state prosecutor's investigation, which stands for the contemporary trend of countries of the Euro-continental legal system, is the procedural status of the police in the preliminary proceedings. Namely, before raising public complaint, i.e. the initiation of criminal proceedings⁷, the police stand out as a key subject of the preliminary procedure, which manifests the relation of correlation, in addition to the realization of the efficiency of the previous procedure, in the exclusive decision of the public prosecutor to launch the preliminary proceedings or investigations. Namely, the police without a decision of the State Prosecutor on the initiation of preliminary proceedings, cannot itself decide on researching the facts. In accordance with that, if the public prosecutor decides that it is necessary to reach a decision on initiating public complaint, to conduct an investigation, they activate the police in a considerable number of cases of such entity to undertake certain investigative actions, and not rarely the investigation as a whole.

Accordingly, the correlation between the state prosecutor and the police is manifested through the following guidelines: 1. The state prosecutor (Geisler, 1981; Blakenburg & Treiber 1985) as being the subject of the decision-making on the initiation of preliminary proceedings; 2. The police as an extremely active participant in the process of preparing a public lawsuit by the state prosecutor; 3. assigning certain investigative actions, as well as the police investigation as a whole; 4. The actions of the police at the request of the public prosecutor, the police acting on its own initiative and upon approval of the investigating judge. The determinants of police action in the preliminary proceedings are regulated by a legal framework, but in addition to the Constitution of the Federal Republic of Germany as general guidelines. The following legal texts further specify the actions of the above procedural subject: Criminal Procedure Code, provincial laws on police work, the basic law on courts and others.

As pointed out, the duty of the police conduct at the request of the state prosecutor is determined by the state prosecutor's investigation, whereas the proclamation 161 StPO determines them as follows: The Prosecutor's Office is authorized to request information from all state bodies and carry out investigations of any kind, either independently or through a body or police officers, except where its powers are not regulated by other legal regulations. The authorities and the police officers are

⁷ 152 StPO.

required to act upon the request or order of the prosecution, in which case they are authorized to seek information from all state bodies. In this case, the entire personal and technical apparatus stands at prosecutor's disposal, including the police and to the technical labs such as ballistics, toxicology, forensics, databases, etc. The self initiative determinant of the police action in the preliminary procedure implies the importance of the police, not only through the aspect of entrusting the investigation to the police as a whole, but also through the possibility that the in certain cases prescribed by the law, the police takes certain measures even without the request of the public prosecutor and with the aim of investigating the existence of the criminal offence.

Specifically, the paragraph 163 stipulates that the authorities and officials of the police should investigate crimes and take all measures that cannot be delayed in order to prevent concealment of traces of work. For this purpose, they are authorized to seek information from all bodies, and in the event of delay, to urgently seek information and to undertake all kinds of investigations if their powers are not otherwise established by other legislation. Accordingly, the measures which the police can take, are only those that are permitted and proclaimed primarily by the Criminal Procedure Federal Republic of Germany and the provincial laws on police work. Also, if there is a risk of delay, the police may on their own initiative undertake investigative and judicial actions (81a, paragraph 2, 98, 105, 111, paragraph 2, 163d para. 2 StPO), except that the Federal Constitutional Court has made the criteria stricter when it comes to the existence of a risk of delay, by requiring posting of a duty judge. Regardless of whether it is the investigating court actions or actions within the competence of the State Prosecutor, unsolicited aspect entails the obligation of the police officers who had taken concrete measures to this kind of undertaking them, without delay, inform the State Prosecutor's Office, or directly to the main court (§ 163 para. 2 StPO).

The segment of self-initiative of police action contributes to the realization of criminal procedure viewed from two angles: first, enabling the decision on the initiation of criminal proceedings by the Public Prosecutor; secondly, the aspect of the risk of delay implies the preservation of evidence, or the realization of the quantitative aspect of efficiency. Actions that can be taken by the police, on their own initiative or upon the approval of the public prosecutor or the investigating judge are the following: the identification and verification of documents; interrogation of the suspect (*Vernehmung des Beschuldigten*); examination of witnesses and experts (*Vernehmung der Zeugen*), search for persons, apartment and moveable property; taking pictures and fingerprinting a suspect; setting up checkpoints in the streets and squares; physical examination; DNA analysis; seizure and control of telephone and other conversations and others.

Those determinants of police action, as autonomous or in the correlation with the state prosecutor, indicate a high degree of efficiency. This is especially important from the aspect of implementation of international standards, which through the quantitative aspect (risk of delay, time determinant) and qualitative (taking evidence from police actions), set the police as a major player in the field of combating crime.

3. POLICE AND INTERNATIONAL STANDARD OF THE DEPRIVATION OF LIBERTY

The right to liberty and security of a person as an international standard exists in all modern codes of criminal legislation, whereas the legality of the deprivation of liberty is manifested as an extremely important feature of preliminary criminal proceedings or criminal proceedings of the Federal Republic of Germany, not only as the preventive aspects of combating crime, but also in terms of compliance with international standards.

Given that the police are the extremely important subject in the previous Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany and that measures of deprivation of liberty often applied, it is necessary to express proclamation of the criminal procedural legislation of the Federal Republic of Germany on the issue of police arrest and not only of criminal but also the constitutional and laws regulating the police conduct in the implementation of those measures. In view of the above, it can be concluded that the police are very active subject of pre-trial and previous proceedings. Also, its procedural status is characterized by the taking the measures of deprivation of liberty and restrictions provided for both StPO and the Law on the tasks of the police of Bavaria, as well as the Constitution of the Federal Republic of Germany which proclaims the general principles of the right to personal liberty. When it comes to measures of deprivation of liberty, StPO provides the following measures: provisional arrest, detention and retention. Detention as the toughest measure of deprivation of liberty is determined by the judge in writing (par. 114 paragraph 1 StPO) and if there is any reasonable suspicion that the suspect committed a criminal offense and if there is a reason for detention (Cvorovic, 2017).

In addition to custody as a measure of deprivation of liberty proclaimed by the StPO whose determination is within the exclusive jurisdiction of the court, the Law on the tasks of the police custody of Bavaria predicts ordering detention which is available to the police, with the subsequent judicial decision allowing or extending the detention. In accordance with the par. 17 of the tasks of the police of Bavaria, police can detain a particular person in the following cases:

- if it is necessary to protect persons and lives, especially in the case of persons who are obviously not in the ability to freely choose or are in another helpless condition;
- if it is necessary to prevent imminent execution or completion of the initiated criminal act or offense which is of importance for the public order and peace. Assumption that a person is to perform or participate in the commission of a specific criminal offence must be based on the following facts: first, that a person has announced or called for the execution of the unlawful acts or that he has the objects which justify such a suspicion that the person calls into criminal activity; secondly, that the person has a significant number of leaflets or other written text of similar content under the further condition that the same is suitable for distribution; third, that the person was found with weapons, tools or other items that are obviously

intended for the commission of offenses, or based on experience indicate that it will be used for this purpose, or if the other persons who were in the company of suspicious persons, have such items with themselves, but circumstances suggest that they know for what purposes these items are intended; fourth, that the person was found more than once during the commission of a crime or more serious offenses and the specific circumstances suggest that one can expect the repetition of such unlawful conduct.

- if it is necessary to implement a measure of prohibiting residence in a particular place in terms of par. 16 StPO.

In the above context, it is necessary to state that in the event of detention (Bejatović, 2005)⁸ of a person on the basis of any of the foregoing reasons, the police are obliged to promptly obtain a court ruling on the admissibility or extension of the deprivation of liberty. However, the court decision would not be needed only in the case if it would be taken after the cessation of the reasons for which the detention was ruled⁹.

Before we present the facts in favor of the above consistency, we present the proclamation of the provisional arrest and detention under StPO. According to it, they can deprive of liberty without a court's order any person caught at the scene of the crime as well as the person sought for, and who are suspected to escape or whose identity cannot be immediately determined. Also, state prosecutors and police officers, in case if there is a risk of delay, are authorized to temporarily apprehend even when there are no prerequisites for making a decision on custody or accommodation in hospital or institution for care and treatment. For deprivation of liberty by the prosecutor or the police authority pursuant to the provisions of par. - 114c 114a StPO. However, the Act proclaims another possibility of temporary deprivation of liberty by the State Prosecutor's Office and police officers¹⁰, in the case of persons caught in the scene of the crime or the person for whom they are seeking for, if:

- the decision is likely to be made in an urgent procedure;
- on the basis of certain facts there is a fear that a person deprived of liberty will not appear at the trial.

In the above case of the deprivation of liberty, the detention order may be issued only if it is expected that the trial would be held within one week after the arrest. The detention on this basis cannot last longer than one week from the date of arrest. A detention order is issued by the judge who is responsible for the implementation of emergency procedure (par. 127b StPO).

⁸ The treatment of detainees is regulated in par. 19. by the Law of the Objectives of the Police of Bavaria.

⁹ Par. 18 of the tasks of the police of Bavaria.

¹⁰ The police have the right to take to the smooth concrete official action, on the spot, until the completion of an official act, detention of a person who intentionally interferes with an official activity or opposes its orders. The deprivation of liberty may last longer than the following day from the day of arrest (para. 164 StPO).

Finally on this issue, we would also like to point out, though critiques on certain provisions of the German criminal procedural legislation when it comes to measures of deprivation and restriction of liberty imply the necessity of reform, monitoring of contemporary trends. Also, the consistency of the universal level, the role of the police in preparing public lawsuit by the state prosecutor is extremely important, as well as the premise of compliance with international standards by the police in taking measures and actions to which it is authorized in pre-trial and the previous criminal procedure Code. These facts indicate to the police as more than important subject of the German criminal procedural legislation, and issues of deprivation and restrictions on freedom of extremely current, which was confirmed through the analysis of legal texts (Cvorovic, 2016).

4. THE LEGITIMACY OF THE GERMAN POLICE AND CONCLUDING OBSERVATIONS

Modern doctrinal foundation implies the criminal procedural legislation of the Federal Republic of Germany as a suitable model of implementation of international standards. In particular, these are the right to liberty and security of person, the right to a fair trial, freedom from torture, inhuman and degrading treatment and punishment and others. In support of the above facts we present results of the research regarding the legitimacy of the police in Germany, indicating a high degree of legitimacy of the police in terms of performing the functions of combating crime, and the material aspects of the treatment of the various structures of society, in other words, if there are the privileged in the police practice. Given that the police practice of the Federal Republic of Germany is one of the most active subjects of previous criminal proceedings, the conducted research is even more significant from the aspect of implementation of criminal procedure, and relations with the public, which is the basis to achieve legitimacy.

Table. 1 Overall trust in the police (Please tell me on a score of 0-10 how much you personally trust the police. 0 means you do not trust the police at all, 10 means you have complete trust)

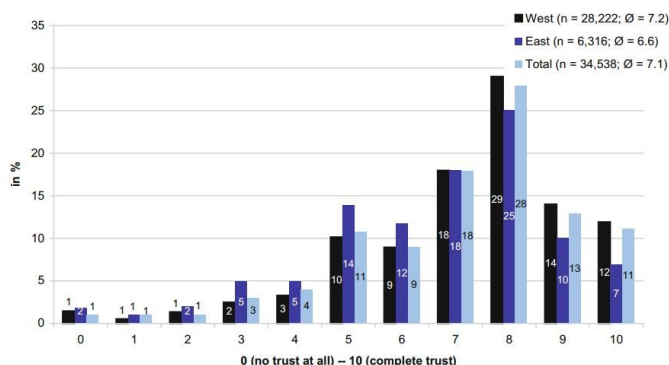

Table. 2 Trust in the distributive fairness of the police
 (When victims report crimes, do you think the local police treat rich people worse, poor people worse, or are rich poor people treated equally?)

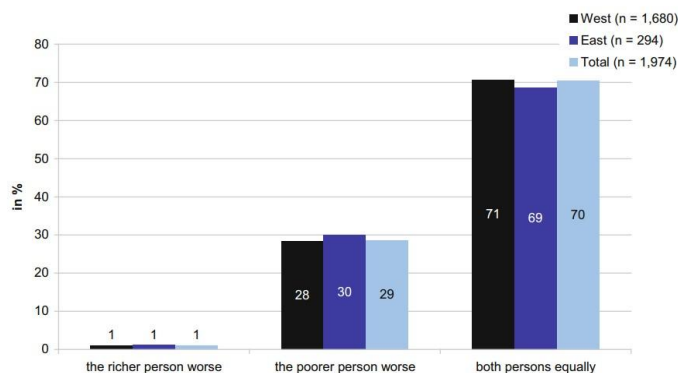
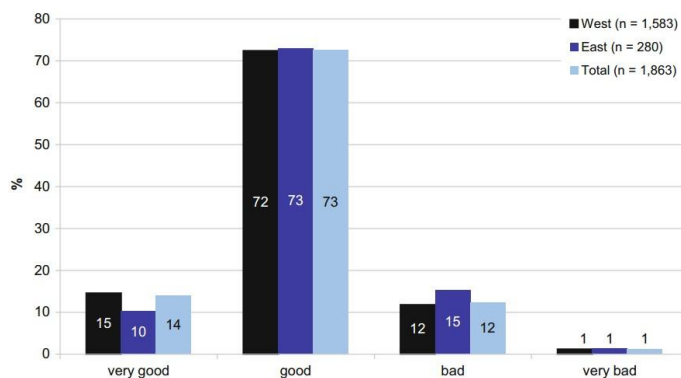

Table. 3 Trust in the effectiveness of the police
 (How well the local police work in controlling crime?)

Source table 1, 2 i 3: Nathalie Guzy and Helmut Hirtenlehner. (2015) Trust in German Police: "Determinants and Consequences for Reporting Behavior", Trust and Legitimacy in Criminal Justice (European perspectives) (ed. Gorazd Mesko & Justice Tankebe), Springer, p. 216- 217

It can be concluded that the police in Germany, according to the survey, are justifiably one of the most important entities in the fight against crime. But when it comes to monitoring current trends, the aspects of development and reforming the criminal justice legislations inevitably are one of the key characteristics that accompany modern criminal proceedings, and according to that, the Federal Republic of Germany is no exception. The critical tone of the argument could be noted with regard to the time determinants of police custody, which may last up to

24 hours, although a large number of criminal proceedings provides for 72 hours, especially in cases of terrorism, which could also be a proposal for future changes practice of the Federal Republic of Germany.

LITERATURE

- (1) Albrecht, H. (2000) Criminal Prosecution: Developments, Trends and Open Questions in the Federal Republic of German. *Eur. J Crime Crim Law Crim Justice*, 8, pp. 245- 256
- (2) Ahlf, E.-H. (1985) Das Bundeskriminalamt als Zentralstelle. Wiesbaden (BKA-Forschungsreihe Special volime)
- (3) Bejatovic, S. (2005) The Position and Role of the Police in Pre-trial and the Previous Criminal Proceedings in the German Criminal Procedural Legislation, Виша школа унутрашњих послова, p. 281
- (4) Beulke. (2008) Strafprozessrecht, 10th edn. Müller, Heidelberg, margin no. 85
- (5) Blakenburg, E., Treiber, H. (1985) The Establishment of the Public Prosecutor's Office in Germany, *International Journal of the Sociology of Law*, p. 375
- (6) Bugarski, T. (2014) Direct Accusation, In S. Bejatovic (ed.), *The prosecutorial investigation-regional criminal procedure legislation and experience in applying* (pp. 221- 233). Belgrade: OSCE
- (7) Boskovic, G., & Cvorovic, D. (2014) Charges and Abbreviated Criminal Procedure, In S. Bejatovic (ed.), *Charges and other instruments of state criminal justice responses to crime* (pp. 426- 441). Belgrade: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice.
- (8) Cvorovic, D., Turanjanin, V. (2015) The Role of the Jury in the French Criminal Procedure, *Anali*, Faculty of Law, University of Belgrade, pp. 217- 233
- (9) Cvorovic, D. (2016) Doctoral Dissertation, Faculty of Law, University of Belgrade, p. 339
- (10) Cvorovic, D., Turanjanin, V. (2017). Police arrest and habeas corpus procedure in the criminal procedure legislation of the Federal Republic of Germany (Doctrine, Casuistry of the European Court). In Dj. Djordjevic (Ed.), *Thematic Conference Proceedings of International Significanc* (pp. 341- 353). Belgrade: Academy of Criminalistic and Police Studies
- (11) Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany (Strafprozessordnung), available at [www. Gesetze- im- internet.de/englisch_stpo/index.html](http://www.Gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/index.html), date of access 10.10. 2018
- (12) Djurdjic, V. (2014) Conceptual Downward in the new Criminal Procedure Code of Serbia. In G. Ilic (ed.), *Reform of Criminal Law* (pp. 66- 87). Belgrade: the Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia
- (13) Geisler, W. (1981) Stellung und Funktion der Staatssanwaltschaft im heutigen deutschen Strafverfahren, *ZsTW*, 1109
- (14) Hall, E. D., J. D., Ed. D. (2012) Criminal Law and Procedure, Delmar, Cengage Learning, pp. 313- 335
- (15) Hessel, H- J. (1979) Gesetz über dieEinrichtung eines Bundeskriminalpolizeiamtes (BKA- Gesetz) Commentary, Wiesbaden
- (16) Ilic, G. (2014) Some Prosecutorial Experience in the Implementation of the New CPC, In S. Bejatovic (ed.), *Charges and other instruments of state criminal justice responses to crime* (p. 176- 187). Belgrade: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice
- (17) Jung, H. (1986) Legalität oder Opportunität im Strafverfahren, in H. Prütting (ed.), *Recht und Gesetz im Dialog III* (pp. 55- 72). Cologne

- (18) Kühne, H. (2010) *Strafprozessrecht. Eine systematische Darstellung des deutschen und Europäischen Strafverfahrensrechts*, 8th edn. Muller, Heidelberg, margin no. 141
- (19) Koch, K. F., and Risch, H. (1991) *Police Research in the Federal Republic of Germany*, Springer, pp. 5- 10
- (20) Meyer&Gossner, L. (2011) *Strafprozessordnung, Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen* (Beck'scher Kurzkommentar StPO), 54th edn. C. H. Beck, München, Section 257c, margin Nos. 32- 34
- (21) Mergen, A. (1987) *Die BKA Story*. München. Berlin
- (22) Policing and Justice in Europe. Police and Justice Systems, in the United Kingdom, France, and Federal Republic of Germany, Spain, and Denmark (1987) in: *International Criminal Police Review* 42, no. 407, pp. 9- 12
- (23) Roxin, C., Schünemann, B. (2012) *Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch*, 27th edn. C. H. Beck, München
- (24) Riess P. (1981) *Die Zukunft des Legalitätsprinzips*, NSTZ, 2
- (25) Rolando V. Del Carmen. (2010) *Criminal Procedure Law and Practice*, Sam Houston State University, Wadsworth Cengage Learning, pp. 32- 57
- (26) Skulic, M. (2014a) *Charges and Measures to Ensure the Presence of the Defendant and the Smooth Conduct of Criminal Proceedings*, In S. Bejatovic (ed.), *Charges and other Instruments of State Criminal Justice Responses to Crime* (pp. 143- 176). Belgrade: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice
- (27) Skulic, M. (2014b). *Misconception and Numerous Technical Error of the New Code of Criminal Procedure - What Next and how to Reform the Serbian Reform Process*. In G. Ilic (ed.), *Reform of the criminal law* (pp. 23- 65). Belgrade: Association of Public Prosecutors and Deputy Public Prosecutors of Serbia.
- (28) Störzer. H. U. (1991) *Police Research in the Federal Republic of Germany*, Springer, p. 29
- (29) Tintor, J. (2014) *Defence Counsel as Subject of Confirmation of the Indictment*, In S. Bejatovic (ed.), *Charges and other instruments of state criminal justice responses to crime* (pp. 305-332). Belgrade: Serbian Association for Criminal Law Theory and Practice

SAVREMENE TENDENCIJE POLICIJSKOG POSTUPANJA U NEMAČKOM KRIVIČNOPROCESNOM ZAKONODAVSTVU

Komparativna analiza krivičnoprocesnih zakonodavstava Evrope implicira na savremene tendencije konzistentnosti, kao i na pretenzije dostizanja ideala pravičnosti kao međunarodni standard. Segment konzistentnosti se najbolje može sagledati kroz analiziranje krivičnoprocesnih instituta, koji su u velikom stepenu preuzeti iz nemačkog krivičnoprocesnog zakonodavstva, između ostalog i u krivičnoprocesno procesno zakonodavstvo Republike Srbije (načelo oportuniteta i dr.), dok se kada je reč o realizaciji međunarodnog standarda, policija izdvaja kao izuzetno bitan subjekat prethodnog, odnosno istražnog krivičnog postupka Savezne Republike Nemačke, koja uspešno odgovara svim izazovima savremenog društva, čime se još jednom ukazuje na značaj navedenog subjekta za dostizanje efikasnosti krivičnog postupka uopšte. Postavljanje savremenih temelja policijskog postupanja u SR Nemačkoj, uz implementaciju elemenata anglosaksonskog pravnog sistema, određuju determinante adekvatnog normativnog okvira i legitimiteta policije, koje su posmatrano iz ugla autora određene kroz sledeća pitanja: Prvo, policija kao ključni subjekat prethodnog krivičnog postupka (uvodna razmatranja); korelacija javnog tužioca i policije kao instrument efikasnosti krivičnog postupka; treće, policija i međunarodni standard lišenja slobode; legitimitet policije u SR Nemačkoj i zaključna razmatranja.

KLJUČNE REČI: policija / prethodni postupak / legitimiteta / međunarodni standard

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 81-91
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

CHALLENGES TO PRIVACY PROTECTION ON YOUTUBE*

Ivana Stepanović*

Institute for criminological and sociological research, Belgrade

Functioning as both a media platform, a social media platform and a new public space, YouTube allows instant sharing, but also multiplying and re-uploading the same content by different users which makes videos virtually indestructible. Children and minors are especially vulnerable, either because they are too young to be asked for a consent to appear in their parents' videos or because they are not yet able to decide for themselves which private information can be made public. Laws in Serbia are failing to protect privacy on YouTube which leaves individuals to the mercy of YouTube's own privacy policies. The aim of this paper is to investigate new challenges to privacy protection by analysing its own policies, Serbian law and content uploaded by users. The goal is also to help in raising awareness of this problem and stress out the importance of educating children on digital privacy.

KEYWORDS: privacy / YouTube / social media / media / privacy protection

* This paper is the result of the research on project: "Crime in Serbia: Phenomenology, Risks and Possibilities of Social Intervention (47011)", which is carried out by the Institute for Criminological and Sociological Research and financed by Ministry of Education, Science and Technological Development, Belgrade.

* E-mail: ivana.stepanovic@gmail.com

1. NEW MEDIA, NEW PUBLIC SPACES AND NEW DEFINITIONS OF PRIVACY

Being a "high-volume website, a broadcast platform, a media archive and a social network" YouTube is often defined as a new type of media and, in fact, a new type of television (Burgers, Green, 2009: 5, Grainge, 2011: 3). Since it blends together different types of traditional and non-traditional media and also functions as a means of communication, it could also be perceived as the epitome of the Web 2.0 culture which tends to unify various technologies (Uricchio, 2009: 24). However, just like any social media, YouTube is not the creator of its own content, but a platform that offers "user-generated content" (Postigo, 2014: 332) and this is the reason why it is still debatable whether it should be treated as a media company in a traditional sense, such as broadcast media or a publishing company. While testifying in front of the United States Congress, Mark Zuckerberg has stated that he sees Facebook as a "technology company" and not as a media company¹, and the same can be said for YouTube. But the fact that this question has even been raised in the first place proves that such internet platforms don't really fall into any of the classical categories or that they are blurring the lines between these categories which makes them difficult to regulate.

YouTube and other social media are creating new public spaces which are transforming the whole realm of social. Can the ideas of public reason as conceptualised by Kant (Kant, 1974: 44.) and that of public sphere as defined by Habermas (Habermas, 1993: 1) be applied to the social media which are products of the Web 2.0 such as YouTube, Facebook and Twitter? Authors such as Nick Couldry offer an optimistic vision of the social power of these platforms as if they are fully capable to provide this ideal public realm. Couldry claims that these platforms open up possibilities for "new voices" to be heard. It is not just "more voices than before, but the voice in public for a vastly increased range of people", he says (Couldry, 2010: 140). On the other hand, authors such as Christian Fuchs accuse these internet platforms of being exploitative. Noting that new technologies are "deeply embedded into the history of capitalism, colonialism, warfare, exploitation and inequality", Fuchs proposes a critical inquiry of the social media and asks which power structures are influencing the use of social media, implying that their free use and unbiased approach is questionable (Fuchs, 2014: 8-10). This resonates with Hannah Arendt's thought that freedom requires both private sphere as a personal space protected from public opinion and public sphere sheltered from private interests (Arendt, 1977).

These new media platforms are perhaps threatening both private and public sphere because they are blurring the line between private and public (Burgers and Green, 26, Fuchs, 2014: 36). Offering a myriad of private, public as well as semi-private and semi-public spaces with fluctuating borderlines, they are making the two categories

¹ Guardian News (10/04/2018) *Mark Zuckerberg Testifies Before Congress – watch live*. Retrieved from YouTube https://www.youtube.com/watch?v=mZaec_mlq9M

hardly recognisable and distinguishable. Moreover, it is commonly perceived that they are threatening privacy in two distinct ways. The first one is their usage of users' personal data and the second one is the content itself which often touches and exposes the private sphere in ways that were previously unthinkable.

The problem of use and abuse of personal data on the internet has been widely discussed, while the question of privacy violations within video content on YouTube has not been properly addressed in Serbia. As a platform that enables virtually anyone to upload any video without going through some official editing or censorship process, it allows for a wide array of misuses including publishing video material that violates someone's privacy. Children and minors are the most vulnerable groups and yet they make the majority of YouTube users² in all countries of South-eastern Europe including Serbia.

2. THE KEY CHALLENGES TO PRIVACY PROTECTION ON YOUTUBE

In Serbian law, YouTube is not regulated either by the Law on Public Information and Media according to which social media and internet platforms are not defined as media³ or by the Law on Electronic Media which concerns only media companies that are physically located in Serbia⁴. The right to privacy in the context of YouTube is not protected by Serbian privacy laws either. Since Serbia is not an EU member state, its citizens are not protected by the General Data Protection Regulation, while the current Law on Personal Data Protection is considered to be outdated and unable to "respond to challenges posed by the development of information technologies"⁵.

How can privacy on YouTube be protected? One of the key principles of the currently prevalent international model for privacy protection on the internet is the principle of consent (Bechman, 2015: 21, Politou and others, 2018: 1, Voss, 2017: 224, Carolan, 2016: 462). This principle stipulates that it is allowed to collect and process sensitive personal information only if this is approved by the law or if the person in question has given his or her consent. The definition of this principle is provided in the General Data Protection Regulation⁶ and even though this legislation is applied only to citizens of EU countries, it has a global impact because it is in fact applied

² N1, *Crvena Linija: kako žive neki od najpoznatijih influensera u regiji*, 24 mart 2018, https://www.YouTube.com/watch?v=zC3Qe95DJGM&index=3&list=PLZXr2RpggkrwU_sBnUb87h0otOEGzpi3Q&t=15s (Accessed: 27/10/2018)

³ Law on Public Information and Media (Zakon o javnom informisanju i medijima), Sl. Glasnik RS, No. 83/2014, 58/2015 and 12/2016
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju_i_medijima.html (Accessed 27/10/2018)

⁴ Law on Electronic Media (Zakon o elektronskim medijima) Sl. Glasnik RS, no. 83/2014 and 6/2016
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_elektronskim_medijima.html (Accessed 27/10/2018)

⁵ Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection, Report on Implementation of the Law on Free Access to Information of Public Importance and the Law on Personal Data Protection in 2017 <https://www.poverenik.rs/en/commissioners-report.html> (Accessed: 27/10/2018)

⁶ GDPR, Key Issues: *Consent*, <https://gdpr-info.eu/issues/consent/> (Accessed: 27/10/2018)

around the world and concerns every internet platform that caters for customers from the EU countries.

YouTube's Privacy Policy is also based on the principle of consent. Its Community Guidelines on privacy stipulate that someone's privacy is being violated if their private data are published without their consent.⁷ These guidelines are intended for creators and all other users of the platform and they define private information in YouTube videos as any information that makes an individual "uniquely identifiable by image, voice, full name, government identification number, bank account, contact information (e.g. home address, email address), or other uniquely identifiable information"⁸. The fact that an information has to be "uniquely identifiable" means that it is not enough that someone recognises himself or herself within a video, but that he or she has to be also identifiable by others. YouTube offers protection to anyone who finds that a certain video violates their privacy by providing them with the opportunity to go through the privacy complaint process unless the author of the video removes the content upon their request. The platform also suggests that every creator should, as a rule of thumb, always ask for a permission before filming other people or posting their personal information⁹.

Given that YouTube users in Serbia are not protected either by domestic laws or by EU's General Data Protection Regulation, they rely on YouTube's privacy policy. YouTube claims that it is "serious" about protecting its users "by addressing potential privacy concerns" and also states that "while the video in question may not violate your country's laws, it may still violate YouTube's privacy guidelines", however, they also take "public interest, newsworthiness and consent into account when determining if content should be removed for a privacy violation"¹⁰. This means that such platform takes the responsibility for protecting the privacy of millions of users across the world, but also that it occasionally acts as an editor-in-chief who ultimately decides which videos will be removed and proving that it inevitably has similarities with the traditional media even though it is not considered to be a media company.

There are several problems with YouTube's privacy protection mechanism. The platform only offers a possibility to have a certain video that violate someone's privacy deleted within 48 hours which, in the absence of any legal mechanisms, doesn't allow the person whose rights have been violated to get any sort of compensation and allows plenty of time for the same video to be viewed many times and possibly even be re-uploaded by other users on the platform. There is also the problem of the unsurmountable size and complexity of the platform itself which currently has over 1.5 billion users worldwide and more than 400 hours of content is being uploaded every minute¹¹. Safeguarding privacy of millions of users across the

⁷ YouTube, *YouTube Privacy Guidelines* <https://support.google.com/youtube/answer/7671399> (Accessed: 27/10/2018)

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Statista <https://www.statista.com/topics/2019/YouTube/> (Accessed: 27/10/2018)

world becomes an increasingly difficult task and requires relying on artificial intelligence which in itself prompts the question of who is actually making decisions that are shaping this unique digital public sphere (Helbing, 2018: 47).

Providing adequate privacy protection on the internet is a global problem and constantly faces new challenges in the ever-changing digitalised world, but the case of YouTube is unique because this platform allows instant sharing of video content that is reproducible, virtually indestructible and can lead to different types of privacy violations. Platform's own privacy policy is not a sufficient safeguard that can protect millions of people against privacy violations which is why citizens of countries like Serbia which do not have adequate privacy or media laws that guarantee the respect of the right of the privacy and whose citizens are not protected by the GDPR are especially vulnerable.

Since YouTube allows minors to have their own channels, upload their own videos, monetise them, work with sponsors and ultimately earn their monthly salary, it is inevitable to raise the question who is responsible for their content and who is responsible for protecting their right to privacy if these children and their parents are not capable of making decisions about what should be published and what should be kept private. Even though YouTube itself has its own privacy guidelines, it is not the author or the editor of the content and it is not a media company but merely a platform for user-generated content, and therefore it isn't clear what kind of a role it should really take.

3. KIDS ON YOUTUBE

YouTube is a platform that enables self-promotion or branding oneself through a personal channel and nurtures the culture of amateur videos that are portraying personal lives (Burgers and Green, 26; Khamis, Ang and Welling, 2016: 191). Parents filming their children are facing a moral dilemma whether they should make private lives of their children public even though they are not old enough to be able to give their consent. While many vloggers in Germany¹² are editing their videos by using obfuscation methods such as adding blur to their children's faces in order to make them unidentifiable and some vloggers from the UK have even organised debates on whether "vlogging children is a bad thing"¹³, vloggers in Serbia¹⁴ rarely use similar

¹² Examples include: Don't Trust the Rabbit (04.03.2018) *Raising a Trilingual Child in Germany*. Retrieved from YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=1NmnKiHqXU8>; Rebekah Wing (11/08/2018) *INSTAGRAM bestimmt BACK TO SCHOOL SHOPPING...* Retrieved from YouTube https://www.youtube.com/watch?v=v4yTR8BEdcQ&t=os&list=PLZXr2RpggkrwtLh_HHsuOmmOzSAPvGkL&index=48; Isabeau (21/08/2018) *Vorbereitung Einschulung | Tierpark Berlin & Heimwekren in Haus | Isabeau* Retrieved from YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=qA8G6zuHERQ>

¹³ JustMarcus (07/09/2018) *Is Vlogging Children a Bad Thing? Ft. Louise Pentland*. Retrieved from YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=Yzk-Kx1FqYw>

¹⁴ Examples include: Emilija Milojević <https://www.youtube.com/channel/UCimWMtrcOU3jUFttunAuzeQ>; Milicina Mama <https://www.youtube.com/channel/UCbH-ZzxRV8z7eKAOUxgh8ow>; Ena Luna

methods to protect their children's privacy or engage in public debates over the ethical implications of filming children for YouTube.

Parents filming their children and sharing these videos online are choosing to expose their privacy on the internet without their consent and this leads to an important question: how to define the privacy of children in the age of social media (Steinberg, 2017: 16), and even more so in the time of expansion of YouTube. Many YouTube creators from Serbia seem to be unaware of the issue while privacy laws are failing to grasp this problem.

Exposing one's own private life can also be a problem if content creator is a minor who is not fully aware of potential dangers and does not have a mature opinion on what should be kept as private and what can be shared publically. One of the most famous cases of such misjudgement is the video of a girl from Bosnia and Herzegovina who has created a very personal video about a boyfriend who has broken up with her¹⁵. Unaware of the possibility that this video could be seen by many people, she has uploaded it on YouTube and faced a tremendous backlash after it had become viral and widely criticised.

Even though YouTube itself blurs boundaries between private and public to such extent that it allows a public video to become private and vice versa, this protection system does not work if a video becomes viral. After her story ended up even in the official media, the girl has deleted the video along with her YouTube channel, but the content she has published has already been re-uploaded many times by other users and also appeared in many commentary videos on YouTube including Serbia. It stirred a debate among YouTubers and has become one of the most talked-about videos in 2017 in the entire Balkan region. The copy of this video even to this day exists on YouTube and can be viewed on other channels¹⁶.

This video opens up the question about the privacy of minors on YouTube and responsibility for such content which cannot even be removed from the platform or the rest of the internet once it becomes viral. The key question is who is responsible for the content which discloses the privacy of a minor who may not be aware of all the consequences of publishing such content online. The fact that any content published on the internet can be copied and re-uploaded *ad infinitum* which is why it is appropriate to ask "how to protect minors from themselves" (Cullen, 2018: 36) and how to protect their right to privacy (Hall, 2018: 121).

Traditional journalism in Serbia has also been criticised for failing to protect the child's right to privacy and prioritising the public interest to get information (Stevanović, 2017: 266), but the expansion of the new media such as YouTube leads

<https://www.youtube.com/channel/UCj8okEjePGLhAS--RJ5trDg>; Ana2Cats

https://www.youtube.com/channel/UCXEoaTTqYoN_sKWf3vjdXhg

¹⁵ Wranka, M. (19.04.2017) "Kako je djevojčica iz BiH probudila ono najgore u ljudima" Tportal <https://www.tportal.hr/tehnolo/clanak/kako-je-djevojčica-iz-bih-probudila-ono-najgore-u-ljudima-20170419> (Accessed: 27/10/2018)

¹⁶ SOMA (17. 04. 2017) *OSTAVIO ME DECKO* (Ni je gotovo dok ja ne kazem da je gotovo) <https://www.YouTube.com/watch?v=5XCTz2ub95g>

to privacy violations that were unimaginable prior to the rise of the Web 2.0 culture and are essentially related to self-exposure in the cyberspace (Rebane, 2018).

4. VLOG AND THE QUESTION OF RESPONSIBILITY

Due to the very nature of a digital image and the delicate issue of privacy in the age of instant sharing, thinking about YouTube inevitably leads us to think about responsibility. A decision whether to post something on YouTube comes with huge responsibility as there can be a number of unpredictable consequences, especially when it comes to vlog which is, due to its free, unstructured form capable of inadvertently capturing even things, faces or information that should remain unseen.

YouTube is challenging the concept of privacy just like photography did at the beginning of the nineteenth century when the Eastman Kodak company started selling their first hand-held cameras. This significant event in human history provoked attorneys Warren and Brandeis to formulate the first definition of "the right to privacy" as the right to be left alone (Parsons, 2012: 105). It was this "explosion" of private into public and "publicity of private" which photography enabled (Barthes, 1980: 98) that made these authors rethink the boundary between these two spheres.

Just like modern social media, photography was considered to be intrusive and posed threat to privacy back then, but has it actually levelled the private and public and made the difference between them irrelevant? It seems that Barthes thinks that it only confirmed the boundary between private and public and strengthened the concept of privacy precisely because it was at stake. Similarly, we can see the expansion of YouTube and the social media in general as a motivation to review and redefine the concept of privacy and not as an ultimatum to dismantle the entire private/public divide. German vloggers offered a model for constructing vlogs with privacy issues in mind, however, this model is supported by German privacy laws¹⁷ which are strictly forbid filming in public without obtaining consent from people appearing in the video.

The responsibility of YouTube creators is much bigger than the responsibility of photographers in the age of analogue photography because the digital image is sometimes difficult to delete or destroy. When American vlogger Logan Paul filmed a video in Japanese suicide forest Aokigahara and accidentally captured a dead body, he was not aware of all possible consequences of publishing this video. After he has blurred the dead body and uploaded his vlog, he was convinced that the content is in line with YouTube's guidelines¹⁸ and that he does not violate American or Japanese laws. However, the video received a lot of criticism not just in the YouTube

¹⁷ Bundesdatenschutzgesetz 30. Juni 2017 (BGBl. I S. 2097)

¹⁸ Youtube Policies <https://www.youtube.com/yt/about/policies/#community-guidelines> (Accessed 27/10/2018)

community, but also in the press and other traditional media. Accused of insulting Japanese culture, he deleted the video, but it has been re-uploaded and is still available on the platform¹⁹.

Logan Paul's deleted vlog evokes the plot from Michelangelo Antonioni's film *Blow-Up*²⁰ which discusses ways in which photography is intrusive, violates privacy and manages to accidentally capture scenes that are meant to be hidden. When the main character secretly photographed a couple that shared a passionate kiss, he has also captured a dead body hidden behind a fence in the park. After he had discovered this by magnifying segments of a photograph in his laboratory, both the photos and the negatives are being stolen and the dead body has been removed which left the photographer with no evidence. Comparison of these two stories emphasises the crucial difference between the old and the new media which boils down to the materiality of the image. While the material analogue picture could have been destroyed, the immaterial digital image is virtually indestructible and continues to live in the public space despite the fact that the author himself has deleted it. This is why digital image entails bigger responsibility, not only because of possible privacy violations but also because of all other negative consequences the author was unaware of while filming or uploading his work.

Even though a vlog can be filmed in such a way to avoid violating anyone's privacy by choosing specific backgrounds and carefully selecting angles, asking for consent or blurring people's faces and all other personal data or features that can make a person identifiable, it is not a commonly accepted way of filming vlogs in most countries around the world including Serbia.

CONCLUSION: PRIVACY AND THE NEW MEDIA

While the traditional media were based on the concept of a passive user who simply consumes contents offered by established media companies that have hierarchical structures, the new media are social, interactive and based on the concept of a user-generated content (Burgers and Green, 2009). Internet platforms such as YouTube have active users who are not just passively consuming content but are also creating content (Montgomery, 2015), either by commenting on videos or by uploading their own content. Since they are popular among children and minors who are growing up with the internet of things and already perceive the media within the framework of a "participatory culture" (Burgers and Green, 2009), the youngest audience is the most vulnerable group when it comes to potential privacy violations.

YouTube as the new television allows anyone to upload video content without any prior check-ups and the only safeguard against privacy violations is their privacy

¹⁹ Carzah (3. 01. 2018) *Logan Paul Japan Deleted Vlog (REUPLOAD) *FULL VIDEO**
<https://www.youtube.com/watch?v=oQaUGD-MtsQ>

²⁰ Ponti, C. (producer) and Antonioni, M. (director). (1967) *Blow-Up* (film) UK, Italy, USA: [Bridge Films](#), [Carlo Ponti Production](#), [Metro-Goldwyn-Mayer \(MGM\)](#)

policy which suggests that nobody's private information should not be disclosed without their consent but does not offer any mechanisms for prevention or solutions to problems when they occur. And while in countries such as Germany where privacy laws are strict and don't allow photographing or filming people in public without their consent, countries with poor and outdated privacy laws such as Serbia have to rely on YouTube's mechanisms for privacy protection.

Instant sharing and possibility to copy and re-upload any content online can have tremendous repercussions and lead to severe privacy violations, and children are the most vulnerable category. This is why new privacy laws should be created with these new technologies and the nature of the digital image in mind. It is also important to raise awareness and educate children about privacy on the internet especially in relation to their own online behaviour on such interactive platforms.

BIBLIOGRAPHY

Books and articles:

- (1) Arendt, H. (1977) "Public Rights and Private Interests" u Mooney, H. i Stuber, F. (ur.) *Comforts for Hard Times: Humanists on Public Policy*. New York: Columbia University Press, str. 103-108
- (2) Bechman, A. (2015) "Non-Informed Consent Cultures: Privacy Policies and App Contracts on Facebook", *Journal of Media Business Studies*, Volume 11, Issue 1, 22-38
- (3) Burgers, J., Green, J. (2009) *YouTube: Online Video and Participatory Culture*. Cambridge, Polity
- (4) Carolan. E. (2016) "The continuing problems with online consent under the EU's emerging data protection principles", *Computer Law & Security Review*
Volume 32, Issue 3, 462-473
- (6) Couldry, N. (2010) *Why Voice Matters: Culture and Politics After Neoliberalism*. London: SAGE
- (7) Cullen, D. (2018) "Privacy: Protecting minors from themselves", *LSJ: Law Society of NSW Journal*, Issue 46, 36-38
- (8) Fuchs, C. (2014) *Social Media: A Critical Introduction*. London: SAGE
- (9) Grainge, P. (2011) *Ephemeral Media: Transitory Screen Culture from Television to YouTube*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan
- (10) Habermas, J. (1993) *The Structural Transformation of the Public Sphere, An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Massachusetts: MIT Press
- (11) Hall, H., K. (2018) "Oversharenting: Is it Really Your Story to Tell?" *The John Marshall Journal of Information Technology and Privacy Law*, Volume 33, Issue 3, 121-142
- (12) Helbing D. (2019) "Societal, Economic, Ethical and Legal Challenges of the Digital Revolution: From Big Data to Deep Learning, Artificial Intelligence, and Manipulative Technologies", Helbing D. (eds) *Towards Digital Enlightenment*. Springer, Cham
- (13) Kant, I. (1974) "Odgovor na pitanje: šta je prosvetćenost", *Um i sloboda*, Posebno izdanje časopisa *Ideje*, Beograd, str. 41 – 49
- (14) Montgomery, K. (2015) "Children's Media Culture in a Big Data World", *Journal of Children and Media*, Vol. 9, No. 2, pp 266-271

- (15) Parsons, S. (2015) "Privacy, photography and the art of defence" in *Revealing Privacy: Debating the Understandings of Privacy*, Carucci, M. (ed). Frankfurt am Main: Peter Lang 105-119
- (16) Politou, E., Alepis, E. and Patsakis, C. (2018) Forgetting personal data and revoking consent under the GDPR: Challenges and proposed solutions *Journal of Cybersecurity*, 1–20
- (17) Postigo, H. (2014) "The socio-technical architecture of digital labour: Converting play into YouTube money", *New Media & Society*, Volume 18, Issue 2, 332-349
- (18) Rebane, G. (2018) "A 'parlour of one's own'? The YouTube Room Tour Genre", *Continuum*, Vol. 32, No. 6
- (19) Stevanović, I. (2017) "The Right to Privacy of a Child and Media in the Republic of Serbia in the Context of the Protection of Children Labour Abuse and Exploitation", *International Scientific Conference Freedom, Security: The Right to Privacy, conference papers*, Novi Sad: Pokrajinski zaštitnik građana - Ombudsman and Institut za kriminološka i sociološka istraživanja
- (20) Uricchio, W. (2009) "The Future of a Medium Once Known as Television", *The YouTube Reader*. Stockholm: Mediehistoriskt Arkiv 12
- (21) Voss, W., G. (2016) "European Union Data Privacy Law Reform: General Data Protection Regulation, Privacy Shield, and the Right to Delisting", *Business Lawyer*, Vol. 72, No. 1, pp. 221-233, Winter 2016/2017

Sources:

- (22) Bundesdatenschutzgesetz 30. Juni 2017 (BGBl. I S. 2097)
- (23) Carzah (3. januar 2018) *Logan Paul Japan Deleted Vlog (REUPLOAD) *FULL VIDEO** <https://www.youtube.com/watch?v=oQaUGD-MtsQ>
- (24) Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection, *Report on Implementation of the Law on Free Access to Information of Public Importance and the Law on Personal Data Protection in 2017* <https://www.poverenik.rs/en/commissioners-report.html> (Accessed: 27/10/2018)
- (25) Don't Trust the Rabbit (04.03.2018) *Raising a Trilingual Child in Germany*. Retrieved from YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=1NmnKiHqXU8>
- (26) Emilija Milojević <https://www.youtube.com/channel/UCimWMtrcOU3jUFttunAuzeQ>
- (27) Ena Luna <https://www.youtube.com/channel/UCj8okEjePGLhAS--RJ5trDg>
- (28) GDPR, Key Issues: *Consent*, <https://gdpr-info.eu/issues/consent/> (Accessed: 27/10/2018)
- (29) Guardian News (10/04/2018) *Mark Zuckerberg Testifies Before Congress – watch live*. Retrieved from YouTube https://www.youtube.com/watch?v=mZaec_mlq9M
- (30) Isabeau (21. 08. 2018) *Vorbereitung Einschulung | Tierpark Berlin & Heimwekren in Haus | Isabeau* <https://www.youtube.com/watch?v=qA8G6zuHERQ>
- (31) JustMarcus (07/09/2018) *Is Vlogging Children a Bad Thing? Ft. Louise Pentland*. Retrieved from YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=Yzk-Kx1FqYw>
- (32) Ana2Cats https://www.youtube.com/channel/UCXEoaTTqYoN_sKWf3vjdXhg
- (33) Law on Public Information and Media (Zakon o javnom informisanju i medijima), Sl. Glasnik RS, No. 83/2014, 58/2015 and 12/2016 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju_i_medijima.html (Accessed 27/10/2018)
- (34) Law on Electronic Media (Zakon o elektronskim medijima) Sl. Glasnik RS, no. 83/2014 and 6/2016 https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_elektronskim_medijima.html (Accessed 27/10/2018)
- (35) Milicina Mama <https://www.youtube.com/channel/UCbH-ZzxRV8z7eKAOUxgh8ow>

- (36) N1, *Crvena Linija: kako žive neki od najpoznatijih influensera u regiji*, 24 mart 2018, https://www.YouTube.com/watch?v=zC3Qe95DJGM&index=3&list=PLZXr2RpggkrwU_sBnUb87hootOEGzpi3Q&t=15s (Accessed: 27/10/2018)
- (37) Ponti, C. (producent) i Antonioni, M. (režiser). (1967) *Blow-Up* (film) UK, Italy, USA: Bridge Films, Carlo Ponti Production, Metro-Goldwyn-Mayer (MGM)
- (38) Rebekah Wing (11. 08. 2018) *INSTAGRAM bestimmt BACK TO SCHOOL SHOPPING...*
https://www.youtube.com/watch?v=v4yTR8BEdcQ&t=os&list=PLZXr2Rpggkrwt1Lh_HHsuOmmOzSAPvGkL&index=48
- (39) SOMA (17. april 2017) *OSTAVIO ME DECKO* (Nije gotovo dok ja ne kazem da je gotovo) <https://www.YouTube.com/watch?v=5XCTz2ub95g>
- (40) Statista <https://www.statista.com/topics/2019/YouTube/> (Accessed: 27/10/2018)
- (41) YouTube, *YouTube Privacy Guidelines*
https://support.google.com/YouTube/answer/7671399?p=privacy_guidelines&hl=en&visit_id=636711312532100585-3558132669&rd=1 (Accessed: 27/10/2018)
- (42) Wranka, M. (19.04.2017) "Kako je djevojčica iz BiH probudila ono najgore u ljudima" Tportal <https://www.tportal.hr/tehno/clanak/kako-je-djevojica-iz-bih-probudila-ono-najgore-u-ljudima-20170419> (Accessed: 27/10/2018)

IZAZOVI ZA ZAŠTITU PRIVATNOSTI NA JUTJUBU

Pošto funkcioniše kao medijska platforma, društvena mreža i novi javni prostor, Jutjub omogućava instant deljenje, beskonačno umnožavanje i ponovno deljenje sadržaja što video materijal čini praktično neuništivim, a to postavlja nove izazove za zaštitu privatnosti. Deca i maloletnici su posebno ranjivi, bilo zato što su previše mladi da bi se od njih zatražio pristanak da se pojave u videima svojih roditelja ili zato što još uvek nisu sposobni da sami sa sebe ocene koje privatne informacije mogu da objave. Zakoni u Srbiji ne uspevaju da zaštite privatnost na Jutjubu ostavljajući pojedince na milost i nemilost politikama privatnosti koje propisuje sam Jutjub. Cilj ovog rada je da istraži nove izazove za zaštitu privatnosti tako što će analizirati polise same platforme, zakonski okvir i sadržaje koje objavljuju korisnici. Cilj je takođe da se pomogne u podizanju svesti o ovom problemu i da se istakne značaj učenja dece i mladih o digitalnoj privatnosti.

KLJUČNE REČI: privatnost / Jutjub / društvene mreže / mediji / zaštita privatnosti

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 93-107
Pregledni naučni rad
Priljubeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

KARAKTERISTIKE IZVRŠILACA PARTNERSKOG NASILJA I FAKTORI KOJI UTIČU NA NJIHOVO NASILNO PONAŠANJE*

Marija Maljković*

Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Nasilje u intimnim partnerskim odnosima predstavlja široko rasprostranjenu pojavu i najčešći je vid viktimizacije žena nasiljem u porodici. Označava kršenje ženskih ljudskih prava i oblik diskriminacije žena, a s obzirom na kompleksnost i štetnost posledica, predstavlja ozbiljan društveni problem.

Predrasude i neinformisanost o nasilju nad ženama potpomažu, podstiču i opravdavaju nasilje i utiču na to kako će (i da li će uopšte) jedna sredina ili sama žena prepoznati nasilje i na njega reagovati, pa je zato saznavanje činjenica o nasilju, prepoznavanje, razotkrivanje i stalno pobijanje ovih predrasuda jedan od prvih koraka u okončavanju nasilja nad ženama. Upravo zato predmet ovog rada jesu karakteristike izvršilaca partnerskog nasilja, a cilj je da se dođe do bližih saznanja o karakteristikama i faktorima koji doprinose nasilnom ponašanju.

KLJUČNE REČI: partnersko nasilje / izvršilac / karakteristike / faktori

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: mara.maljkovic@gmail.com

UVOD

Nasilje nad ženama postoji od nastanka čovečanstva, ima univerzalni karakter i opstaje u svim društvima bez obzira na stepen njihovog civilizacijskog napretka. Međutim, društvena vidljivost nasilja vremenom se menjala. Sve do druge polovine 20. veka nasilje u porodici i intimnim partnerskim odnosima, pre svega prema ženama kao najugroženijim članovima društva, posmatrano je kao privatna stvar porodice i same žene, što je u mnogome otežavalo i sprečavalo adekvatnu društvenu reakciju. Zahvaljujući, pre svega, inicijativi i aktivnostima brojnih pokreta za ženska prava, šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka učinjeni su prvi vidljivi pomaci kao u inkriminisanju, tako i u povećanju društvene vidljivosti ove pojave. Danas, ukoliko izuzmemo vojsku za vreme rata, porodica je društvena institucija sa najviše nasilja (Gelles, 1997: 124 prema Nikolić-Ristanović, 2000: 17).

U našem društvu postoje brojne predrasude o nasilju nad ženama u intimnim partnerskim odnosima, koje imaju snažan uticaj na ponašanja određenih društvenih grupa. Najčešća predrasuda je da žene svojim ponašanjem provociraju i izazivaju nasilje, da biraju nasilne partnere, da uživaju u nasilju jer imaju sadomazohističke crte karaktera iz čega proizilazi da je žena sama kriva za nasilje, a odgovornost se prebacuje sa nasilnika na žrtvu. Čest i štetan stereotip je da žrtva intimnog partnerskog nasilja prelazi iz jedne nasilne veze u drugu, nikada ne izlazeći iz kruga viktimizacije i nasilja (Murray, Crowe 2017: 5).

Takođe, jednako su štetne i predrasude vezane za izvršioce nasilja koje impliciraju da je nasilnike moguće prepoznati na prvi pogled, da su to osobe koje pate od nekog psihičkog poremećaja, da nasilje nastaje kao rezultat trenutnog gubitka kontrole ili napada besa, da su alkohol ili druge psihoaktivne supstance odgovorne za nastanak nasilja. Dalje, još uvek je snažno uvreženo mišljenje da je nasilje privatna stvar porodice i žene, da se dešava uglavnom u socijalno ugroženim društvenim slojevima, među nisko obrazovanim i siromašnim, kao i da takvo nasilje nije zločin i nije široko rasprostranjena pojava (Maljković, 2018: 85).

Predrasude i neinformisanost o nasilju nad ženama potpomažu, podstiču i opravdavaju nasilje i utiču na to kako će (i da li će uopšte) jedna sredina ili sama žena prepoznati nasilje i na njega reagovati, pa je zato saznavanje činjenica o nasilju, prepoznavanje, razotkrivanje i stalno pobijanje ovih predrasuda jedan od prvih koraka u okončavanju nasilja nad ženama (Bukvić, 2008: 104).

1. KARAKTERISTIKE IZVRŠILACA PARTNERSKOG NASILJA

Iz rezultata mnogobrojnih istraživanja, prakse službi koje pružaju pomoć žrtvama partnerskog nasilja, kao i ličnih iskustava žena, može se zaključiti da nasilnici ne predstavljaju homogenu kategoriju, već dolaze iz svih društvenih slojeva, svih nivoa obrazovanja i često imaju dobru socijalnu komunikaciju sa okolinom. Karakteristike povezane sa izvršiocima partnerskog nasilja ili dinamika para korisniji su od karakteristika žrtava u proceni rizika viktimizacije (Hotaling & Sugarman, 1990,

prema Riggs, Caulfield, Street, 2000). U nastavku su, na osnovu rezultata istraživanja, prikazane neke od osnovnih karakteristika učinilaca partnerskog nasilja prema ženama.

Nasilje u partnerskim odnosima javlja se u svim demografskim grupama, s tim da se neke demografske karakteristike mogu dovesti u vezu sa izvršenjem ovog tipa nasilja.

Pregledom istraživanja o nasilju u partnerskim vezama, dolazi se do zaključka da su muškarci najčešće izvršioци nasilja u partnerskoj zajednici. Sa druge strane, žene su najčešće žrtve svih oblika partnerskog nasilja (89%), posebno seksualnog nasilja, a većina učinilaca partnerskog nasilja su poznati njihovim žrtvama (Walby, Allen, 2004: 11). U svim oblicima nasilja koji su posmatrani istraživanjem u Velikoj Britaniji¹ nasilnik je daleko najčešće muž ili partner i to u 63,5% slučajeva psihičkog nasilja, 72,8% pretnji, 74,8% fizičkog nasilja, 75% upotrebe oružja i 88,5% seksualnog nasilja. I istraživanje porodičnog nasilja u Srbiji² (Viktimološko društvo Srbije, 2002) potvrđuje da je u najvećem broju slučajeva nasilja učinilac muž, partner ili bivši partner i to: u 63,5% psihičkog nasilja, 74,8% fizičkog nasilja nasilnik je muž ili partner, odnosno bivši muž ili partner nakon razvoda ili rastajanja (4,2%), kao i seksualnog nasilja u 88,5% muž ili partner, a u 8,2% bivši partner. Rezultati istraživanja u Vojvodini³ (Viktimološko društvo Srbije, 2010), takođe potvrđuju da među nasilnicima preovlađuju muškarci i to u 93.4% slučajeva. Dakle, pol je značajan faktor rizika.

Sudeći prema nekim istraživanju uzrast partnera nema uticaja na rasprostranjenost fizičkog ili seksualnog nasilja u vezi (European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2014)⁴. Istraživanje u Vojvodini ukazuje da su nasilnici (kao i žrtve) raspoređeni u sve uzrasne kategorije, pri čemu su najzastupljeniji oni u srednjim godinama, tj. između 41 i 56 godina, koji čine skoro polovinu nasilnika 40.3%, pa je zaključak da su tzv. srednje godine posebno povezane s rizikom od nasilja u porodici

¹ *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey* (Walby, Allen, 2004). Studija je sprovedena na nacionalno reprezentativnom uzorku od 22.463 muškaraca i žena starosti 16-59 godina, koji su samostalno popunjavali upitnike, a bili su upitani da li su u poslednjih godinu dana ili u životu bili žrtve nasilja u porodici, seksualnog zlostavljanja ili proganjanja.

² Istraživanje *"Porodično nasilje u Srbiji"* je sprovedeno krajem 2001., na uzorku od 700 ispitanica starijih od 18 godina, sa teritorije: Beograda, Niša, Novog Sada, Užica, Zaječara, Vrnjačke Banje i Subotice. Cilj istraživanja bio je da se dođe do saznanja o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici (Viktimološko društvo Srbije, 2002).

³ *"Nasilje u porodici u Vojvodini"* koje je realizovalo Viktimološko društvo Srbije 2010.godine. Istraživanjem je obuhvaćeno 516 žena iz sedam gradova (Novi Sad, Subotica, Zrenjanin, Pančevo, Sombor, Sremska Mitrovica i Kikinda) i 40 sela na teritoriji AP Vojvodine. Cilj istraživanja bio je dolaženje do saznanja o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama nasilja u porodici nad ženama u Vojvodini (Viktimološko društvo Srbije, 2010).

⁴ European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2014). *Violence against women: an EU-wide survey*. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>

(VDS, 2010). Istraživanje autorke Marčeta-Mladenović⁵ u Beogradu, pokazuje da je najviše nasilnika uzrasta 33-40 godina (33,8%), zatim od 26-32 (29,7%), kao i da nasilje posle četrdesete godine naglo opada. Zajedno posmatrano ove dve kategorije čine većinu, odnosno 63,5% od ukupnog broja nasilnika, što autorka objašnjava činjenicom da je to generacija koja je u razvojno najosetljivijem uzrastu preživela sankcije, bombardovanje i nasilje u svim vidovima ispoljavanja (u Srbiji). Slični nalazi ostalih istraživanja mogu se objasniti činjenicom da su ljudi u tim godinama na vrhuncu snage i u periodu kada se od njih očekuje preuzimanje odgovornosti i obaveza koje proizilaze iz određene društvene uloge, pa u tom smislu neuspeh u ispunjavanju očekivanih uloga može dovesti do stresa, frustracija i nasilničkog ponašanja. U najmlađoj kategoriji od 18-25 godina bilo je 17,6%, što pokazuje da su obrasci ponašanja formirani još u detinjstvu i mladosti. Sa godinama starosti broj nasilnika opada, pa ih je u kategoriji 41-50 godina 10,8%, a od 50-60 godina 8,2% (Marčeta-Mladenović, 2013).

Obrazovanje partnera (nasilnika) po istraživanju FRA (2014) ima uticaj na ženska iskustva nasilja. Rasprostranjenost fizičkog i seksualnog nasilja od 15 godine, kod žena čiji partner nije završio osnovnu školu je 16%, naspram 6% kod žena čiji partner ima visoko obrazovanje. Kod psihičkog nasilja odnos je 33% naspram 21%. Zaključak je da što je obrazovanje partnera više manja je zastupljenost fizičkog i seksualnog nasilja (FRA, 2014: 37). Istraživanje u Srbiji pokazuje da je zabrinjavajući broj nasilnika polupismen ili nepismen: bez obrazovanja 4,1%, sa nezavršenom osnovnom školom 20,3% i 27,0% sa osnovnom školom, što je zbirno više od polovine ukupnog broja nasilnika. Druga polovina je obrazovana: 23,0% sa srednjom školom, 20,3% sa višom i visokom i 5,4% sa magistraturom ili doktoratom (Marčeta-Mladenović, 2013). Nešto drugačiji obrazovni status nasilnika uočen je istraživanjem u Vojvodini, gde dominiraju nasilnici srednjoškolskog/gimnazijskog 51.4% i osnovnoškolskog 19.9% obrazovanja. Ipak, u znatnoj meri su zastupljeni i muškarci višeg ili visokog obrazovanja 12.7%, kao i oni s nezavršenom osnovnom školom 11.6%.

Muškarci nižeg socio-ekonomskog statusa, kao i nezaposleni u povećanom su riziku za činjenje partnerskog nasilja i nasilja u porodici, a takođe imaju tendenciju da učine teže oblike nasilja od onih sa višim socio-ekonomskim statusom (Riggs, Caulfield, Street, 2000). Ekonomske teorije polaze od shvatanja da je glavni razlog nasilja u partnerskim odnosima loše materijalno stanje, niska primanja, nezaposlenost, loši stambeni uslovi, veliki broj dece, pripadnost nekoj marginalnoj grupi. Osnovna slabost ovih teorija je ta, što i ako su empirijska istraživanja uglavnom potvrdila postavke ove teorije, one nisu u stanju da objasne zbog čega se nasilje ne javlja u svim brakovima siromašnih, kao i zbog čega ima nasilja u

⁵„Žene, žrtve fizičkog nasilja u partnerskoj zajednici” – magistarska teza. Istraživanje je sprovedeno u Beogradu, 2012. godine, na uzorku od 100 žena, a cilj je bio dolaženje do saznanja o uzrocima fizičkog nasilja u partnerskoj zajednici, tumačenju i objašnjenju konkretnih uzroka i načina prevazilaženja (Marčeta-Mladenović, 2013).

brakovima bogatih (Šnajder, 1987, prema Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 129).

Nedostatak ili smanjeni pristup ekonomskim resursima na mnogo načina može povećati izloženost partnerskom nasilju, bilo kroz nedostatak resursa da se uspostavi nezavisno ili da se održava postojeće domaćinstvo ili nađe (i zadrži) dobro plaćen posao. Takođe, nasilnik može u cilju održavanja pozicije moći da uskraćuje pristup resursima, a moguća je i uzročna veza tj. da nasilje dovodi do siromaštva usled nemogućnosti ispunjavanja poslovnih obaveza (Walby, Allen, 2004: 40). Istraživanje u Velikoj Britaniji ukazuje na to da su žene u siromašnijim domaćinstvima u većoj meri izložene partnerskom nasilju i to tri puta više u domaćinstvima sa prihodom manjim od 10000 funti u odnosu na ona domaćinstva u kojima su prihodi veći od 20000 funti (što je nešto manje od nacionalnog proseka). Žene u najsiromašnijim domaćinstvima su češće bile žrtve seksualnog zlostavljanja od onih u bogatijim domaćinstvima (Walby, Allen, 2004: 75). Rizik od psihološkog nasilja je povišen ako partner radi skraćeno radno vreme ili ako je nezaposlen (FRA, 2014: 184). U Srbiji radni status nasilnika odražava sliku svetske ekonomske krize, najveći broj polovina je zaposlen 47,3%, nezaposlenih je 25,7% (Marčeta-Mladenović, 2013), a prema istraživanju iz Vojvodine većina nasilnika su zaposlena lica 57,5%, a status nezaposlenog (ili je u fazi traganja za zaposlenjem) ima 22,7 % nasilnika.

Kao što je ranije navedeno, pored karakteristika izvršioca partnerskog nasilja i dinamika para može biti korisna u proceni rizika viktimizacije. U tom smislu, vreme provedeno zajedno (u vezi) nema uticaja na rasprostranjenost fizičkog i / ili seksualnog nasilja. Nasilje skoro jednako uobičajeno među ženama koje su sa partnerom manje od godinu dana, kao i među onima koji su zajedno preko 20 godina (FRA, 2014: 184). Veći rizik od fizičkog nasilja postoji u vanbračnim vezama, što može biti posledica ranog raspada nasilnih veza pre nego što stignu u faza braka (Walby, Allen, 2004: 85). Takođe, žene su pitale da li smatraju da one imaju jednaku moć u odlučivanju kako se koriste sredstva za domaćinstvo. Žene koje kažu da nemaju jednako pravo o odlučivanju u 29% su iskusile fizičko i / ili seksualno nasilje od strane njihovog trenutnog partnera, naspram 7% žena koje kažu da su u stanju da odluče o upotrebi resursa domaćinstva na ravnopravnoj osnovi sa svojim partnerom. U slučajevima psihološkog nasilja odnos je 58% naspram 22% (FRA, 2014). Nekada su okidači povezani sa nasilnikovim dobijanjem ili gubljenjem društvene, statusne ili ekonomske moći. To mogu biti razne promene u njegovom životu: osnivanje ili propast privatnih firmi, uspeh ili neuspeh u javnom životu, značajne funkcije u društvenim institucijama (političkim strankama ili univerzitetima) (Mezga-Čurčin, 2008: 23).

Metaanalizama različitih istraživanja mogu se utvrditi karakteristična obeležja koja imaju muškarci – nasilnici u partnerskoj zajednici. Prvih devet obeležja su zajednička i za nasilnika i za žrtve: nisko samopoštovanje (za razliku od nasilnika, žrtve misle da nisu sposobne da učine bilo šta), veruju u mitove u nasilnim odnosima, imaju tradicionalne stavove prema podeli rodnih uloga u partnerskoj zajednici (nasilnik misli da je predominantan i glava porodice, a žrtve da su zavisne

od nasilnika), karakterišu ih stresne reakcije (koje nasilnici rešavaju najčešće zloupotrebom alkohola, a žrtve imaju psihosomatske smetnje), koriste seks (nasilnici kao akt nasilja, a žrtve kao način uspostavljanja bliskosti), i nasilnici i žrtve su bili ili zlostavljani u primarnoj porodici ili su prisustvovali nasilju oca nad majkom, oboje učestvuju u uspostavljanju nasilja, koriste pokušaj suicida (nasilnik radi uspostavljanja kontrole nad žrtvom, a žrtva želi da na taj način izađe iz nasilja) i koriste decu kao zalog odnosa (nasilnicima je to i način uspostavljanja kontrole, a žrtva ima osećaj da decu ne može zaštititi). Ostala obeležja karakteristična za muškarce nasilnike su: okrivljuju druge za svoje ponašanje; smatraju da zbog nasilnog ponašanja prema ženi ne bi trebalo da trpe nikakve negativne posledice; imaju slabu kontrolu impulsa, eksplozivnu i nepredvidivu narav, uleću lako u besno stanje, stalno iskazuju ali često uspešno maskiraju svoju ljutnju; imaju slabu sposobnost da odlože zadovoljstvo i jako su orjentisani na "sada"; ne priznaju lične granice tolerancije partnerke i odbijaju odgovornost za bračne, porodične i poslovne neuspehe ili svoje nasilno ponašanje; izrazito su ljubomorni i kontrolišu partnerku, često ih optužuju za izdaju, prevaru i imaju veliki strah da će biti odbačeni; opisuju kontakt s partnerkom kao najbliži koji su imali do sad ali ostaju u kontaktu sa svojom porodicom i prijateljima (Ajduković, 2004: 111-113).

Nasilnici imaju uverenje da imaju pravo da vladaju svojom porodicom koristeći nasilne metode, jer to je vekovima opšteprihvaćeno ponašanje u kući. Istovremeno o sebi misle da su visokomoralne osobe jer sve čine za svoju porodicu. U potpunosti su sigurni da žena neće javno reći šta se dešava u njihovoj porodici, da nikome neće govoriti o nasilju kome je izložena, zbog osećanja krivice i sramote koje im nasilnici i društvo nameću (Mezga-Ćurčin, 2008: 22).

Muškarci koji su nasilni u partnerskim odnosima imaju tendenciju da budu više ljuti i neprijateljski nastrojeni od muškaraca koji nisu nasilni u partnerskim odnosima (Ekhart, Barbour i Stuart, 1997 prema Riggs, Caulfield, Street, 2000). Žene čiji su partneri poznati kao nasilni izvan kuće imaju veće šanse da dožive nasilje u kući (27% žena doživela fizički i / ili seksualno nasilje od strane njihovih trenutnih partnera) od onih čiji partneri nisu nasilni izvan svoje kuće (6%). Kada je reč o psihološkom nasilju odnos je 51% naspram 22% (FRA, 2014: 169). Dalje, kada se suoče sa bračnim konfliktnim situacijama, nasilni muškarci su manje uporni i odgovaraju sa više besa i neprijateljstva nego nenasilni muškaraci. Posebne teme poput konflikta, ljubomore i pretnje napuštanjem mogu pogoršati ovaj nasilni obrazac reagovanja (Holtzworth-Munroe & Anglin, 1991. prema Riggs, Caulfield, Street, 2000), a strah od napuštanja je važan aspekt partnerskog nasilja i ukazuje na situacije kada je rizik od nasilja i ubistva žene posebno veliki.

Iako su svi nasilnici potencijalno opasni po život žrtve neke tipične karakteristike nasilnika mogu ukazati na ozbiljne razloge za zabrinutost. Opsesivne i sadističke crte, psihopatija, hiperosetljivost, upotreba alkohola ili narkotika, posedovanje oružja, neka su od svojstava koja ukazuju na postojanje rizika od smrtnog ishoda (Bošković, 1999: 2002; Menderos, 2004:5, prema Ljubin, 2004: 116). Istraživanje o povezanosti ranijeg kriminalnog ponašanja i nasilja u partnerskim odnosima ukazuje na to da je 20% žena koje su imale iskustvo nasilja u partnerskim vezama u

životu, kao i 24% žena koje su partnersko nasilje doživele u poslednjih godinu dana, znalo da njihov partner ima kriminalni dosije. Takođe, istraživanje u Velikoj Britaniji potvrđuje da nasilnici koji imaju kriminalni dosije vrše teže oblike nasilja u odnosu na one koji nemaju kriminalni dosije, kao i da su psihičke posledice i fizičke povrede teže i ozbiljnije. Ovi rezultati ukazuju da se nasilje u partnerskim vezama može povezati sa drugim oblicima kriminalnog ponašanja, kao i da su oni koji čine jedan oblik kriminala podložniji da čine i druge oblike kriminala u odnosu na osobe koje nemaju kriminalni dosije (Walby, Allen, 2004: 88).

2. FAKTORI KOJI DOPRINOSU NASILNOM PONAŠANJU

Radi potpunijeg razumevanja uzroka nasilja u porodici i u određenom društvu, primenjuje se multivarijantni model, čija primena omogućava da se uzme u obzir delovanje niza faktora, određenih predispozicija, povoda i neposrednih uzroka za vršenje nasilja. Saglasno tome, ukazuje se da na pojavu nasilja u porodici utiču socio-ekonomski, društveni, kulturološki, psihološki i drugi faktori, pri čemu u postratnim društvima i društvima pod stresom, poput Srbije, tranzicija i rat predstavljaju dodatne, veoma snažne, generatore nasilja u porodici (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 122). Dakle, teorijska objašnjenja nasilja u braku i intimnim partnerskim odnosima idu u dva pravca. Prvu grupu čine ona objašnjenja koja ovaj oblik nasilja posmatraju kao individualnu pojavu i u skladu sa tim, objašnjavaju je pojedinačnim uzrocima (psihološke, medicinske (psihijatrijske) i sociopsihološke teorije), dok druga grupa teorija obuhvata objašnjenja koja polaze od društvene strukture, odnosno globalnog društva (sociološka, ekonomska i feministička teorija) (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 128). Upoznavanje ovih faktora može biti korisno radi boljeg identifikovanja pojedinaca koji su izloženi riziku da postanu učinitelji partnerskog nasilja.

Faktori rizika povezani sa intimnim partnerskim nasiljem pojavljuju se na nivou pojedinca, porodice, zajednice i šireg društva. Istraživanja pokazuju da su faktori koji se odnose na nasilnika: niži nivo obrazovanja, neposredna i posredna viktimizacija nasiljem u detinjstvu, asocijalna ličnost, prekomerna upotreba alkohola, veći broj intimnih partnera ili sumnja na partnersko neverstvo, stavovi prihvatanja nasilja i rodne nejednakosti. Takođe, konfliktne situacije, postratno okruženje i raseljavanje mogu pogoršati postojeće nasilje (Svetska zdravstvena organizacija, 2016)⁶. Faktori posebno u vezi sa intimnim partnerskim nasiljem uključuju: prošlost nasilja, bračnu neslogu i nezadovoljstvo, kao i teškoće u komunikaciji između partnera. Neravnopravan položaj žena u odnosu na muškarce i normativna upotreba nasilja u rešavanju sukoba snažno su povezani sa obe grupe faktora (SZO, 2016). U radu će

⁶ World Health Organization (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Dostupno na http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf

biti prikazani faktori za koje je većim brojem istraživanja, potvrđeno da doprinose pojavi nasilnog ponašanja u partnerskim odnosima.

2.1. Uticaj tranzicije, rata i siromaštva na pojavu partnerskog nasilja

Društvena tranzicija odnosi se na sve društvene promene koje su se odigrale u postkomunističkim zemljama krajem osamdesetih i početkom devedestih godina dvadesetog veka, a podrazumeva prelazak sa planske i centralizovane na tržišnu privredu i privatizaciju državne imovine. Procesi tranzicije u Srbiji posebno su otežani učešćem u ratovima u prvoj polovini devedesetih godina, kao i bombardovanjem od strane NATO-pakta 1999. godine. Društvene promene u postkomunističkim zemljama imale su značajnog uticaja na ranjivost žena u odnosu na različite oblike nasilja, a naročito onog u porodici. Ovi uticaji su uslovljeni promenama u društvenom i ekonomskom statusu, kao i u rodnim i etničkim identitetima muškaraca i žena (Nikolić-Ristanović, 2008: 103). Upravo sociološka objašnjenja nasilja u bračnim / partnerskim odnosima ukazuju na postojanje velikog i kompleksnog skupa faktora koji mogu u različitoj meri da utiču na nasilje među supružnicima (nezaposlenost, visina prihoda, obrazovni nivo muža, finansijski problemi, nezadovoljstvo poslom, viši obrazovni ili profesionalni status i trudnoća žene) (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 130). Posebno se ističe važnost društveno-strukturalnih faktora za koje se smatra da su u svojoj biti određeni muškom dominacijom i koji sa svoje strane utiču na kreiranje očekivanja u pogledu društvenih uloga, kao i da se ono što se događa u društvu reflektuje i na porodicu (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 130).

Istraživanje o nasilju nad ženama u postkomunističkom društvima sprovedeno je tokom 1999. i 2000. godine, i to u četiri zemlje: Mađarska, Bugarska, Makedonija i Srbija (Nikolić-Ristanović, 2008: 103-108). Proučavane su promene u životnim putanjama žena i muškaraca tokom prvih deset godina tranzicije od komunizma ka kapitalizmu (1989-1999). Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je nasilje u porodici i partnerskim odnosima široko rasprostranjena pojava i da predstavlja ozbiljan problem u postkomunističkim društvima. Osiromašenje, smanjen pristup plaćenim poslovima, kao i nesigurnost radnih mesta i opšta neizvesnost, postali su značajni faktor rizika ranjivosti žena nasiljem u porodici, smanjivši mogućnost da žena napusti nasilnog partnera.

Rezultati iz Mađarske daju sledeću sliku nasilja: 13% žena je izjavilo da su ih muževi tukli (fizičko nasilje), 22% da je partner pretio nasiljem, a 10% da ih je partner silovao. Alkohol ima značajnu ulogu u slučajevima nasilja u porodici. Dalje, nezaposlene i ekonomski zavisne žene čine 22% žrtava partnerskog nasilja. Svaka peta žena videla je u prošlosti da otac tuče njenu majku. Podaci iz Bugarske i Makedonije pokazuju da su žrtve fizičkog nasilja uglavnom žene, a 22,2% je izjavilo da ih njihovi partneri tuku. Na drugom mestu je seksualno nasilje, približno 11% žena su bile žrtve ovog tipa nasilja. Nasilje je zabeleženo u svim starosnim, obrazovnim i strukovnim grupama, a ova činjenica ukazuje na to da je nasilje inkorporirano u tradicionalne predstave o rodnim ulogama i da tradicionalne

vrednosti, patrijarhalni odnosi i osećanje zavisnosti od porodice i rođaka još uvek preovlađuju među Bugarima. Istraživanje zasnovano na medicinskoj dokumentaciji o 1546 pregleda obavljenih nad žrtvama nasilja u porodici, pokazuje da žene čine većinu žrtava 81,6%. U Makedoniji je 61,5% ispitanica odgovorilo da su žrtve psihičkog nasilja, 23,9% da su žrtve fizičkog, a 5% seksualnog nasilja. Nasilnik je najčešće partner u 81,7% slučajeva i to sadašnji partner u 70,8%, a bivši u 10,9%. Njih 80% smatra da je ekonomska kriza izazvana tranzicijom doprinela porastu nasilja u porodici, 62,7% da je nasilje povezano sa siromaštvom, nezaposlenošću i stambenim problemima, dok je 14,7% mišljenja da je ono u vezi sa činjenicom da nekoliko generacija živi zajedno (Čaceva i Čoneva: 51-53 prema Nikolić-Ristanović, 2008: 91). Istraživanje o partnerskom nasilju koje je sprovedeno 1993.godine u Srbiji (Nikolić-Ristanović, 2008: 91) govori da je više od polovine žena tj. 58,3% izjavilo da su bile žrtve nekog oblika supružničkog nasilja, 49% su bile žrtve psihičkog nasilja, 18,7% fizičkog nasilja, a tako njih 18,7% je izjavilo da su ih muževi silovali. Uticaj rata može se posmatrati kroz analizu slučajeva koji su bili prijavljeni beogradskom SOS telefonu za žene i decu žrtve nasilja i Savetovalištu protiv nasilja u porodici. Istraživanje ukazuje da su zlostavljači najčešće muževi ili partneri 65%, ili bivši muževi i partneri 13,3%, a od početka rata (1991) broj sinova sa nasilničkim ponašanjem raste od 6,4% - 1991. do 8,7% -1995., pri čemu je taj broj bio najviši 1993. (kada je rat bio na vrhuncu). Upravo je 11,4% žena izjavilo da im je dva puta češće prećeno smrću tokom 1993. nego ranijih godina. Upotreba oružja u slučajevima nasilja u porodici takođe je porasla kada je otpočeo rat, a 40% žena je izjavilo da im partneri prete pištoljima, bombama i sličnim oružjem. Takođe, za vreme bombardovanja veći broj žena se obraćao za pomoć nego ranije i to zbog nasilja koje je trajalo duži period, koje se ili nastavljalo istim intenzitetom ili se pogoršavalo tokom bombardovanja. Kombinacija psihičkog i fizičkog nasilja, kao i zloupotreba alkohola kao dodatni faktor nasilja, povećavala se za vreme bombardovanja (Nikolić-Ristanović, 2008: 92).

Podaci dobijeni istraživanjem nasilja u Vojvodini (2010) potvrđuju značajan uticaj rata i izbeglištva na pojavu partnerskog nasilja. Znatan deo nasilnika 24.9% učestvovao je u ratu, dok je manji deo 8.8% njih u Vojvodinu došao u svojstvu izbeglice. Dobijeni podaci pokazuju da je uticaj rata na nasilje u porodici još uvek prisutan u Vojvodini, kao i da je on posebno izražen kod nekadašnjih učesnika rata (VDS, 2010). Uz to, treba napomenuti i da je procenat učesnika rata među nasilnicima, prema podacima dobijenim ovim istraživanjem, viši u odnosu na procenat do koga se došlo istraživanjem u Srbiji 2001. godine kada je iznosio 15.2% (Knežić, 2002: prema Nikolić-Ristanović, Stevković, 2010: 82). Autorke nalaze i da ako se posmatra odnos između nasilnikovog učestvovanja u ratnim sukobima i upotrebe oružja ili oruđa pri napadu na ispitanicu može se zapaziti prisustvo statistički značajne povezanosti ove dve varijable. Shodno tome, iskustvo "ratovanja" utiče na spremnost nasilnika da pri nasilnom činu upotrebi hladno/vatreno oružje ili bilo koje raspoloživo oruđe. Pri napadu na ispitanicu, 22.2% nasilnika koji su učestvovali u ratu upotrebilo je oružje/oruđe, naspram 8.8% onih koji nisu bili učesnici ratnih sukoba (Nikolić-Ristanović, Stevković, 2010: 82).

Istraživanje koje je u Srbiji sproveda Marčeta-Mladenović (2013) daje sledeće rezultate: 9,5% nasilnika u partnerskim vezama su učesnici građanskih ratova u bivšoj Jugoslaviji, a 21,6% su izbeglice. Autorka ističe da se uticaj učešća u ratu i izbeglištvo proteže do današnjih dana i da predstavljaju prediktor pojave fizičkog nasilja u partnerskoj zajednici. U svim upitnicima gde su žrtve izjavile da im je partner izbeglica ili učesnik u ratu, bile su prisutne najčešće povrede oružjem, što ukazuje na njih kao na rizičnu grupu. O uticaju ekonomskih prilika govori podatak da je u 20,5% slučajeva nasilje postalo češće kada je nasilnik ostao bez posla, u 19,9% kada je žrtva počela da zarađuje više od nasilnika, 17,4% kada se žrtva zaposlila, 17,4% kada je nasilnik pronašao ljubavnicu, u 16,1% kada je žrtva želela da nastavi školovanje, 8,7% kada su živeli sa roditeljima.

2.2. Mentalni poremećaji i bolesti

Psihološke i psihijatrijske teorije polaze od individualne patologije muškarca (ili žene), kao glavnog uzroka nasilja u braku. Međutim, kritike ove teorije polaze od činjenice da je nasilje među supružnicima / partnerima isuviše rasprostranjeno da bi bilo rezultat individualne patologije (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 129). Okrivljavanje muža nasilnika ili žene i etiketiranje nekog od njih, kao mentalno bolesnog, sprečava razumevanje nasilja u braku s obzirom da zanemaruje društvene, kulturne i situacione faktore (Walker, 1977-78, prema: Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 129).

Brojnim istraživanjima identifikovane su neke specifične karakteristike muškaraca koji su nasilni prema svojim partnerkama. Došlo se do zaključka da oni imaju više psiholoških problema nego nenasilni partneri. Takođe, stres i simptomatologija duševnih poremećaja povezani su sa izvršenjem partnerskog nasilja. Četiri psihološka sindroma su identifikovana kao markeri za muško izvršenje partnerskog nasilja i to: depresija, posttraumatski stresni poremećaj (PTSP), granični poremećaj ličnosti i zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Riggs, Caulfield, Street, 2000). Važno je uzeti u obzir i komorbiditet ovih sindroma npr. depresije i zloupotrebe supstanci ili PTSP-a, jer svi oni predstavljaju pokazatelje koji mogu poslužiti za identifikaciju faktora rizika za partnersko nasilje (Riggs, Caulfield, Street, 2000).

Simptomi depresije dovedeni su u vezu sa partnerskim nasiljem u brojnim studijama (Maiuro i dr., 1988; Pan i dr., 1994) koje pokazuju da agresivni muškarci imaju više simptoma depresije od neagresivnih. U većini slučajeva to nije dovoljno da rezultira u dijagnozu depresivnog poremećaja, mada neki muškarci mogu biti i depresivni. Ispitujući korisnost simptoma depresije u identifikovanju nasilnih partnera autorka Pan i saradnici ukazuju da je povećanje od 20% depresivnih simptoma povezano sa povećanjem od 30% za rizik ispoljavanja blažih nivoa agresivnosti (npr. grebanje, guranje) i povećanjem od 74% za korišćenje težih nivoa agresije (npr. prebijanje, udaranje) (Riggs, Caulfield, Street, 2000).

Studije koje su istraživale vezu između partnerskog nasilja i posttraumatskog stresnog poremećaja pokazuju da muškarci sa PTSP-om imaju znatan rizik za izvršenje

partnerskog nasilja. Istraživanje autorke Jordan i njenih kolega (Jordan i dr., 1992. prema Riggs, Caulfield, Street, 2000) na nacionalnom uzorku vijetnamskih veterana, pokazuje da su žene veterana sa PTSP-om u dva puta većem riziku od nasilja (30%) od žena čiji muževi nemaju PTSP (15%).

Dutton i njegove kolege su sprovedli niz studija koje pokazuju povezanost između konstrukta graničnog poremećaja ličnosti i partnerskog nasilja. Rezultati ukazuju na to da nasilni partneri pokazuju više skorove na testovima za granični poremećaj, nego nenasilni muškarci (Dutton et al., 1996. prema Riggs, Caulfield, Street, 2000).

2.3. Alkoholizam

Postoje različita shvatanja oko uloge alkoholizma kao faktora koji doprinosi pojavi partnerskog nasilja. Neki autori (Rod, MacLeod i McKenzie, prema Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 129) upućuju da, iako postoji u velikom broju slučajeva, uloga alkohola kao uzročnika nasilja nije utvrđena, već smatraju da alkohol može olakšati opredeljenje za nasilno razrešavanje konflikata ili poslužiti kao opravdanje ili izgovor za nasilje.

Leonard i saradnici (1985) su utvrdili da su stope partnerskog nasilja muškaraca sa dijagnozom zavisnosti od alkohola (44%) tri puta veće nego kod pojedinaca bez zavisnosti (15%). Murphy i O'Farrell (1994) navode da je oko dve trećine muškaraca koji se nalaze u programu lečenja zavisnosti od alkohola potvrdilo nasilno ponašanje (66%) u odnosu na 20% muškaraca koji nemaju problem zavisnosti (Straus & Gelles, 1990, prema Riggs, Caulfield, Street, 2000). U preliminarnim istraživanjima o zlostavljanju žena autorka Voker (1979) navodi da je više od polovine žena iz uzorka navelo neku vezu između zlostavljanja alkohola od strane partnera i nasilja, mada su neke izjavile da je bilo nasilja i kada partner nije pio (Riggs, Caulfield, Street, 2000). U reprezentativnom uzorku oženjenih ljudi u Sjedinjenim Američkim Državama istraživači su otkrili da je alkohol povezan sa oko 25% incidenata bračnog nasilja (Kantor, Straus, 1987. prema Riggs, Caulfield, Street, 2000). U drugoj studiji Pernanen (1991) došao je do nalaza da je upotreba alkohola bila prisutna u skoro polovini (46%) incidenata partnerskog nasilja, a da je u 23% izvršilac je bio pijan. Stoga, iako je konzumiranje alkohola povezano sa nekim slučajevima partnerskog nasilja, većina nasilnih incidenata dešava se kada učinilac nije pio (Riggs, Caulfield, Street, 2000). Rasprostranjenost fizičkog i / ili seksualnog nasilja značajno je veća među ženama čiji partner pije često. Kod žena koje kažu da partner ne pije nikada ili ne pije toliko da se napije, rasprostranjenost ove vrste nasilja je 5%, naspram 23% kod žena čiji partner pije jednom mesečno ili češće, a kod psičkog nasilja 46% naspram 19% (FRA, 2014).

Studija Autonomnog ženskog centra (2005) navodi da su u 23,8% slučajeva ispitanice navele pijanstvo partnera kao razlog za fizičko nasilje. I rezultati istraživanja u Vojvodini (2010) ukazuju na visoko prisustvo alkoholizma među nasilnicima, tačnije 53,6% nasilnika je u trenutku poslednjeg nasilnog čina bilo pod uticajem alkohola. Da se ne radi o situacionom napijanju već o alkoholizmu, govori i

podatak da su 56,4% ispitanice odgovorile da je nasilnik inače sklon konzumiranju alkohola. U istraživanju koje je sproveda Marčeta-Mladenović (2013) potvrđeno je da upotreba alkohola povećava nasilničko ponašanje partnera i predstavlja uslov za fizičko nasilje. Kod 51,4% nasilnika prekomerna upotreba alkohola je najčešći razlog za nasilničko ponašanje. Zabrinjavajući je i podatak koje žene iznose upitane za poslednji slučaj nasilja, koji govori da je 72,2% nasilnika bilo pod dejstvom alkohola, droge ili nekog drugog sredstva. Takođe, 53,3% žena se izjasnilo da nasilniku nije potreban neki naročiti povod za nasilje, a kao posebnu situaciju sa razlogom 30% je navelo da je nasilnik fizički nasilan kada je pijan. Verovatnoća psihološkog nasilja u trenutnoj vezi žene povećava se sa povećanjem upotrebe alkohola njenog partnera.

2.4. Transgeneracijsko prenošenje obrasca nasilnog ponašanja

Opšta sistemska teorija nasilje u braku i partnerskim odnosima posmatra kao sistemski, kontinuirani element društvene interakcije, a ne kao proizvod individualne patologije (Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 130).

Straus smatra da uzroke nasilja nad ženom u partnerskim odnosima, treba tražiti u strukturi društva i porodičnog sistema, pa izdvaja nekoliko faktora, kao što su: porodica kao društvena grupa sa visokim nivoom konflikata, visok nivo nasilja u društvu, porodična socijalizacija, odnosno vaspitavanje dece uz pomoć nasilja, kulturne norme i seksistička organizacija društva. On ističe da deca u ranom detinjstvu uče da je nasilje povezano sa ljubavlju, kao i da upotreba nasilja u vaspitavanju dece stvara kod njih moralno pravo da i sami upotrebe nasilje prema drugim članovima porodice. Takođe, smatra da kulturne norme dozvoljavaju i opravdavaju upotrebu nasilja od strane muža, a seksistička organizacija društva i porodičnog sistema, jedan su od najvažnijih faktora koji utiču na visok nivo nasilja prema ženama u braku (Straus, 1978-79, prema Konstantinović-Vilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2010: 130).

Mnoga istraživanja pokazuju da su muškarci koji su učinili nasilje nad svojim partnerkama, doživeli nasilje u primarnim porodicama, bilo kao svedoci nasilja oca nad majkom, bilo kao žrtve nasilja nad decom. Međutim, nisu svi muškarci koji su doživeli nasilje u primarnoj porodici nasilni prema svojim partnerkama pa su istraživanja o transgeneracijskom prenošenju obrasca nasilnog ponašanja od velike važnosti za ispitivanje ove pojave. Dutton i saradnici ukazuju na to da nasilje u porodici porekla doprinosi razvoju nasilnih karakteristika ličnosti, koje za uzvrat dovode do nasilja u kasnijim fazama života (Dutton i dr., 1996. prema: Riggs, Caulfield, Street, 2000). Dalje, postoje indicije da je bolji marker za izvršenje partnerskog nasilja činjenica da je neko bio svedok nasilja oca nad majkom (identifikacija), nego da je bio žrtva nasilja nad decom (Aldarondo, Sugarman, 1996; Sugarman, Hotaling, 1989. prema: Riggs, Caulfield, Street, 2000).

Istraživanje Viktimološkog društva Srbije (2002) iznosi podatak da su 21,6% žena bile svedokinje nasilja oca nad majkom u detinjstvu dok su 25,9% bile direktne žrtve fizičkog nasilja u detinjstvu. Slična situacija je i u primarnoj porodici nasilnika gde se

pokazalo da je 31,6% nasilnika imalo očeve koji su bili nasilni prema njihovim majkama, a 31,2% su bili direktne žrtve fizičkog nasilja u svojim primarnim porodicama. Tamna brojka i ovde krije mnogo veći broj takvih slučajeva. Istraživanje u Vojvodini (2010) daje podatak da je 30,2% ispitanica bilo izloženo fizičkom nasilju u svojoj primarnoj porodici, dok je 43,1% žrtava odgovorilo da je otac bio nasilan prema majci kada su bili deca. Devojčice koje su gledale kako se vrši nasilje nad majkom, prihvataju da se vrši i nad njima dok su bile deca u primarnoj porodici, a kasnije pristaju i mire se sa tim da budu viktimizirane u sekundarnoj porodici. Dečak se identifikuje sa ocem koji vaspitava putem fizičkog nasilja. Tako on u sekundarnoj porodici na isti način viktimizira partnerku i decu (Nikolić-Ristanović, 2009). Tradicionalna rodna socijalizacija i brojni patrijarhalni stereotipi u velikoj meri utiču na transgeneracijsku transmisiju nasilnog obrasca ponašanja i društvenu prihvatljivost nasilja u porodici. Patrijarhalna matrica koja je dominantna za rodnu socijalizaciju dece u primarnoj porodici predstavlja osnovni uslov i kontekst reprodukcije muškog nasilja nad ženama (Vučković, 2008, prema: Marčeta-Mladenović, 2013).

Podaci dobijeni iz istraživanja o nasilju u primarnim porodicama ispitanica i njihovih nasilnih partnera govore u prilog postojanju međugeneracijskog prenošenja nasilnog obrasca ponašanja i povezanosti nasilja u primarnoj porodici i kasnijeg nasilnog ponašanja muškaraca.

ZAKLJUČAK

Saznavanje o rasprostranjenosti nasilja otežava činjenica da se intimno partnersko nasilje dešava "iza zatvorenih vrata", da se o nasilju ne govori jer se smatra ličnom i porodičnom stvari i da se neadekvatno evidentira u društvenim institucijama (visoka tamna brojka). Iako su neka istraživanja pokazala da su karakteristike povezane sa izvršiocima partnerskog nasilja korisnije od karakteristika žrtava u proceni rizika viktimizacije (Hotaling & Sugarman, 1990, prema Riggs, Caulfield, Street, 2000), retka su istraživanja koja se bave samo i isključivo karakteristikama nasilnika, već o njima saznajemo, uglavnom, posredno, ispitujući karakteristike žrtava (žena). Pregledom dosadašnjih istraživanja utvrđene su neke karakteristike nasilnika, kao i faktori koji mogu doprineti njihovom nasilnom ponašanju.

LITERATURA

- (1) Ajduković, M., Pavleковиć, G. (Ur.) (2004). *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb, Društvo za psihološku pomoć.
- (2) Bukvić, A. (2008). Preдрasude o nasilju nad ženama u porodici i partnerskom odnosu. U: A. Bukvić (ur.) *Priručnik za rad sa ženama sa traumom muškog nasilja*. Beograd, Autonomni ženski centar, str. 104-109.
- (3) Committee on the Elimination of Discrimination against Women (CEDAW) (1979). *Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama*. Dostupno na:

- (4) European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2014). *Violence against women: an EU-wide survey*. Dostupno na: <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>
- (5) http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf
- (6) http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf
- (7) <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BConEliminationDiscriminationWomen.pdf>
- (8) Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V., Kostić, M. (2010). *Kriminologija*. Beograd. Prometej.
- (9) Ljubin, T. (2004). Psihološki profil zlostavljača. U: M. Ajduković, G. Pavleković (Ur.) *Nasilje nad ženom u obitelji*. Zagreb, Društvo za psihološku pomoć, str. 115-123.
- (10) Maljković, M. (2018). Nasilje u partnerskim odnosima. U: N. Macanović (Ur.) *Ne nasilju – jedinstven društveni odgovor*. Banja Luka. Centar modernih znanja, str. 84-91.
- (11) Marčeta-Mladenović E. (2013). Žene, žrtve fizičkog nasilja u partnerskoj zajednici. Magistarska teza. Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- (12) Mezga-Ćurčin, Lj. (2008). Nasilje u porodici i partnerskim odnosima. U: A. Bukvić (ur.) *Priručnik za rad sa ženama sa traumom muškog nasilja*. Beograd, Autonomni ženski centar, str. 99-101.
- (13) Murray C., Crowe A. (2017). *Overcoming the stigma of intimate partner abuse*. New York and London, Routledge.
- (14) Nikolić-Ristanović, V. (2000). *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Prometej.
- (15) Nikolić-Ristanović, V. (2008). *Preživeti tranziciju: svakodnevni život i nasilje nas ženama u postkomunističkom i postratnom društvu*. Beograd: Službeni glasnik.
- (16) Nikolić-Ristanović, V. (2010). *Nasilje u porodici u Vojvodini*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za rad, zaštitu i ravnopravnost polova i Viktimološko društvo Srbije. Dostupno na: http://www.vds.org.rs/File/nasilje_u_porodici_u_vojvodini.pdf
- (17) Nikolić-Ristanović, V. (Ur.) (2002). *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.
- (18) Radulović, D. (2006). *Psihologija kriminala-psihopatija i prestupništvo*. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.
- (19) Riggs, D., Caulfield, M., Street, A. (2000). Risk for Domestic Violence: Factors Associated with Perpetration and Victimization. *JOURNAL OF CLINICAL PSYCHOLOGY*, Vol. 56(10), 1289–1316. Boston VA Medical Center.
- (20) Walby, S., Allen, J. (2004). *Domestic violence, sexual assault and stalking: Findings from the British Crime Survey*. Home Office Research, Development and Statistics Directorate. Dostupno na: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20110218135832/http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs04/hors276.pdf>
- (21) World Health Organization (2013). *Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*. Dostupno na <https://www.who.int/reproductivehealth/publications/violence/9789241564625/en/>

CHARACTERISTICS OF PARTNER VIOLENT PERPETRATORS AND FACTORS INVOLVED IN THEIR VIOLENT BEHAVIOR

Violence in intimate partner relationships is a widespread phenomenon and is the most common type of victimization of women by domestic violence. It signify a violation of women's human rights and forms of discrimination against women, and given the complexity and harmfulness of consequences, it is a serious social problem.

Prejudice and lack of information about violence against women help, encourage and justify violence and influence how (and whether in general) a woman will recognize violence and react to it, so it is to find out the facts about violence, identifying, revealing and overcoming these prejudices is one of the first steps in ending violence against women. That is why the subject of this work is the characteristics of the partners of the partner violence, and the aim is to find out more about the characteristics and factors that contribute to violent behavior.

KEYWORDS: partner violence / perpetrator / characteristics / factors

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 109-123
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

LUSTRACIJA: POJAM I PRAVNI ASPEKTI

Aleksandar Stevanović*

Saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

U nastojanjima da se pojam lustracije definiše na valjan način, neophodno je uzeti u razmatranje niz filozofskih, socioloških, politikoloških i pravnih određenja pojma. Budući da pravno "uređivanje" pitanja iz prošlosti, što u najširem smislu lustracija čini, uvek izaziva kontroverze i oprečne stavove, potrebno je sagledati ih u cilju donošenja vrednosnih sudova o lustraciji kao meri. U radu je naglašeno da lustracija ne bi trebalo da bude shvaćena kao mera odmazde, već kao preventivni instrument, koji u sebi donekle sadrži retributivnu komponentu. To svakako ne znači da je lustracija kvazi krivični proces niti da je mera lustracije jednaka sankciji u krivičnompravnom smislu. Ona bi trebalo da bude određena pre svega ka sui generis mera preventivnog karaktera, čiji je cilj da popuni "prazninu nekažnjavanja" u smislu slanja jasne poruke da zloupotrebe u pravosuđu i izbegavanje krivičnopraavnih sankcija za učinjena krivična dela ne znače i potpunu aboliciju. Kao takva, mera lustracije zaslužuje itekako valjano i osmišljeno pravno normiranje, jer bi u suprotnom ona postala "opasno oružje" čije negativne efekte nije lako neutralisati. Adekvatno pravno normiranje podrazumeva inkorporiranost u pravni sistem tako da ne dolazi do neodržive kolizije sa već utemeljenim pravnim institutima i načelima koja predstavljaju oslonac svake uređene pravne države.

KLJUČNE REČI: lustracija / tranziciona pravda / retribucija / prevencija / državni kriminalitet

* E-mail: aleksandar.stevanovic993@gmail.com

UVOD

Sve poteškoće pravnog definisanja društvenih pojava primećene su još u starorimskoj pravnoj misli što je oličeno u poznatoj sentenci *Omnis definitio in iure periculosa est*. To se posebno odnosi na fenomene poput kriminaliteta koji, kako pojedini kriminolozi navode, kao retko koja druga društvena pojava utiče na emocije i na taj način kreira stav javnog mnjenja o svakom pitanju iz sfere kriminalne politike (Potter, Kappler, 2006: 1). Kada je reč o razmatranju lustracije, valja napomenuti da je pravno "uređivanje" pitanja iz prošlosti uvek kontroverzno kako sa stanovišta etičnosti tako i legalnosti (Letki, 2002: 530). Uvidi u dosadašnje akademske analize lustracije ukazuju na njenu nužnu povezanost sa pitanjima ideologije, politike, ljudskih prava i društvene potrebe, odnosno opravdanosti. Otuda su sledstveno, prisutni i brojni definicijski problemi sa kojima se treba suočiti u pokušaju da se odrede ključni elementi pojma lustracije. Pored toga, važno je imati u vidu i istorijski kontekst razvoja pojma, budući da lustracija nije uvek imala isto značenje kroz različite istorijske periode, što i danas utiče na zauzimanje suprotnih vrednosnih stavova i različito pojmovno određenje lustracije.

Donošenje prvog Zakona o lustraciji 1991. godine u Čehoslovačkoj Republici, koju su u narednim godinama sledile i Litvanija, Bugarska, Mađarska, Albanija i Poljska, prirodno je doprinelo i podizanju interesovanja o lustraciji među akademskim poslenicima što je rezultiralo značajnim studijama i naučnim radovima iz ove oblasti. Lustracija je tako bivala analizirana sa sociološkog, filozofskog, politikološkog i pravnog aspekta, a čini se da su do sada najbrojnije analize koje lustraciju razmatraju iz ugla ljudskih prava, odnosno međunarodno prihvaćenih standarda za njihovo ostvarivanje i zaštitu (David, 2003: 388).

Naučni osvrti na pitanje lustracije kojih je sa aktuelizovanjem teme bilo sve više, doprineli su kreiranju supstantivne osnove pojma lustracije, međutim, usled opterećenosti društveno-kulturološkim nasleđem, ali i aktuelnih političkih potreba i tendencija, i dalje je primetno nepostojanje akademskog konsenzusa o tome šta sve on podrazumeva i kakvi su "demokratski" kapaciteti lustracije u obračunu starih i novih režima.

Lustracija u smislu u kojem se danas najčešće percipira razvila se u državama Centralne i Istočne Evrope, odnosno u državama u kojima je nekada vladajući komunistički režim zamenjen demokratskim. To znači da je ona po pravilu shvatana kao deo jednog šireg procesa koji se u literaturi naziva "dekomunizacija", a koja i pored različitih tumačenja, u osnovi podrazumeva odricanje i razračunavanje sa komunističkim i socijalističkim nasleđem (Cakić, 2010: 286). Postoji i mišljenje, prema kojem se lustracija ne vezuje nužno za poništavanje komunističke i socijalističke prošlosti, već se ona najpre objašnjava kao vrsta "tranzicione pravde"¹ koju treba uspostaviti nakon perioda rata ili nakon vlasti autoritarnih ili totalitarnih režima (Duthie, 2007: 17).

¹ U literaturi se još koriste i termini istorijska i korektivna pravda (Horne, Levi, 2003: 4)

Bez obzira na različita tumačenja suštinskih karakteristika pojma lustracije, gotovo sva njena dosadašnja razmatranja i konceptualizacije ukazuju na sukob (eng. *trade-off*) sa principom vladavine prava i korpusom proklamovanih i zaštićenih ljudskih prava, kao značajnih vrednosti društveno-civilizacijske tekovine. Način na koji se te kolizije prevazilaze u krajnjoj liniji može uticati i na to da lustracioni proces bude efikasan anti-koruptivni mehanizam preventivnog karaktera. Za to je najpre potreban otklon od političkih i ideoloških stega koje lustraciju čine borbom isključivo protiv personalne strukture prošle vlasti sa dominantnim retributivnim karakterom. Takođe, potrebno je i redefinisanje postojećeg pojma lustracije koje bi bilo praćeno njenim usklađivanjem sa prihvaćenim pravnim standardima i institutima, tj. pravnim sistemom u celini, čime bi povrede principa pravne države i vladavine prava bile izbegnute.

1. ISTORIJSKA PERSPEKTIVA I ODREĐIVANJE GLAVNIH KARAKTERISTIKA POJMA LUSTRACIJE

Iako većina autora lustraciju vezuje za slom komunizma i socijalizma u Evropi, postoje i mišljenja koja njene korene vide čak u pojedinim antičkim običajima poput "ostrakizma" koji je karakterističan za obračunavanje sa politički nepodobnim pojedincima u Staroj Grčkoj (Radojević, 2003). Pojedini autori lustraciju poistovećuju sa ranijom engleskom srednjovekovnom institucijom *bill of attainder* (Čavoški, Stefanovski, 2003: 3), dok se u literaturi mogu pronaći i navodi prema kojima je ona praksa "denacifikacije" u posleratnoj Nemačkoj ili "defašizacije" u posleratnoj Italiji, odnosno praksa razračunavanja sa pripadnicima iračke vlasti pre invazije Koalicionih vojnih snaga 2003. godine. Kako smo prethodno već istakli, u nauci danas preovlađuje koncept prema kojem lustracija podrazumeva proces "dekomunizacije" u Evropi.

Kratak osvrt na istorijsku dimenziju akademskog poimanja lustracije kao instrumenta borbe sa "lošom prošlošću" jasno ukazuje na mobilizacioni potencijal pojma kroz vreme i istorijsko-političke okolnosti (Petrović, 2011: 168) što se negativno odražava na njegova tumačenja koja često doprinose relativizaciji i nesigurnosti, a mogu voditi i ka zloupotrebi "borbe za pravdu" zarad određenog političkog ili ideološkog interesa.

Etiološko poreklo termina lustracija, vezuje se za latinsku reč *lustrum*, tj. *lustratio* koja označava pročišćenje u religijskom, odnosno duhovnom smislu (Cakić, 2010: 290). Zanimljivo je da pojam čistote mnogi antropolozi određuju kao temeljni koncept u formiranju, funkcionisanju i održavanju ljudskih zajednica (Daglas, 2001: 4). U jednoj antropološkoj studiji sa indikativnim nazivom "Čisto i opasno" sprovedenoj u Velikoj Britaniji, ističe se da se kroz nametanje pojma čistote praćenog religijskim primesama često povlačila granica unutar društvene zajednice

koja je delila "podobne" i "nepodobne".² Otuda se i moderno poimanje, odnosno oživljavanje pojma lustracije za vreme autoritarnog režima u Čehoslovačkoj odnosi upravo na proveravanje privrženosti građana Komunističkoj partiji (Horne, Levi, 2003: 7) koje je periodično vršila tadašnja tajna služba (Státní bezpečnost –StB). Nakon demokratskih promena koje su usledile početkom poslednje dekade XX veka, pripadnici novog režima su preuzeli termin *lustrace* iz ranije administrativne prakse, koristeći ga da označe posttranzicionu borbu protiv komunističkog nasleđa (Cakić, 2011: 292). Na taj način se lustracija utemeljila u politikološki i pravni diskurs opterećena snažnim antikomunističkim bremenom, odnosno ideološkom konotacijom koja ni danas nije u potpunosti prevaziđena.

Najčešći obim personalne primene lustracija, kako se to u literaturi navodi (Karstedt, 1998: 18) ukazuje da je ona usmerena protiv najviših državnih zvaničnika bivšeg režima (i) ili protiv administrativnih činovnika nižeg nivoa koji su činili raniji birokratski sistem i svih njegovih saradnika bez obzira na njihov formalni status. Alternativni ili kumulativni model u ovom smislu određuje lustracioni proces kao "tvrd" ili "mek", što dalje može imati implikacije na eventualne povrede principa vladavine prava ili kršenje zajemčenih ljudskih prava. Međutim, kada je reč o podelama i tipologijama lustracije kao fenomena, čini se da je za razumevanje njene suštine najvažnija dihotomna podela procesa lustracije koja ga, sa jedne strane određuje kao *retributivni*, a sa druge strane kao (*dis*)*kvalifikatorni* proces (Offe, 1996: 88). Optiranje za jednu ili drugu soluciju kada je reč o shvatanju lustracije, zavisi od osnovne logike koja prožima ideju suočavanja sa "duhovima prošlosti". Claus Offe otuda, po pitanju lustracije razlikuje logiku "gledanja u prošlost" (*backward-looking justice*) i "gledanja u budućnost" (*forward-looking justification*).

Lustracija shvaćena kao retribucija, najčešće podrazumeva preduzimanje krivičnoprocesnih radnji, odnosno krivičnog gonjenja eksponenata bivšeg režima u cilju krivičnog sankcionisanja. Uzevši u obzir načelnu zabranu retroaktivnosti u krivičnom pravu, retributivno orijentisana lustracija dolazi u koliziju sa duboko ukorenjenim normativnim principom zabrane povratnog dejstava krivičnog zakona.

Za mnoge autore osnova lustracije pak leži u zabrani predstavnicima bivše političke elite (njihov opseg zavisi od personalnog područja primene lustracionog mehanizma) da nakon promene vlasti i dalje mogu zadržati ili se kandidovati za obavljanje javnih funkcija (Letki, 2002: 535). I ovako shvaćena lustracija u značajnoj meri koincidira sa retroaktivnom primenom krivičnih sankcija – u našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu bi to bila mera bezbednosti koja se odnosi na zabranu vršenja poziva, delatnosti i dužnosti (čl. 85. KZ RS). Međutim, u ovom slučaju se lustracioni proces pretežnije uređuje radnopravnim odredbama koje se odnose na uslove za zasnivanje radnog odnosa tj. za obavljanje državnih funkcija. Koliko god sa stanovišta standarda definisanih normativnom delatnošću

² Tako je "čišćenje" usled često nametane afirmativne konotacije bilo osnovni motiv mnogih oružanih sukoba i masovnih stradanja kao što su Prvi krstaški pohod, Vartolomejska noć, Tridesetogodišnji rat, odnosno svojevrсна racionalizacija i opravdavanje nasilja (Petrović, 2011: 169).

Međunarodne organizacije rada - MOR (*International Labour Organisation – ILO*) ovakvo ograničavanje pristupa radu određenom krugu ljudi bilo sporno, čini se da je to ipak manji legislativni problem nego kada se određeni pravni instrument direktno suprotstavlja zabrani retroaktivnog dejstva krivičnogpravne norme. Naravno, ograničavanje mogućnosti obavljanja javnih funkcija mora biti vođeno principima *nužnosti, srazmernosti i pravne sigurnosti*. To znači da se ova mera može primeniti onda kada za to postoji opravdana društveno-politička potreba i kada se odnosi na jasno definisan krug lica i funkcija.

Empirijski podaci govore u prilog (*dis*)kvalifikatorne prirode lustracije, makar kada je reč stavu javnog mnjenja. Naime, jedno opsežno istraživanje³ sprovedeno u periodu od 1992-1994. godine u Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj, pokazalo je da se među građanima ovih država kao jedan od najznačajnijih političkih ciljeva ističe onemogućavanje pripadnicima bivšeg režima da i dalje zadrže ili iznova steknu mogućnost uticaja na javnu politiku kroz obavljanje javnih funkcija.

Termin "vetting" (eng. *vetting*) je u čestoj upotrebi, naročito na anglosaksonskom govornom području, kada se želi označiti proces ispitivanja ili provere kandidata za obavljanje javnih funkcija. Pojedini autori primećuju da je vetting kao proces vrednosno neutralan i da je sadržinski širi od lustracije, budući da obuhvata i formalnu ispravnost kandidata za zaposlenje u smislu dostavljanja neophodnih dokumenata i tome slično (Cakić, 2011: 290). Međutim, predmet ovog rada nije ispitivanje zakonskih normi koje uređuju redovnu proveru kandidata za zapošljavanje ili vršenje javnih funkcija koja podrazumeva elemente poput stručnosti, radnog iskustva, posedovanja odgovarajućih diploma, licenci i dr. U tom smislu, smatramo da težište pojmovnog određivanja lustracije treba da bude postupak koji sprovode nadležne institucije u cilju utvrđivanja podobnosti kandidata za obavljanje javnih funkcija u smislu njihovog integriteta uz poštovanje prihvaćenih normativnih standarda koji garantuju poštovanje ljudskih prava, vladavine prava uopšte, kao i fer procesa (*due process guarantees*). (Duthie, 2007:17). Ovakav postupak se može označiti i kao "vetting" u užem smislu, što sa sobom ne povlači i određene predrasude i negativan kontekst, ali se ipak čini da je za označavanja ovakvog postupka daleko prihvaćeniji termin "lustracija".

Koliko god pledirali da lustraciju kao pojam emancipujemo od retribucije i sankcionisanja činjenja iz prošlosti, to nije sasvim moguće, jer bi u suprotnom bila dovedena u pitanje sama priroda lustracije koja, bez obzira na legitimnu težnju da se njeni efekti odraze na budućnost, ipak razmatra konkretna pitanja iz prošlosti usled kojih pojedinci jesu ili nisu podobni da obavljaju odgovorne državne funkcije. Tako provera posedovanih znanja, stručnih kvalifikacija, radnog iskustva i tome slično, što možemo označiti terminom "vetting" u širem smislu, kako smo prethodno izneli nije predmet lustracije. Šta više, onemogućavanje pojedincima da obavljaju funkcije i službe u državnom aparatu zbog "grehova" iz prošlosti i za vreme bivše vlasti,

³ CEU (Central European University), *The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: The 1992–1994 Survey in Czech Republic, Slovak Republic, Hungary and Poland*. Budapest: Department of Political Science, Central European University.

nesumnjivo podrazumeva i neku vrsti odmazde prema njima. Pablo de Greiff ističe da je punitivan karakter vetinga lako uočljiv navodeći da gubitak zaposlenja, posebno u uslovima nestabilnog ekonomsko-političkog ambijenta, nikako ne može biti indiferentan u smislu sankcije (de Grieff: 2007: 527). Iz tog razloga smatramo da lustracija i jeste vid mere, različit od krivičnopравnih sankcija, ali koji svakako zaslužuje itekako valjano i osmišljeno pravno normiranje, jer bi u suprotnom lustracija postala "opasno oružje" čije negativne efekte nije lako neutralisati. Lustraciju zato shvatamo kao *sui generis* meru koja ima izvesne atribute sankcije, ali koja pre svega treba da bude sredstvo generalne prevencije i obezbeđivanja vraćanja poverenja u institucije vlasti.

Imajući to u vidu, potrebno je predvideti takav lustracioni proces koji će biti primenjivan samo onda kada se radi o utvrđenoj individualnoj odgovornosti⁴ kao njegovom opravdanju. Suprotno, ukoliko se radi o masovnom sprovođenju lustracije gde je glavni kriterijum isključivo pripadnost ili podržavanje konkretne političke grupacije, ona se lako može pretvoriti u, kako to oponenti lustracije često kažu, masovne "čistke" koje u kratkom roku radikalno, bez adekvatnih dokaza i opravdavajućih razloga odstranjuju veliki broj ljudi iz državne uprave. Treba imati u vidu da sam broj sprovedenih lustracija ne mora nužno da ukazuje na kvalitet lustracionih propisa i procedura. To će pre zavisiti od karaktera prethodne vlasti i onoga što su njeni predstavnici činili u prošlosti. Međutim, da bismo konkretan postupak lustracije vrednovali u kvalitativnom smislu, neophodno je da u obzir uzmemo kriterijume po kojima se on vrši. Tu se, pre svega misli na: 1) određivanje kruga ljudi nad kojima će se lustracija vršiti, 2) načina na koji će ona biti vršena uz predviđanje relevantnih dokaza i 3) jasno definisanje dobara i privilegija kojih lustracija lišava one koji budu podvrgnuti postupku i konačno, 4) utvrđivanje onih nedela iz prošlosti za koja se može odgovarati u skladu sa propisima o lustraciji. Od toga na koji način će se postaviti navedeni kriterijumi zavisi i to kakva će lustracija biti u zakonskom i etičkom pogledu.

U želji da naznačimo put kojim bi po našem mišljenju trebalo da krene svaki zakonodavac koji odluči da u pravni sistem uvede meru lustracije, dobru polaznu osnovu nam daju smernice Ujedinjenih nacija (*United Nations Development Programme - Bureau for Crisis Prevention and Recovery*).⁵ Prema dokumentu UNDP, područje personalne primene lustracije trebalo bi da obuhvati krug onih koji su u bivšoj vlasti bili na najodgovornijim funkcijama. To se pravda ne samo moralnim, već i razlozima efikasnosti postupka. Sa jedne strane je prirodno da se od onih koji su ranije obavljali najznačajnije javne funkcije i po tom osnovu uživali i srazmerno velike privilegije, zahteva i veći stepen odgovornosti. Usmeravanje oštrice postupka lustracije na čitav raniji administrativni aparat zahtevalo bi značajan

⁴ Posebno je pitanje ko tu odgovornost i na koji način utvrđuje. Andreu- Guzman navodi da proces sprovođenja lustracije može biti poveren sudu ili nekom drugom državnom organu, međutim mnogo je važnije obezbediti nezavisnost u radu telu koje sprovodi lustraciju, koja bi garantovala pridržavanje svih procesnih načela modernih pravnih sistema, koja lustraciju odvajaju od puke odmazde (2007: 470).

⁵ *Vetting Public Employees in Post- conflict Settings*, United Nations Development Programme - Bureau for Crisis Prevention and Recovery

utrošak vremena, ali i materijalnih resursa, a u pitanje bi bilo dovedeno i funkcionisanje sistema državne uprave i izazvalo duboke podele u društvu.⁶

Lustracija može obuhvatati smenu (*review process*) (i) ili naknadnu zabranu mogućnosti izbora, imenovanja, postavljenja, na javne funkcije (*reappoint process*). U prvom slučaju bi teret dokaza trebala da bude na strani tela oformljenog od nove vlasti, dok bi u drugom on bio na strani kandidata za obavljanje javne funkcije. Ograničavanje lustracije na zabranu ponovnog obavljanja javne funkcije se navodi kao optimalno rešenje. Prvo, smena može da usledi i bez pozivanja na propise o lustraciji. Kada se radi o smeni nosioca najodgovornijih funkcija za šta se konceptualno i zalažemo, ne primenjuju se čak ni pravila o otkazu koja je svojom Konvencijom br. 155 propisala Međunarodna organizacija rada (dalje: MOR), a nacionalna zakonodavstva prihvatila. Dakle, odluka o smenama se po dolasku na vlast nove političke garniture, svakako donosi na političkoj osnovi i tu stvari ne treba dodatno komplikovati pozivanjem na lustraciju. Sa druge strane, nedela u vršenju vlasti iz prošlosti bi trebalo uzeti u obzir kao legitimnu smetnju za ponovno obavljanje javne funkcije.

Kada je reč o samom postupku i organima koji ga sprovede, preporuka UNDP je da lustracija bude vršena kroz redovne sudske i upravne postupke od strane sudova ili postojećih organa uprave, jer bi se uvođenje *ad hoc* komisija negativno odrazilo na pravnu sigurnost.

Konačno, pitanje određivanja dela za koja se može odgovarati po osnovu lustracije je od nemejljive važnosti za sam proces. Iz naslova rada je vidljivo da lustraciju analiziramo kao instrument borbe protiv kriminaliteta države, te bi kratak osvrt na pojam kriminaliteta države pružio i odgovor na to pitanje.

Do druge polovine XX veka koncept političkog kriminaliteta počivao je na vršenju zabranjenih radnji građana/podanika protiv vladara i vlasti. Radikalni kriminolozi uspeali su da prošire shvatanje političkog kriminaliteta tako da se on danas smatra "dvostranim kriminalitetom" koji mogu činiti i predstavnici vlasti zloupotrebom svojih ovlašćenja (Ignjatović, 2015: 27). Kasnije su se razvile brojne naučne koncepcije koje se bave krivičnim delima u čija izvršenja je involvirana država, odnosno njeni predstavnici, a najveći broj kriminologa takav kriminalitet danas naziva državnim, dajući mu različito značenje (Ignjatović, 2015: 34). Kada je reč o oblicima kriminaliteta države, trebalo bi uzeti u obzir podelu koju daje američki istraživač David Friedrichs. Za označavanje vršenja krivičnih dela od strane države i njenih predstavnika on koristi izraz "kriminalitet vladajućih" koji potom deli na 1) kriminalitet države i 2) politički kriminalitet belog okovratnika (Friedrichs, 2010). U prvom slučaju se radi o krivičnim delima koja se vrše u ime i za račun države, dok je u drugom slučaju reč o takvim delima čiji je osnovni motiv sticanje lične koristi

⁶ Naročito je u tom pogledu zanimljiv položaj zaposlenih u specifičnim službama, poput policije ili tajne bezbednosne službe, za koje se pretpostavlja da su usled prirode delatnosti i najviše činili dela za koja se odgovara prema pravilima lustracije. U cilju ponovnog uspostavljanja poverenja građana u te službe, pominjani dokument UNDP predviđa da u tom slučaju lustracija može imati i nešto širi personalni obim primene.

političara. Kada se radi o konkretnim oblicima takvog kriminaliteta, Friedrichs navodi i postojanje 1) *kriminalne države*, 2) *represivne države*, 3) *korumpirane države* i 4) *nemarne države* (Friedrichs, 2010: 138). Kriminalna država prema poznatom američkom autoru podrazumeva državu u kojoj su krivična dela genocida ili etničkog čišćenja dominantni oblici funkcionisanja. Sledeći oblik predstavlja gradacijsko spuštanje kriminalne lestvice naniže, te se ne radi o kršenju međunarodnog humanitarnog prava, već država na sistematskoj osnovi lišava svoje građane osnovnih ljudskih prava (političkih, socijalnih, ekonomskih). Korumpirana država ima prevashodni cilj da obezbedi sticanje materijalne koristi političkoj eliti, dok je za nemarnu državu karakteristično grubo zanemarivanje građanskih prava i sloboda.

Razmatranje bitnih odrednica lustracije kao pojma bismo mogli zaključiti iznošenjem teze o njenom *supstitutivnom* karakteru. Ona je svojevrsna dopuna sistemu krivičnopравnih sankcija.⁷ Osnovna ideja lustracije bi trebala da bude zadovoljavanje pravde⁸ u slučajevima kada ona nije mogla biti ostvarena usled političkih pritisaka, protoka vremena i uklanjanja dokaza, na način koji predviđaju krivično pravne materijalne i procesne norme. U izveštaju Visokog komesara za ljudska prava i vladavinu prava Ujedinjenih nacija⁹ stoji da u situacijama kada je više hiljada ljudi bilo, na neki način, involvirano u vršenje krivičnih dela nije moguće da se protiv svih povede redovan krivični postupak. Zato je važno predvideti jasna i transparentna pravila koja bi omogućila da "naknadna sumnja" bude istražena i da se o njoj donese valjana odluka. Lustracija dakle nema karakter integralne restitucije ili sankcije koja je srazmerna nepravu koje je učinjeno, već ona nastoji da popuni "prazninu nekažnjavanja" u smislu slanja jasne poruke da zloupotrebe u pravosuđu i izbegavanje krivičnopравnih sankcija ne znači i potpunu aboliciju. Otuda se slažemo sa mišljenjem da lustraciju ne bi trebalo doživljavati kao retributivnu meru za kršenje najznačajnijih ljudskih prava, jer bi u tom slučaju ostvarena pravda bila "jefitna"¹⁰ (Mayer–Rieckh, 2007: 485), a pri tom u tim slučajevima postoji mogućnost primene drugih krivičnopравnih instituta što ćemo i pokazati u narednom odeljku.

Lustracija najpre treba da usledi kada je reč o kršenju osnovnih političkih, socijalnih i ekonomskih prava građana koja nisu predviđena kao krivična dela ili ukoliko jesu,

⁷ Smatramo da bi lustracija za kršenja prava koja se inače sankcionišu upravnim ili građanskim sankcijama negativno uticala na pravni sigurnost i uopšte vladavinu prava. Uzimajući u obzir da se normama krivičnog prava štite društveno najznačajnija prava i dobra, smatramo da bi lustracija trebala da bude primenjena onda kada krivično gonjenje iz nekog razloga sprovedeno. Takođe, smatramo da bi vršenje lustracije u slučajevima gde je prethodno donesena očigledno nepravедna oslobađajuća presuda krivičnog suda otvorila "Pandorinu kutiju" arbitrarnosti i zloupotreba, te lustracionom postupku u tom slučaju ne bi trebalo pribegavati.

⁸ U ovom slučaju mislimo na "zakonsku pravdu" to jest poštovanje zakona i pre svega međunarodnih pravni standarda utkanih u normativnu praksu različitih međunarodnih tela.

⁹ Rule – of – Law Tools for Post Conflict States, Prosecution Initiatives, United Nations, New York – Geneva, 2006, 7-10.

¹⁰ Postavlja se pitanje da li je opravdano da neko za kršenje najznačajnijih ljudskih prava bude sankcionisan samo tako što će biti udaljen sa svoje funkcije ?

što je mnogo češći slučaj naročito u pravnim sistemima koji svoje nacionalno zakonodavstvo prilagođavaju preporučenoj praksi međunarodnog prava, da za njih nije predviđen veliki protok vremena za zastarelost. Takođe, tu u obzir dolazi i vršenje koruptivnih krivičnih dela, zloupotreba izbornih propisa, kao i dela finansijskog i privrednog kriminaliteta od strane predstavnika političke elite.

2. LUSTRACIJA KAO NORMATIVNI PROBLEM

Iako smo prethodno izneli argumente koji potvrđuju tezu o nepostojanju jedinstvenog stava o lustraciji na akademskom nivou, čini se da ništa bolja situacija nije ni kada se radi o normativnim aktima i to na svim nivoima. Za propise o lustraciji se najčešće vezuje sukob sa načelima vladavine prava i osnovnim principima zaštite ljudskih prava. Pojedini autori ipak primećuju da je danas pojam vladavine prava opterećen političkim bremenom nakon što je iz pravnog prešao u opšti politički diskurs (Simović-Hiber, 2016: 240). Takođe, u literaturi se upozorava na činjenicu da je vladavina prava postala teorijska koncepcija najpre kao varijanta anglosaksonskog pojma pravne države (Popović, 2002: 129). To znači da je najsigurniji oslonac da se utvrdi legitimitet i legalitet lustracionih normi, da se one posmatraju u kontekstu šireg kruga odredbi i instituta pravnog sistema. Posebno je važno uskladiti pravila lustracije sa međunarodnim *ius cogens* pravnim standardima i načelima.

Čehoslovačka je prva zemlja koja je nakon svrgavanja komunističkog režima usvojila Zakon o lustraciji br. 451/1991 koji je predviđao poprilično oštru moralno-pravnu osudu za pripadnike komunističkog režima i sledstveno tome, postupak koji je bio problematičan i oštro kritikovan kako od strane domaćih, tako i međunarodnih kontrolnih mehanizama. Zakon je bio predmet kritika zbog kolektivne krivice/odgovornosti (pripadnost partiji ili zauzimanju određenih pozicija u nomenklaturi vlasti) koja je bila dovoljna da se pokrene postupak, diskriminacije na osnovu političkih uverenja, kršenja presumpcije nevinosti i nemogućnost žalbenih postupaka nakon prvostepene odluke (Hasić, 2014: 14).¹¹

"Veliki zakon o lustraciji" kako se kolokvijalno naziva prvi pravni akt koji je regulisao pitanje lustracije naišao je na prve prepreke i pre nego što je stupio na snagu.¹² Ustavni sud Čehoslovačke Republike pravdao je odredbe Zakona navodeći da pravni poredak i sistem ne može biti izolovan od političkih događanja te da se princip

¹¹ Posledice takvog propisa doprinele su tome da u aprilu 1992. godine bio objavljen spisak sa preko 260 novinara za koje se sumnja da su sarađivali sa StB – češkom tajnom službom u vreme komunizma. Usledili su masovni otkazi bez poštovanja otkaznih razloga i mogućnosti iznošenja odbrane (Rosenberg, 1995: 105).

¹² Naime, nakon kritika Zakona od strane predsednika Republike Vlastava Havela, predsednik Skupštine Aleksandar Dubček je odbio da ga potpiše, te je umesto njega to učinio potpredsednik Skupštine Rudolf Batek.

pravne sigurnosti ne može sastojati isključivo od pravnog formalizma, već da mora nastojati da zaista obezbedi sigurnost kao vrednost u realnom svetu.¹³

Generalna sugestija koje se može dati u cilju prevazilaženja svih kolizija lustracionih normi sa ostalim normama i institutima pravnog sistema, svodi se na to da bi trebalo izbegavati primenu novokreiranih lustracionih pravila na one situacije u kojima je moguća primena već postojećih pravnih mehanizama.

Primeru radi, zastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja sankcije predstavlja opšte pravilo krivičnog prava i smatra se univerzalnom tekovinom njegovog razvoja. Međutim, od toga pravila postoje i određeni izuzeci. Tu pre svega, mislimo na dela koja ne zastarevaju prema Međunarodnoj konvenciji o neprimenjivanju zakonske zastarelosti za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti koju je OUN usvojila 1968. godine i Evropskoj konvenciji o nezastarevanju krivičnih dela protiv čovečnosti i ratnih zločina.¹⁴ Naravno države mogu i mimo navedena dva međunarodna pravna akta odlučiti da određena krivična dela izumu od zakonske zastarelosti.¹⁵ Mišljenja smo da bi za sankcionisanje krivičnih dela iz prošlosti, umesto postupka lustracije, bilo adekvatnije koristiti redovan krivičnopravni postupak ukoliko ona već ne podležu zastarelosti. Time bi se izbegle normativne kontroverze, a i učinoci takvih dela bi bili sankcionisani na odgovarajući način primenom krivičnopravnih sankcija. Efekti u smislu lustracije koja podrazumeva nemogućnost obavljanja javnih funkcija mogu se postići kumuliranjem krivičnih sankcija, tj. primenom mere bezbednosti koja se odnosi na zabranu vršenja poziva, delatnosti i dužnosti, koju poznaje naše, ali i gotova sva druga krivična zakonodavstva.

Posebni naponi pri osmišljavanju i pisanju normi koje regulišu lustraciju trebalo bi da budu posvećeni njenom usklađivanju sa najznačajnijim pravnim institutima na kojima se bazira čitav pravni sistem. Uzmimo za primer zabranu retroaktivne primene krivičnopravnih normi, presumpciju nevinosti i zabranu diskriminisanja pri zaposlenju ili izboru na javnu funkciju.

Kada je u pitanju zabrana retroaktivne primene krivičnopravnih normi, valja istaći da lustraciju postupak treba jasno razlikovati od krivičnih sankcija, iako kako smo već naveli ona u određenoj meri sadrži i retributivnu komponentu. Da se radi o retroaktivnoj primeni krivičnih sankcija, učinilac bi bio sankcionisan, primeru radi, dugotrajnom kaznom zatvora, a ne samo udaljavanjem sa funkcije ili zabranom ponovnog obavljanja. Zato propisi o lustraciji i ne bi trebalo da plediraju da oponašaju krivičnopravne propise i proširuju krug ograničenja prava i sloboda učinocima dela za koja se postupak pokreće.

Naročito je zanimljiv način na koji je poljski zakonodavac pokušao da prevaziđe problem retroaktivne primene lustracije. On je naime predvideo da se mera

¹³ Sp. zn. Pl ÚS 01/92, Ústavní soud ČSFR: Sbírka nálezů a usnesení, iz 26. 11. 1992

¹⁴ Sl. Glasnik RS br. 32/2013.

¹⁵ Tu bi valjalo istaći kao pozitivno, rešenje prema kojem krivična dela iz postupaka privatizacije ne zastarevaju, budući da je to jedna od važnijih tački preplitanja interesa i saradnje vlasti i sveta kriminala, odnosno da je to čest poligon za vršenje različitih zloupotreba ovlašćenja. To je slučaj u Republici Hrvatskoj dok se naš zakonodavac nije opredelio za to rešenje.

lustracije ne određuje za samo vršenje dela iz prošlosti, već onda kada pojedinac u postupku ispitivanja pruži netačne podatke o svojoj uključenosti u njihovo izvršenje (Letki, 2002: 535).

Presumpcije nevinosti se smatra postulatom krivičnog prava i nezaobilaznim činiocem kataloga ljudskih prava u međunarodnim dokumentima i načelima (Đurić, 2007: 7). Praksa primene lustracije bi trebalo da uvaži tu činjenicu po principu *argumentum a majori ad minus*.

Prikupljanje dokaznog materijala sastavni je deo prava na pravično suđenje (Ilić, 2015: 77). U osnovi nezakonit dokaz predstavlja povredu osnovnih ljudskih prava, te se osnovu njega ne može izvesti valjna zaključak o činjenicama koje se utvrđuju u krivičnom postupku (Ilić, 2015: 76). Isto bi trebalo da važi i za postupak lustracije. Zato je neprihvatljivo da se odluke o lustraciji donose isključivo na osnovu uvida u spise predmeta tajnih službi, što je u postkomunističkim državama koje su usvojile propise o lustraciji, bila česta praksa. Sa druge strane, postupak prikupljanja dokaza mora da bude brz i efikasan, jer preterano odugovlačenje negativno utiče na pravnu sigurnost, tj. pravnu izvesnost u ostavri vanja prava pojedinca.

Diskriminisanja pri zaposlenju ili izboru na javnu funkciju po osnovu političke pripadnosti ili uverenja bilo je primećeno u mnogim propisima o lustraciji u postkomunističkim zemljama Centralne i Istočne Evrope. Tako je MOR kritikovala češki Zakon koji je predviđao zabranu rada u javnoj službi samo na osnovu političkih i ideoloških stavova.¹⁶ Otuda bi ograničavanje pristupa javnim službama, kao što smo prethodno istakli, moralo biti vezano za utvrđenu individualnu odgovornost za konkretno kršenje zakona, a nikao se ne bi smelo vršiti po automatizmu u slučaju pripadnosti političkoj organizaciji, izraženih političkih stavova i tome slično. Ovakav pristup u potpunosti ispunjava zahteve MOR u pogledu potrebe da se ograničenja u smislu ostvarivanja prava na rad u javnim službama pod jednakim uslovima, moraju temeljiti na razumnim i objektivnim potrebama.

Evropska komisija za ljudska prava je svojim tumačenjem člana 6. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama u vezi sa pristupom, odnosno gubitkom pozicija u javnoj upravi, dala snažnu pravnu potporu lustraciji. Komisija naimе zaključuje da eventualna primena disciplinskih mera koje mogu dovesti do smene ili otkaza u javnoj upravi nemaju nikakve veze sa krugom privatnih građanskih prava, već te postupke treba posmatrati u kontekstu administrativnog prava koje uređuje vezu javnih službenika sa javnom upravom.¹⁷ To znači da se u tom slučaju primenjuju i nešto drugačija pravila kada je reč o pravima i obavezama javnih službenika koja su uslovljena opštim, državnim razlogom (*raisons d'être*). U svakom slučaju je u opštem interesu da nosiocima javnih funkcija za koje je utvrđeno

¹⁶ International Labour Organization, Decision of February 28, 1992.

¹⁷ European Commission on Human Rights, Decision of 8 October 1980, In the matter of A Police Agent v. United Kingdom, Application No. 8496/79; Decision of October 10, 1980, In the matter of A public schoolteacher v. Italy, Application No. 8686/79; Decision of December 4, 1984, In the matter of A judge v. France, Application No. 9931/82

da su ranijem obavljanju svojih dužnosti sistematski kršili pravne propise i prava građana,¹⁸ bude onemogućen pristup pozicijama u javnoj upravi.

Na istom stanovištu je i Evropski sud za ljudska prava koji takođe navodi da se pitanja radnog statusa javnih službenika ne mogu razmatrati u kontekstu člana 6. Konvencije. Sud u Strazburu dalje ističe da član 6. Konvencije ipak može biti primenjen samo onda kada se radi o "čistim ekonomskim pravima" javnih službenika i funkcionera, a tu se pre svega misli na isplatu njihovih plata i sa njom povezana davanja.¹⁹

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Problematizovanje pitanja vezanih za lustraciju kao načina za sankcionisanje neprava iz prošlosti ne bi trebalo tretirati isključivo kao predmet prošlosti i odmazde. Ipak, važnost prošlosti za sadašnjost upućuje na to da zločine iz ranijih perioda nije legitimno zaboraviti i pravno ignorisati, jednako koliko je sa etičkog stanovišta neodrživo sprovoditi torturu i neopravdano represivne postupke protiv njegovih učinioca.

Lustracija se prema dosadašnjem iskustvu, kako na akademskom, tako i na normativnom nivou, tumači na prilično različite načine. Ona je najčešće povezivana sa procesom "dekomunizacije" koji se krajem prošlog veka odvijao u zemljama Centralne i Istočne Evrope. Smatramo da je pogrešno davati lustraciji bilo kakvu političku konotaciju koja može da upućuje na parcijalnu primenu zakona. Potrebno je izbeći da ona bude uperena isključivo protiv određene grupe ljudi zbog činjenice da imaju političko mišljenje i ideološko opredeljenje koje je suprotno vladajućoj političkoj eliti. Takvo stanje stvari bi samo produbilo postojeće društvene tenzije i sukobe.

Takođe, bez obzira na činjenicu da se lustracija najčešće razmatra kao post-konfliktna mera, smatramo da bi bilo adekvatnije da se pored njenog *post festum* karaktera, u prvi plan istakne preventivni koji bi trebalo da utemelji praksu prema kojoj se konkretnom pojedincu onemogućava pristup javnoj upravi ne zato što je došlo do promene vlasti, iako će to prirodno biti najčešći slučaj, već zato što je utvrđenja njegova individualna odgovornost za delikte koji podležu lustraciji. Otuda bi postupak lustracije valjalo promovisati kao svojevrsnu dopunu sudskog postupka (najčešće krivičnog) koji nije mogao da bude sproveden na vreme u smislu zakonskih rokova, usled političkih pritisaka i uklanjanja dokaza. To ne znači da je lustracija kvazi krivični proces niti da je mera lustracije jednaka sankciji u

¹⁸ Pod tim ne treba podrazumevati bilo koju povredu zakona ili prava, već one najozbiljnije slučajeve koji podležu primeni postupka lustracije. Zato je važno da se u propisima o lustraciji jasno i vodeći računa o nužnosti i srazmernosti, odredi krug takvih dela.

¹⁹ European Court of Human Rights, Judgment of September 2, 1997, *De Santa v. Italy*; Judgment of September 2, 1997, *Lapalorcia v. Italy*; Judgment of September 2, 1997, *Abenavoli v. Italy*; Judgment of September 2, 1997, *Nicodemo v. Italy*; Judgment of August 24, 1998, *Benkessiouer v. France*; and Judgment of December 8, 1999, *Pellegrin v. France*.

krivičnopravnom smislu. Naprotiv, da je tako, pojedincu čija je odgovornost za kršenje značajnih ljudskih prava utvrđena²⁰ ili nesporna, a koji je izbegao da protiv njega bude pokrenut krivični postupak u zakonskom roku, bila bi izrečena sankcija srazmerna delu (zatvorska sankcija), a ne samo mera zabrane rada u javnoj službi. Iako, kako pojedini autori primećuju, mera koja onemogućava konkretnom pojedincu da obavlja javnu službu ili funkciju ima izrazito punitivan karakter, posebno u uslovima nestabilnog ekonomsko-političkog ambijenta, čini se da ipak pretežu razlozi generalne prevencije i zaštite društva i njegovog pravnog sistema od takvih pojedinaca u odnosu na odmazdu koja se njima želi učiniti.

Lustraciju dakle određujemo pre svega, kao *sui generis* meru preventivnog karaktera, ne odričući joj pri tom ni izviesnu retributivnu komponentu. Međutim, težište pojma trebalo bi da bude na preventivnom dejstvu lustracije koja ima za cilj da aktuelne nosioce javne vlasti odvraća od činjenja društveno štetnih radnji koje svrstavamo pod pojma "kriminalitet države" odnosno "kriminalitet vladajućih". Prema tome, lustracija nema karakter integralne restitucije, kompenzacije ili sankcije koja je srazmerna nepravu koje je učinjeno, već ona nastoji da popuni "prazninu nekažnjavanja" u smislu slanja jasne poruke da zloupotrebe u pravosuđu i izbegavanje krivičnopravnih sankcija ne znači i potpunu aboliciju.

Da bi lustracija zaista imala takvu funkciju u društvu, neophodno je da njen postupak bude pažljivo osmišljen i inkorporiran u pravni sistem tako da ne bude u neodrživoj koliziji sa već utemeljenim pravnim institutima i načelima koji predstavljaju oslonac svake uređene pravne države. Otuda se generalna sugestija koje se može dati u cilju prevazilaženja kolizija lustracionih normi sa ostalim normama i institutima pravnog sistema, svodi se na to da bi trebalo izbegavati primenu novokreiranih lustracionih pravila na one situacije u kojima je moguća primena već postojećih pravnih mehanizama u redovnim pravnim postupcima.

LITERATURA

- (1) Andreu-Guzman, F. (2007), Due Process and Vetting U: Mayer–Rieckh A., De Grieff P. (ur.) *Justice as prevention: vetting public employees in transitional societies*, Social Science Research Council, str. 448-482.
- (2) Cakić, M. (2011), Lustracija u Evropi i Srbiji: Motivacija za donošenje zakona o lustraciji i njihove društvene funkcije. *Sociologija* Vol LII br. 3, str. 285-306.
- (3) Čavoški, K., Stefanovski, M. (2003), Lustracija: zloupotreba religioznih izraza u političkom govoru. *Hereticus*, br. 2, str. 1-27.
- (4) David, R. (2003) Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001), *Law & Social Inquiry*, Vol. 28, br. 2, str. 387-439.
- (5) De Grieff, P. (2007), Vetting and Transitional Justice U: Mayer–Rieckh A., De Grieff P. (ur.) *Justice as prevention: vetting public employees in transitional societies*, Social Science Research Council, str. 522-546.

²⁰ Mislino na prikupljanje dokaza i utvrđivanje činjenica u skladu sa propisima o lustraciji.

- (6) Duthie, R. (2007), Introduction U: Mayer–Rieckh A., De Grieff P. (ur.) *Justice as prevention: vetting public employees in transitional societies*, Social Science Research Council, str. 16-40.
- (7) Đurić, V. (2007), Značenje i obim primene pretpostavke nevinosti u krivičnom postupku. *Bilten sudske prakse okružnog suda u Nišu br. 25*
- (8) Friedrichs, D. (2010), *Trusted Criminals – White –Collar Crime in Contemporary Society*, 4th ed., Belmont.
- (9) Hasić, J. (2014), Lustracija kao okosnica demokratske transformacije društva i tranzicijske pravde u Češkoj republici. *Časopis za domaće, njemačko i evropsko pravo broj 2/2014*, str. 12-24.
- (10) Horne, M., Levi, M. (2003), *Does Lustration Promote Trustworthy Governance? An Exploration of the Experience of Central and Eastern Europe*, Paper Prepared fot Trus and Honesty Project, Budapest Collegium.
- (11) Ignjatović, Đ. (2015), Kriminalitet države. U: Ignjatović Đ (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji V deo*, Beograd, str. 25-47.
- (12) Ilić, G. (2015), O nezakonitim dokazima u krivičnom postupku U: Ignjatović Đ (ur.) *Kaznena reakcija u Srbiji V deo*, Beograd, str. 75-88.
- (13) Karstedt, S. (1998), Coming to Terms with the Past in Germany After 1945 and 1989: Public Judgments on Procedures and Justice. *Law & Policy* Vol 20 br. 1, str. 15-56.
- (14) Letki, N. (2002), Lustration and Democratisation in East-Central Europe. *Europe-Asia Studies*, Vol. 54, No. 4, str. 529-552.
- (15) Mayer–Rieckh, A. (2007), On Preventing Abuse: Vetting and Other Transitional Reforms U: Mayer–Rieckh A., De Grieff P. (ur.) *Justice as prevention: vetting public employees in transitional societies*, Social Science Research Council, str. 482-522.
- (16) Offe, C. (1996), Varieties of Transition. The East European and East German Experience. *Polity Press*, Cambridge.
- (17) Petrović, V. (2011), Čistka u boljševičkoj teoriji i praksi. *Hereticus*, br. 2, str. 167-184.
- (18) Popović, S. (2002), O problemima u vezi sa načelom vladavine prava u uporednom i jugoslovenskom pravu. *Pravni život*, br. 7-8, str. 118-133.
- (19) Potter, G, Kappler, V. (2006), Introduction U: Potter G, Kappler V (ur.) *Constructing Crime Perspectives on Making News and Social Problems*, second ed., Long Grove.
- (20) Radojević, M. (2003), Lustracija u Srbiji – Ilustracija nemoći demokratskih promena. *Hereticus*, br. 2, str. 33-58.
- (21) Rosenberg, T. (1995), *The Haunted Land: Facing Europe’s Ghosts after Communism*, New York: Random House.
- (22) Rule – of – Law Tools for Post Conflict States, Prosecution Initiatives, United Nations, New York – Geneva, 2006, 7-10.
- (23) Simović-Hiber, I. (2016), Oglad o krivičnom pravu i vladavini prava na primeru načela zakonitosti – retrospektiva i perspektive U: Stojanović, Z. (ur.) *Revija za kriminologiju i krivično pravo*, VII br. 3, str. 237-259.
- (24) *The Development of Party Systems and Electoral Alignments in East Central Europe: The 1992–1994 Survey in Czech Republic, Slovak Republic, Hungary and Poland*. Budapest: Department of Political Science, Central European University.
- (25) *Vetting Public Employees in Post- conflict Settings*, United Nations Development Programme - Bureau for Crisis Prevention and Recovery

LUSTRATION: THE DEFINITION AND LEGAL ASPECTS

In this paper the author speaks about the key legal aspects of lustration and its function in democratic society. The aim of the article is to highlight lines of influence and consequences of Lustration laws. Lustration should be regarded as an important mechanism of transitional justice, and official process that addresses the suitability of former regime officials for public posts in a new democratic society. When it comes to the nature and classification of the lustration, it has to be mentioned that there are still many disagreements about that topic. We understand lustration as noncriminal sanction for the past behavior considered as a negative for the society. As we have noted, lustration is usually discussed as an aspect of the so-called 'retroactive justice'. Nevertheless we underlined the prevention aspect that could be regarded as very significant lustration component.

*KEYWORDS: lustration / transitional justice / retribution /
prevention / state crime*

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 125-137
Pregledni naučni rad
Priljeno: 30. novembra 2018. god.
UDK:

ULOGA OBRAZOVANJA U PREVENCIJI SAMOUBILAČKOG TERORIZMA

Marko Krstić*

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Policijska uprava u Šapcu

U radu će se bliže odrediti značaj obrazovanja na stanje samoubilačkog terorizma i borbenosti. Nacije koje se razvijaju na čvrstim temeljima sistema obrazovanja imaju futuristički dugoročni cilj. Pojednim državama nedostaje efikasno obrazovanje koje može da ih fokusira i usmeri ka jednom cilju i da ih ujedini kao jedinstvenu i kompaktnu naciju. Akcenat u radu se stavlja na zajedničko razumevanje i značaj obrazovanja, zatim potreba dijaloga i diskusije koje formiraju misli običnih ljudi u vezi razaranja izazvanih terorizmom, a zatim uticaj zastrašivanja na suzbijanje akata terorista. Kako države traže načine da spreče terorizam na što efikasniji način, veći naponi se ulažu da se utvrdi zašto se i kada pojedinci okreću terorizmu, kako se to dešava i način na koji to može da se spreči u ranoj fazi. Stoga je neophodno da se prizna uloga škola i školovanja u stvaranju situacionog konteksta u kojem se događa nasilje, ulozi škola u redukciji nasilja u širem društvu.

KLJUČNE REČI: obrazovanje / vaspitanje / terorizam / samoubilački terorizam

* E-mail: marko.krstic.1982@gmail.com

UVOD

Fenomen terorizma je veoma kompleksan i da bi mu se suprotstavili, neophodni su planski i naučno i tehnološki zdraviji instrumenti, resursi, propisi i akcije Programi ili strategije za prevenciju kriminala u zajednici usmereni su na promene u infrastrukturi zajednice, kulturi ili fizičkom okruženju kako bi se smanjilo delinkventno ponašanje. Raznolikost pristupa uključuje školu, policiju u zajednici i sveobuhvatne ili multidisciplinarne napore.

Samoubilački terorizam je međunarodni problem koji ugrožava dobrobit populacije. Standardna objašnjenja ukazuju na to da su socio-ekonomski motivi, glavni pokretač akcija samoubilačkih terorista. Stereotipi i pogrešna mišljenja dominiraju većim delom šire percepcije ko su teroristi samoubice, šta ih pogađa, kako terorističke grupe planiraju i organizuju takvu taktiku i šta bi se moglo učiniti kako bi se sprečili i odvratili takvi napadi. Naime, fenomen samoubilačkih napada ne može se u potpunosti razumeti bez postavljanja u širi istorijski kontekst. Požrtvovanost u interesu šireg uzroka nije neobična u ljudskoj istoriji, posebno u vojnim institucijama; ali teroristički samoubilački napadi kao što su ovde definisani, imaju opširan pedigree. Naime, teroristi samoubice predstavljaju jedan od najekstremnijih kriminoloških problema i fenomena, i svakako nisu nova pojava u ljudskoj istoriji. Specifičnost ovog vida terorizma se ogleda u ispoljavanju odlučnosti terorista da izgube život u izvođenju napada, u cilju realizacije političkih ciljeva. Samoubilački terorizam iziskuje multidisciplinarna istraživanja, lica iz njihovog okruženja, pripadnicima sektora bezbednosti, državicima, službenicima, međunarodnim organizacijama, žrtavama terorizma itd., što zahteva ogromne resurse i dosta vremena

Postavlja se pitanje na koji način zaustaviti bombaša samoubicu na putu ka cilju? Do nedavno, to nije bilo alarmantno pitanje za naučnike, ali danas, vojni stratezi i stručnjaci za bezbednost se bore na sve načine u različitim pravcima, da pronađu odgovor. Ubijanje lidera terorističkih grupa ne može zaustaviti militantne terorističke organizacije jer ima dosta slučajeva, primera gde su ubijene istaknute vođe terorističke grupe, ali time postojanje same organizacije nije okončano, jer ih je neko drugi zamenio u lancu komandovanja. Nije iznenađujuće da su stručnjaci za unutrašnju bezbednost i dalje u potrazi za alternativnim tehnikama neutralizacije onih koji su uključeni u terorizam i zato se hitno mora početi sa razmišljanjem o obrazovanju kao bezbednosnom pitanju.

Obrazovanje mobiliše i motiviše mlade i to je ujedno i korak napred za promovisanje ravnopravnih stavova i načina razmišljanja koji su imuni na radikalizaciju i ekstremizam. Postavlja se pitanje da li iskorenjivanje nepismenosti može ukloniti pošast terorizma? Treba ispitati i analizirati da li obrazovanje može okončati zastoj i "zapaliti" i aktivirati mlade umove da deluju mirnim i nenasilnim sredstvima. Terorizam je pošast i trebalo bi ga "dotući" uz pomoć obrazovanja, što će svakako pozitivno uticati na društvo. Obrazovanje je okosnica svakog društva koje utiče na njegov prosperitet, a efektivno obrazovanje je ono koje uključuje etiku, kulturu, vrednosti i tradicije u jednom društvu.

Informisanost se može sagledati sa dva aspekta. Prvi podrazumeva raspolaganje neophodnim obaveštajnim i drugim podacima koji su od velikog značaja za uspešno organizovanje prevencije terorizma, gde se pre svega misli na podatke o terorističkim organizacijama i njihovom delovanju, odnosno o planiranju, pripremanju i izvođenju terorističkih akata. Sa druge strane, princip informisanosti podrazumeva postojanje jasne svesti i predstave o terorizmu, kao pojavi, kako kod snaga bezbednosti, tako i kod svih drugih državnih i društvenih subjekata.

POJMOVNO ODREĐENJE OBRAZOVANJA I KORELACIJA SA ANGAŽOVANJEM U KRIMINALNIM AKTIVNOSTIMA

Obrazovanje je kompleksna i višeslojna pojava koja se može posmatrati sa različitih aspekata. Ono je najuže povezano socijalizacijom i vaspitanjem, što nimalo nije neobično kada je poznato da je socijalizacija najopštiji i širi proces uvođenja mladog ljudskog bića u društveni život kroz raznovrsne oblike učenja (Mimica, Bogdanović, 2007:351). Treba naglasiti da je sistem obrazovanja uži od sistema vaspitanja. Sa svojom formativnom ulogom, obrazovanje je u dijalektičkoj koliziji sa vaspitanjem i u funkciji je obogaćivanja i nadogradnje ljudskog saznanja. Ono obuhvata usvajanje sistema znanja i vrednosti, međuljudska pravila interakcije i opštenja, kao i sticanje praktičnih veština i navika (što je uslov i temelj razvitka čovekovih saznanjnih procesa i sposobnosti), kao i obogaćivanje ukupnog pogleda na svet (Grupa autora, 2014: 254). Obrazovanje se često prepliće sa društvenim klasama i religijom kao složenim modelom ljudske miroljubive koegzistencije; to je jedan od osnovnih aktivnosti svih ljudskih društava pa zato i nastavak jednog društva zavisi od prenosa njegovog nasleđa na mlade. Bitno je da mladi ljudi budu usmereni da se ponašaju po prihvaćenom kodeksu ponašanja u grupi i time se klone devijantnih ponašanja (Choi, Piazza, 2014) (Lockheed, 1991).

Ideja da obrazovanje podiže nivo stručnosti i visinu plata, koje dalje smanjuje kriminal, nije nova. Erlih (Ehrlich, 1975) je empirijski ispitao niz predviđanja iz intuitivnih modela koji se odnose na obrazovanje i kriminal. Međutim, takođe postoje dokazi da obrazovanje može povećati prihode od kriminala i materija koja se uči u školi može biti neprikladno zloupotrebljena za kriminalne aktivnosti. U tom smislu, obrazovanje može imati "pozitivan" efekat na kriminal. Oni smatraju da značajno raste učešće u kriminalu u oblastima u kojima mladi imaju slobodne dane van škole, što potvrđuje ideju samo-onesposobljavanja efekata obrazovanja u krivičnom učešću. Obrazovanje takođe može uticati na kriminal kroz njen uticaj na strpljenje i averziju prema riziku. Obrazovanje može povećati averziju prema riziku, tako što povećava svest i strah od moguće kazne i time smanjuje verovatnoću zločina (Machin, et.al., 2010).

Obrazovanje ublažava psihološki uticaj sukoba i katastrofe dajući osećaj normalnosti, stabilnosti, strukture i nade za budućnost u vreme krize, a pruža osnovne građivne blokove za buduću ekonomsku stabilnost; ono može spasiti živote štiteći protiv eksploatacije i zla, uključujući otmice, regrutovanje dece u oružane grupe i seksualno i rodno zasnovano nasilje (Creed, Morpeth, 2014). Pod

pretpostavkom da je više obrazovanih ljudi u interakciji sa drugim obrazovanim ljudima koji su manje skloni da se uključe u zločin, ovo potencijalno ujedinjenje bi svakako smanjilo kriminal na bazi obrazovanja i školovanja (Lochner, 2004). Ako su sticanje ljudskog kapitala, socijalizacija, ili prednost modifikacije važni mehanizmi koji određuju uticaj obrazovanja protiv kriminala, onda je verovatno da vrsta škole i kvalitet nastave koja se pohađa, u velikoj meri utiče na kriminalno ponašanje. (Lochner, 2010). Uopšteno govoreći, "obrazovanje", legitimna obuka i drugi pokazatelji ljudskog kapitala, mogu se smatrati parametrima efikasnosti u "proizvodnji" legitimnih kao i nelegitimnih društvenih ponašanja (Ehrlich, 1975). Drugi aspekt efekta vaspitanja na društvenu odgovornost je tvrdnja da obrazovanje smanjuje kriminal. U meri u kojoj obrazovanje može povećati zaposlenost i zarade za pojedinca, a ako je zločin rezultat individualne snage i potrebe, veza između obrazovanja i smanjenja kriminala može biti utvrđena (Windham, 1990).

OBRAZOVANJE KAO INSTRUMENT U PREVENCIJI TERORISTIČKIH NAPADA

Obrazovanje podrazumeva sticanje znanja, veština, uverenja, vrednosti i kulturu datog društva. Obrazovanje je uvek politička i ideološka kategorija i to je zato što se obrazovne prakse ne odvijaju u vakuumu. Oni odražavaju ideologije odnosno poglede na svet od dominantnih grupa društva i oblikuju njihove vrednosti. Adekvatne i efikasne obuke nastavnika moraju biti tako razvijene da ih podrže u razmatranju osetljivih, kontroverznih i polarizujućih pitanja u nastavi. Pasivne obrazovne tehnike koje ponekad forsiraju, često ne uspevaju da izgrde otpornost među mladim ljudima, što često može imati više štete nego koristi, i povezuje se sa procesom indoktrinacije. Kod studenata treba negovati pristupe koji sadrže dijaloške metode, kritičku pedagogiju, forsiranje saradnje. Veoma je teško proceniti programe koji su preventivnog karaktera, a takođe predstavlja izazov da se izoluje jedan faktor ka uspehu i pored ostalih faktora koji doprinose. Obrazovanje predstavlja dovoljan i efikasan odgovor na ekstremističke ideologije i sredstvo za izgradnju otpornosti među rizičnim zajednicama. To je ključ za sprečavanje radikalizacije u kratkom i dugom roku; to je isplativa investicija i ima holistički uticaj na poboljšanje uspeha u društvu. Ona pruža efikasnu, dodatnu strategiju za vojne i bezbednosne intervencije odsecanjem baze regrutovanja ekstremista (Ghosh *et.al.*, 2016).

Treba apostrofirati višestruki i prvorazredni značaj škola i obrazovnog procesa u prevenciji kriminala. Prvenstveno, njen značaj je u primarnoj prevenciji i viktimizaciji, kroz implementaciju programa čiji je cilj usvajanje prodruštvenih, odnosno odbacivanje antidruštvenih stavova i uverenja (Vuković, 2010:104-106). Obrazovanje ima krucijalni značaj, jer predstavlja analizu mehanizama i uslova evolucije i razvoja pojedinih vrsta kriminaliteta, kao i niz praktičnih tehnika i veština kojima treba obučiti policijske službenike i potencijalne žrtve kako bi pravovremeno preduzeli mere zaštite i odbrane. Veoma je važno da policijski organi i zajednica dosta pažnje posvete potencijalno najranjivijim grupama stanovništva, a to su deca i omladina i obrazovanje prvenstveno usmeriti ka njima, skrećući im pažnju o negativnim uticajima različitih društveno štetnih ponašanja. Takođe ih treba

informisati o pojavnim oblicima i posledicama nasilja u školama, opasnostima koje iz njega proizilazi i dati im smernice i uputstva o ponašanju u kritičnim i opasnim situacijama (Nikač, 2009). Vladini zvaničnici širom sveta koriste škole da promovišu javnu sigurnost kroz preventivne programe, mere bezbednosti i mere za vanredne situacije kako bi sprečili buduće napade. Strah je, bez sumnje, najbolji način upravljanja obrazovanjem, komunikacijom i pripremom. (Schools & Terrorism, 2004).

Poruke o prevenciji nasilja postaju jače i relevantnije kada se ponavljaju u različitim kontekstima. Da bi bili najefikasniji, principi preventivne metode nasilja treba da se prezentuju učenicima pre nego što će verovatno naići na nasilne situacije, a ne posle. Oni su takođe u stanju da jasnije sagledaju posledice pojedinih radnji i poseduju veći repertoar alternativnih nenasilnih oblika ponašanja (Violence prevention, 1998).

Globalna strategija UN protiv terorizma koju je usvojila Generalna skupština 8. septembra 2006. godine u formi rezolucije predviđa pored mnogobrojnih mera za prevenciju terorizma još i: implementaciju obrazovnih i sličnih programa u saradnji sa UN za obrazovanje, nauku i kulturu, zatim promociju razumevanja, dijaloga i tolerancije među ljudima, civilizacijama, religijama, i kulturama; promociju međusobnog poštovanja i prevenciju klevatanja religija, vrednosti koje zastupaju, uverenja i kultura; inkriminisanje akata terorizma, eliminisanje siromaštva i promocija održivog ekonomskog razvoja, smanjenje marginalizacije, naročito nezaposlenosti mladih u cilju smanjenja baze za regrutovanje terorista; promovisanje potreba žrtava terorizma i pomoć u normalizaciji njihovih života (Vuković, 2010:34-35).

Slično tome, Baro (Barro, 1999) i Glaser sa saradnicima (Glaeser et.al., 2007, prema Victoroff 2005) tvrde da je obrazovanje jedan od odrednica demokratije. Dalje, obrazovanje može promeniti lični odnos prema ekstremističkim ideologijama, upotrebi nasilja i njenom legitimacijom. Ovi efekti mogu reflektovati u nižim (uočenim) koristima od terorizma i većim troškovima aktivnostima za terorističke grupe. Na primer, obrazovani pojedinci mogu realnije proceniti verovatnoću terorističkog uspeha i stoga se teže opredeljuju za učešće u terorizmu. Takođe, obrazovane osobe mogu lakše da prepoznaju propagandu terorista, tako da teroristička mobilizacija postaje ograničenija i sa manje popularne podrške (Brockhoff, et.al. 2012). Stoga, efikasne mere protiv terorizma iziskuju poznavanje društva i kultura iz kojih se teroristi pojavljuju. Najbolji način da se odgovori na terorizam je izolacija terorista iz svoje zajednice ili pokušaji da se integriše teroristička grupa u širu zajednicu. Ako multikulturalizam dozvoljava postojanje neprijateljske enklave u većem društvu, to nije zaista integrativno i ne mogu da služi svrsi obeshrabrivanja i borbe protiv terorizma (Altunbulak, Sarica, 2007). Obrazovanje je oružje sa visokim dometom protiv terorizma i često se smatra merilom napretka jedne zemlje gde predstavlja jedan od nekoliko pokazatelja da se utvrdi njeno stanje u pogledu razvoja i napretka. Obrazovanje je samo mehanizam iskorenjivanja terorizma i obezbeđivanja mira i ono što zaista čini obrazovanu osobu je sposobnost da blagovremeno i precizno vidi stvari i efikasno postavi i definiše svoj cilj i aspiraciju (Akhter, 2016).

POZITIVAN UTICAJ OBRAZOVANJA I VASPITANJA NA SPREČAVANJE SAMOUBILAČKOG TERORIZMA

Treba naglastiti značaj verske nastave i negovanja tolerancije kao metoda borbe protiv terorizma i sredstva da se smanji otuđenje manjina. Tolerancija i poštovanje različitih religija bi pomoglo da se smanji otuđenje manjine, što svakako može imati pozitivan uticaj na antiterorističke aktivnosti. Ova preporuka, međutim, fokusira se samo na izgradnju i rad škola u muslimanskim zemljama, čak 36, i dok je to nesumnjivo dobra ideja, praksa je da se verska diskriminacija dešava u školama, što može da dovede do otuđenja studenata u ranijem dobu. Da bi se izbegla ova praksa, moraju se deca učiti od najranijeg uzrasta o različitim religijama i kulturama u školi za promovisanju tolerancije i razumevanja (Webber, 2011). svaka sveobuhvatna strategija za smanjenje terorizma mora da obezbedi da se deca ne socijalizuju na taj način da prihvataju nasilje kao sredstvo rešavanja problema. U privremenom sporazumu iz Osla iz 1995. godine, Izrael i palestinske vlasti su obećali da će "osigurati da njihovi obrazovni sistemi doprinose miru između Izraela i palestinskih naroda i miru u celom regionu i da će se uzdržavati od aktivnosti i tendencija koje bi mogle negativno uticati na proces pomirenja" (Zimbardo 2004).

Odbrambene mere, kao što su fizičke barijere ili povećanje sigurnosti na javnim mestima pokazali su se veoma efikasnim u zaustavljanju ili skretanje teroriste samoubice. Međutim, ako koreni sukoba nisu eliminisani, vrlo je verovatno da će teroristi uvesti nove alternativne načine za izvršenje terorizma. Dobar primer su bombaši samoubice iz Hamasa. (Weinberg, Pedahzur, 2010). Protiteroristička taktika koju koriste vlade širom sveta u borbi protiv ovog vida terorizma uključuje nesmrtonosne preventivne mere kao i smrtonosne ofanzivne mere (npr. ubistva terorističkih operativaca ili lidera). Ganor (2005) zastupa tezu da ciljana ubistva mogu dovesti do bumerang efekta, izazivajući povećani broj napada nakon takvih akcija (Kaplan et al., 2006). Po Ganorovom mišljenju, ciljana ubistva mogu doprineti smanjenju terorističkih organizacija i operativnih sposobnosti bombaša samoubica. Kaplan i saradnici (2005) su razvili *fear-stock* model bombaških napada na osnovu teorije koju su predložili (Keohane, Zeckhauser 2003). U tom modelu, samoubilački napadi potiču od broja terorista aktivno uključenih u planiranje i sprovođenje samoubilačkih bombaških napada (*terror-stock*), kao i namere sprovođenja kontraterorističkih mera, kao što su ciljana ubistva ili preventivna hapšenja, kako bi se sprečili samoubilački napadi. Unutar ovog modelovanog okvira, Kaplan i saradnici (Kaplan et al., 2005) su utvrdili da, dok su preventivna hapšenja povezana sa smanjenjem bombaških napada, ciljana ubistva su povezana sa povećanim napadima bombaša samoubica, jer su ubistva samo povećavaju regrutovanje u terorističkim kampovima, u skladu sa tvrdnjom Ganora i njegovog objašnjenja bumerang efekta.

"Obrazovanje nas uči toleranciji, dostojanstvu i vrednostima svakog pojedinca, i poštovanju različitih uverenja, što je ključni element u bilo kojoj globalnoj strategiji da se eliminiše islamski terorizam (United States Report, 2004). S druge strane, npr. primer, Šefik i Sino (Sheffik and Sino, 2010) tvrde da rast u sferi obrazovanja

zajedno sa političkom obespravljenošću dovodi do veće podrške za (samoubilački) terorizam, jer obrazovanje pomaže pojedincu da se postavi u kontekst političkih problema i dovodi do izbora nasilja kao sredstva za postizanje političke promene (Brockhoff, et.al, 2012).

Utvrđeno je da sam upis u školu ima pozitivan uticaj na odvratanje od terorističkih aktivnosti. Rezultati iz ove studije ukazuju na to da se sa porastom upisa u školu, teroristički napadi smanjuju. Moglo bi biti nekoliko mogućih objašnjenja za ovaj rezultat. Prvo, što su više obrazovani, veća je verovatnoća da će ostati u školi ili dobiti posao i manje je verovatno da se okrenu terorizmu. Međutim, to opovrgava mnoge činjenice da su mnogi od vođa terorističke organizacije izuzetno dobro obrazovani. Slično je i sa drugim teorijama u domaćem krivičnom pravosuđu koje tvrde da su deca koja su previše uključena u školskim aktivnostima, neće imati vremena da čine zločine. Ista logika bi potencijalno mogla da se primeni na terorizam. Ako su deca u školi, oni ne mogu učestvovati u terorističkim aktivnostima u isto vreme. To znači da države moraju da obrate pažnju na škole, dajući im materijale, objekte i nastavnike koji su neophodni kako bi deca sticala obrazovanje i držeci ih što dalje od terorizma, dati im priliku da odrastu i postanu produktivni i uzorni članovi društva (Butler, 2015).

Međutim, iz perspektive bezbednosti, obrazovanje je kao mač sa dve oštrice: može se koristiti u borbi protiv nasilnog ekstremizma, a isto tako i za promovisanje ekstremističke ideologije. Obrazovanje treba da uvede vrednosti koje se have državljanstvom na društvenom nivou i težnjom da se smanje nejednakosti na individualnom planu kako bi se izgradilo zdravo i politički stabilno društvo. Otkriveno je da je obrazovanje korisno za razvoj otpornosti građana kroz promovisanje etičkih vrednosti, što dovodi do socijalne kohezije i građanskih i ekonomskih poželjnih stanja na individualnim i društvenim nivoima. Ovi programi pomažu u borbi protiv nasilnog ekstremizma razvijanjem interkulturalne sposobnosti za harmoničan život i mirnija društva. Izrada elastičnih zajednica je od suštinske važnosti za održavanje javnog reda i bezbednosti. S obzirom na svoj domet i potencijal, verujemo da obrazovanje može da ponudi etičku alternativu i potrebnu kontra-narativu da dopuni postojeće obrazovne strategije. Iako obrazovanje ne može da ponudi jedan univerzalni normativ koji bi važio za sve zemlje i kontekste, može ipak da saopšti vrednosti i veštine koje čine studente otpornim na ekstremne tendencije i bilo koje druge nasilne ideologije kroz kritičke pedagogije i dijaloške metode nastave koje uključuju ispitivanje, istrage, refleksivne prakse i relevantnost u njihovim životima (Ashley, et.al., 2014).

Terorističke organizacije koriste društvene i kulturne aktivnosti u cilju identifikacije novih kandidata za regrutovanje. Sportska takmičenja, letnji kampovi, koncerti i drugi oblici društvenih okupljanja mogu olakšati neku vrstu socijalizacije među kandidatima i članovima organizacije. Osim toga, dogmatska krila terorističke organizacije mogu da organizuju ovakve manifestacije tražeći potencijalne kandidate. Naravno, ne moraju se samo ove društvene i kulturne aktivnosti koristiti da se dopre do pojedinaca za regrutovanje, umesto toga ovi događaji igraju ulogu novih ljudi i sklapanju prijateljstava. Pojedinaac će proći kroz intenzivnu obuku na temeljima ideologije terorističkih organizacija i tokom ovog procesa, osoba će se

upoznati sa nekoliko publikacija i priručnika organizacije, uključujući knjige, časopise i brošure. nivo simpatizerovog ideološkog opredeljenja će biti uzdignut da bi mogao da realizuje samoubilački napad. Indoktrinacija je naročito potrebna za nove regrute da bi izvršili samoubilački napad i ona podrazumeva "proces i snagu obrazovanja u cilju ubeđivanja" bitnim za izvođenje napada.

Imamo različite lokalne i regionalne uslove u svetu koji podstiču bazu i pozadinu za regrutovanje i ekspanziju počinilaca. Ali dosta se može naučiti iz iskustva zemalja u borbi protiv samoubilačkog terorizma koji su u prošlosti bili i koji i u budućnosti mogu biti meta bombaša smoubica. Postoji još jedna stvar koju treba imati na umu: samoubilački napad nije čin usamljenog fanatika ili očajnog teroriste, svaka operacija ove vrste je dobro isplanirana i sa jasnom namerom sa stanovišta samog samoubistva i njegove organizacije. U vezi sa tim, Boaz Ganor kaže, "borba protiv ovog vida terorizma iziskuje kombinaciju efikasne inteligencije, operativne aktivnosti, bezbednosti, i psiholoških mera, u kombinaciji sa međunarodnom saradnjom (Ibanez, 2006).

Na primer, Džindž i saradnici (Ginges et.al., 2009) su dokazali vezu između pohađanja verske službe i podrške za samoubilačke napade, što je u skladu sa mogućnosti mehanizama selekcije, jer pohađanje verske službe može ojačati nečiji osećaj povezanosti sa zajednicom (Liddle, Shackelford, 2014). Direktna posledica ovoga je ulaganje napora da se spreči samoubilački terorizam i mora biti usmerena ka svim neophodnim faktorima dovoljnim da dovedu do samoubilačkog terorizma. Politički okvir ne može da objasni zašto je jedna osoba spremna da se žrtvuje za zajednicu, a i socio kulturni okvir ne može da objasni zašto jedna osoba odoleva onome što drugi ne mogu ni da zamisle da čine. Takođe, ni psihološki okvir ne može da pruži odgovornost zbog postojanja ekonomskih i istorijskih nepravdi (Post, et. al., 2009). Na kraju, ako se profilisanje potencijalnog napadača samoubice mora izvršiti, onda se preporučuje da se prate rezultati Merarije (Merarri, 2010) i traže pojedinci sa izbegavanjem zavisnog stila ličnosti. Takav pojedinac je često stidljiv, socijalno marginalan, pre sledbenik nego vođa, usamljenik, autsajder, sa istorijom neuspeha u školi, na poslu ili osećajem da će razočarati svoje roditelje i porodicu. Regrutovanje za terorističke organizacije obično se odvija u sledećim okruženjima: 1. Zatvori - pogotovo tamo gde su zatvorenici angažovani u verskim aktivnostima; 2. Medrese – verske obrazovne škole za niže nivoe regruta u fazi kad su veoma mladi (starosti 8-10 godina) (Bongar, et.al., 2014).

U istraživanju koje su spreveli Kruger i Maleckova (Kriger and Maleckova, 2003), kao i Kruger i Latin (Kriger and Laitin, 2003), zapaženo je da se teroristi, uključujući i one iz Hezbolaha, uglavnom regrutuju iz relativno bogatih i obrazovanih porodica. Slično tome, biografije aktivista Al-Kaide koje je analizirao Sageman (Sagemman, 2004) pokazuju da oni generalno imaju visok nivo obrazovanja, uglavnom u oblasti naučnih ili tehničkih disciplina. Jednostavno čitanje ovih rezultata sugerise da bogatstvo i obrazovanje vrše pozitivan uticaj na odluku da se pojedinci uključe u terorističke napade. Ovo se koristi kao argument protiv upotrebe pomoći kao sredstvo u ratu protiv terorizma, pod pretpostavkom da je efikasna u smanjenju siromaštva i promovisanju obrazovanja (Azama, Thelenb, 2007). Kavanag (Kavanagh, 2011) je utvrdio da je visoko obrazovanje u kombinaciji sa siromaštvom

okidač za eventualno učešće u vreme mučeništva i operacija među Hezbolahovim regrutima. Stoga, u cilju povećanja šanse za uspešnu misiju, terorističke organizacije pokazuju prednost za regrutovanje obrazovanih pojedinaca jer samoubilački napadi zahtevaju visok nivo intuicije, sposobnosti brze adaptacije i set jakih veština (Kugel, et. al., 2014). Deca se regrutuju kroz obrazovni sistem, u kontekstu slobodnih aktivnosti posle škole, a kroz verske ustanove.

Upotreba mladih u vojnim aktivnostima i terorizmu nastavlja da bude predmet naučnih i političkih debata na domaćim i međunarodnim planu. Prilikom razmatranja javne politike sa ciljem prevencije terorizma, koriste se deca u oružanim sukobima i terorizmu, stoga treba ispitati sve aspekte položajaučešća dece u određenom društvu i obratno, od uslova da se normalizuje političko nasilje, podsticanje učešća i slavljenje mučeništva, bez obzira da li nastaju u obrazovnim ustanovama kroz verske indoktrinacije, masovne komunikacije, aktivnosti u slobodno vreme, ekonomskim uslovima, ili u političkoj i društvenoj istoriji pojedinih konflikata (Erez, Berko, 2014).

ZAKLJUČAK

Politike i odnosi između zemalja moraju razmotriti i nove pristupe koji se zasnivaju na međusobnom razumevanju. Mirovne rezolucije moraju biti implementirane umesto međusobnih odmazda. Više pažnje mora da se posveti istorijskim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim, političkim, psihološkim i verskim faktorima. Za ovo, ne samo snage bezbednosti, ali i druge institucije i civilno društvo moraju da se uključe u borbu sa samoubilačkim terorizmom. U cilju sprečavanja lažnih učenja i zloupotreba religije, vlade treba da obezbede adekvatno obrazovanje o verskim temama (Ozeren, 2007). Ova saradnja treba da obuhvati oblasti pravnih i zakonskih mera, kontinuirano praćenje i neutralizaciju velike operative infrastrukture koju koriste organizatori samoubilačkih operacija (regrutovanje, obuka, ciljanje, finansiranje), potreba da se razviju obrazovni i propagandni alati za sprečavanje širenja koncepta istishhada (mučeništva), razmena informacija o metodama antiterorizma i tehnologija razvijenih od strane pojedinih agencija ili akademskog i privatnog entiteta, koji su danas veoma aktivni u istraživanju u oblasti terorizma (Karmon, 2007). I pored svega, ne može se naći i razviti stoprocentno pouzdana strategija i taktika da se zaustavi samoubilački terorizam

Od društvenih nauka, treba naglasiti ogroman značaj psihologije u prevenciji samoubilačkih napada. U prethodnom izlaganju se moglo zapaziti da se motivi pri samoubilačkim bombaškim napadima u velikoj meri razlikuju od motiva klasičnog terorizma: odmazde, osvete i provokacije vlade. Spremnost pojedinaca da umru i dožive sigurnu smrt definitivno čini samoubilački terorizam specifičnim i iracionalnim i svakako iziskuje svestrana psiho-kulturna objašnjenja. Teži se produbljenijoj i strukturalnijoj analizi i stavljanju u prvi plan psiholoških motiva, ispred socijalnih. Nivoi neznanja, zablude i predrasuda u vezi sa terorizmom su ogromni, a psihologija nudi pravi uvid u razumevanju ovog globalnog i aktuelnog fenomena. Nedvosmisleno će samoubilački terorizam i dalje biti surova realnost

savremenog sveta, a moderne države i dalje nemaju konkretan odgovor na samoubilačke napade. Proučavanje subjektivnih motiva za terorizam treba da bude utemeljeno na modelu koji povezuje pojedinca, grupu i društvo, jer se teroristi ne mogu posmatrati izolovano od društvenog i političkog konteksta. Reakcija na terorizam treba da bude zasnovana na razumevanju načina na koji teroristi razmišljaju i motiva njihovog delovanja. To može biti od neupitne pomoći u razumevanju, odvracanju i uništavanju terorističkih grupa. Obrazovanje igra važnu ulogu u borbi protiv terorista, jer terorizam ne može biti poražen od vatrenog oružja, i tu činjenicu treba shvatiti na vreme. Najbolji način za borbu protiv terorizma je širenje i forsiranje obrazovanja i vaspitanja; obrazovanje otvara umove ljudi; to im pomaže da razumeju i nose se sa drastičnim promenama.

Neke od metoda prevencije koje se mogu primeniti u praksi je rad sa medijima u smislu da svedu na minimum veličanje terora i promene stavove prema samoubilačkim napadima. To se odnosi i na obrazovne programe u školama, a kreatori politike treba da spreče poniženje, ugnjetavanje i zloupotrebe stanovništva, a naročito u zemljama sa ratovima i krizama. Možda je pravi zaključak da jednostavno ne postoje lake opcije za sprečavanje i suzbijanje terorizma, jer se moraju prvo razumeti uzroci, ukoliko želi da se predupredi, međutim, možda je previše reći da se celokupni terorizam dešava zbog racionalnih i konkretnih razloga. Versku toleranciju i obrazovanje treba ugraditi u građansko vaspitanje i društvene nauke, a edukacija dece i odraslih o religiji je zakonita i neophodna. Obrazovanje će usmeriti studente i mlade, a i stare, sa dovoljno znanja, da razumeju i poštuju različitosti, kao i da prepoznaju i izbegavaju aktivnosti ili politike koje bi unele uznemirenost u manjinskim zajednicama. Znanje stečeno od verskog obrazovanja i tolerancije može biti korišćeno da pomogne u smanjenju osećanja otuđenosti unutar manjinskih zajednica i da se suprotstave "radikalizaciji". Tako obrazovanje postaje efikasno i neophodno u borbi protiv terorizma. Bolje razumevanja uticaja obrazovnih programa za borbu protiv samoubilačkog terorizma mora biti prioritet u mnogim preventivnim strategijama kako bi najbolja i najaedakvatnija praksa mogla biti ponovljena

Obrazovanje ima veliki značaj u eliminisanju izazivača terorizma: terorističke grupe regrutuju iz uglavnom siromašnih i neobrazovanih delova društva koji nemaju pristup zaposlenju ili novcu. Treba prosvetliti ljude sa snažnim sistemom verovanja, vrednosti i misli, kako bi se promenio njihov način razmišljanja. Demokratije treba da se bore protiv terorizma ne samo silom, već kroz edukaciju onih koji su zaduženi da eliminišu akte nasilja. U ovoj borbi, neophodno je koristiti obrazovanje, a treba reći i da zastarelo obrazovanje pospešuje rast ekstremističkih ideologija, jer deluje kao osnova za rađanje novih terorističkih ćelija. Treba forsirati promovisanje dobrog obrazovnog sistema kao načina suprotstavljanja samoubilačkom terorizmu i ekstremizmu od svojih korena, naročito mladih sledbenika. Potrebno nam je obrazovanje koje poziva na slobodu izražavanja i verovanja i demokratije i jednakosti, uz poštovanje potreba savremenog života i ekonomskog rasta i stoga, najbolji način za borbu protiv terorizma je širenje obrazovanja.

LITERATURA

- (1) Akhter F. (2016). Education, Dialogue and Deterrence: Tools to Counter Terrorism, 257-262, 2016 <http://www.hrpub.org> DOI: 10.13189/sa.2016.040408
- (2) Altunbulak N., Sarica H. (2007). Suicide as a Weapon Centre of Excellence Defence Against Terrorism, Ankara, Turkey (Ed.) IOS Press
- (3) Bongar B., Kugel U., Kendrick V. (2014). Are Suicide Terrorists Suicidal? Understanding Suicide Terrorism: Psychosocial Dynamics DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9789351507901>
- (4) Brockhoff S., Krieger T., Meierrieks D. (2012). Great Expectations and Hard Times-The (Nontrivial) Impact of Education on Domestic Terrorism, University of Paderborn
- (5) Butler T. (2015). What causes terrorism? SAGE Publications
- (6) Choi W., S. James A. Piazza (2014). Internally Displaced Populations and Suicide Terrorism, Journal of Conflict Resolution, vol. 60(6) 1008-1040, DOI: 10.1177/0022002714550086
- (7) Creed C., Morpeth L. R. (2014). Continuity Education in Emergency and Conflict Situations: The Case for Using Open, Distance and Flexible Learning Vol 1, No. 3.
- (8) Đorđević, J. Trnavac, N. (2005). Pedagogija, Beograd, Naučna knjiga
- (9) Ehrlich I. (1975). On the Relation between Education and Crime Chapter
- (10) Erez E., Berko A. (2014). The Use and Abuse of Children/Youth in Terrorism and Suicide Bombing, In Understanding Suicide Terrorism: Psychosocial Dynamics DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9789351507901>
- (11) Ghosh R., Manuel A., W. Y., Chan A., Dilimulati M., Babaei M. (2016). Education of security, A Global Literature Review on the Role of Education in Countering Violent Religious Extremism McGill University.
- (12) Ghosh R., Manuel A., W. Y., Chan A., Dilimulati M., Babaei M. (2016). Education of security, A Global Literature Review on the Role of Education in Countering Violent Religious Extremism McGill University
- (13) Grupa autora (2014). Leksikon obrazovnih termina, Prvo izdanje, Beograd
- (14) Ibáñez C. L. (2006). Suicide Terrorism Explained: A Psychosocial Approach In Understanding Suicide Terrorism: Psychosocial Dynamics DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9789351507901>
- (15) Kaplan, Mintz, Mishal (2006). Tactical Prevention of Suicide Bombings in Israel, 554 Interfaces 36(6), pp. 553–561
- (16) Karmon E. (2007). "The Role of Intelligence in Combating Suicide Terrorism: Sharing Intelligence amongst States," in Suicide as a Weapon, The NATO Science for Peace and Security Programme, Vol. 30, edited by Centre of Excellence - Defence against Terrorism (COE-DAT), Ankara, Turkey, 2007, pp. 102-113
- (17) Kugel U., Black L., Tomlins J., Sheykhan E., Bongar B., Banks M., James L. (2014). The Role of Military Psychologists and Psychiatrists in Understanding Suicide Terrorism
- (18) Liddle R. J., Shackelford K. T. (2014). Evolutionary Psychological Science of Suicide Terrorism, in Understanding Suicide Terrorism: Psychosocial Dynamics DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9789351507901>
- (19) Lochner L. (2004). Education, Work, and Crime: A Human Capital Approach , International Economic Review Volume 45, Issue 3 August 2004 , Pages 811–843
- (20) Lochner L. (2010). Non-Production Benefits of Education: Crime, Health, and Good Citizenship, Centre for Human Capital and Productivity, CHCP Working Papers, London, ON: Department of Economics, University of Western Ontario

- (21) Lockheed M., Verspoor A. (1991). Improving Primary Education in Developing Countries. Washington, C.D. : Published for the World Bank, Oxford University Press.
- (22) Machin, S., Marie, O. and Vujić, S. (2011) The crime reducing effect of education. *The Economic Journal*, 121 (552). pp. 463-484. ISSN 0013-0133
- (23) Milovanović R., Damnjanović, P. (1996). Osnovi andragogije 1, Policijska akademija, Beograd,
- (24) Mimica A., Bogdanović M. (2007). Sociološki rečnik, Zavod za udžbenike, Beograd, Azama P. J., Thelenb V. (2007). *The Roles of Foreign Aid and Education in the War on Terror*, Toulouse, France.
- (25) Özeren S. (2007). Suicide as a Weapon Centre of Excellence Defence Against Terrorism, Ankara, Turkey (Ed.) IOS Press, Recruitment and Training Methods of Suicide Terrorism
- (26) Plous L. S., Zimbardo G. P. (2004) How Social Science Can Reduce Terrorism By, The chronicle of higher education, Vol. 51, Issue 3, Page B9
- (27) Post M. J., Ali F., Henderson W. S., Shanfields., Victoroff J., Weiners. (2009). The Psychology of Suicide Terrorism *Psychiatry*. 2009 Spring; 72(1):13-31. doi: 10.1521/psyc.2009.72.1.13.
- (28) Potkonjak, N., Pijanović, P. (1996). Pedagoški leksikon, Zavod za udžbenike, Beograd
- (29) Schools & Terrorism: School Terrorism Preparedness. (2004). Terrorism & school safety: school safety issues related to the terrorist attacks on the United states school security and emergency planning strategies for preventing and responding to terrorism.
- (30) Schools & Terrorism: School Terrorism Preparedness. (2004). Terrorism & school safety: school safety issues related to the terrorist attacks on the United states school security and emergency planning strategies for preventing and responding to terrorism
- (31) Victoroff, J. (2005). "The Mind of the Terrorist. A Review and Critique of Psychological Approaches" *Journal of Conflict Resolution* 49 (3), 3-42
- (32) Vuković, S. (2010). Prevencija kriminala. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija, 2010.
- (33) Webber D. (2012). Education as a Counterterrorism Tool and the Curious Case of the Texas School Book Resolution, 11 U. Md. L.J. Race Relig. Gender & Class 271
- (34) Weinberg L., Pedahzur A. (2010). Suicide Terrorism, *Religion Compass* 4/4, 234–244, 10.1111/j.1749-8171.2009.00206.x
- (35) Вуковић, С. (2010). Превенција криминала. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2010.
- (36) Никач Ж. (2009). *Полиција у заједници*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

THE ROLE OF EDUCATION IN PREVENTION OF SELF-GOVERNMENT TERRORISM

The work will identify the importance of education on the prevailing situation of suicidal terrorism and combativeness. Nation that develops on a solid foundation of the education system has a futuristic long-term goal. Some countries lack an effective education that can focus them on and focus on one goal and unite them as a unique and compact nation. The emphasis is placed on the common understanding and importance of education and education, then the need for dialogue and discussion that form the views of ordinary people about the destruction caused by terrorism, and then the impact of intimidation on the suppression of acts of terrorists. The psychological profiling of suicide bombers has not always been successful, and scientists agree that the approach to the study of this phenomenon should be changed and emphasis on the process of recruitment and training of suicide bombers and the selection of individuals to take on leadership roles in terrorist organizations, which would certainly constitute an effective tool in Fighting this kind of terrorism in the future. Education is the only weapon for a courageous fight against terrorists, because terrorism can not be defeated by firearms, and that line must be understood on time. The best way to combat terrorism is to spread and foster education and upbringing; Education opens the minds of people; It helps them to understand and carry on with drastic changes.

KEYWORDS: education / education / terrorism / suicide terrorism

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2018 / Vol. XXXVII / 3 / 139-143
Prikaz monografije

NASILJE U PORODICI

Autora Dragana Jovaševića

Monografska publikacija *Nasilje u porodici* autora prof. dr Dragana Jovaševića je objavljena 2018. godine, a izdavač je Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu. Kao recenzenti, navedeni su prof. dr Miodrag Simović, akademik, zatim prof. dr Borislav Petrović i prof. dr Ljubinko Mitrović. Knjiga ima 190 stranica i sadržajno je podeljena na šest poglavlja, pored predgovora, zaključka i spiska korišćene literature. Izdavanje monografije je finansiralo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Uvodna razmatranja, data u *Predgovoru*, podsećaju čitaoca da je nasilje u porodici i porodičnoj zajednici u Republici Srbiji prepoznato kao samostalno krivično delo početkom XXI veka. U suštini, iako je nasilje u porodici prisutno u ljudskoj i društvenoj stvarnosti od najstarijih vremena, pitanje suprotstavljanja, sprečavanja i suzbijanja njegovih različitih oblika i vidova je novijeg datuma i tek sada je zadobilo pojačanu pažnju javnosti, stručne i opšte, kao i nadležnih državnih organa i zakonodavaca kod nas. Odatle, opravdana je potreba da se sagleda trenutno stanje, što se tiče organizovanih društvenih napora u sprečavanju i suzbijanju nasilja u porodici. Ujedno, to je i cilj ove monografije – sveobuhvatno, multidisciplinarno, teorijski i praktično prikazati i obraditi široj čitalačkoj publici pojam, elemente, karakteristike i obeležja osnovnih i opštih instituta propisanih porodičnim, prekršajnim i krivičnim pravom u suzbijanju i sprečavanju nasilja u porodici i približiti ovu materiju svima koji se bave otkrivanjem, prijavljivanjem, sprečavanjem, suzbijanjem i procesuiranjem krivičnih dela nasilja u porodici i njihovih učinilaca (str. 10). Metodološki, cilj je ostvaren analizom domaće i inostrane krivičnopravne teorije, uporednom analizom savremenih krivičnih zakona, pregledom aktuelne sudske i pravosudne prakse i sveobuhvatnim sagledavanjem prevencije nasilja u porodici.

Prvo poglavlje je naslovljeno *Nasilje u porodici u međunarodnim dokumentima*. Posvećeno je, najpre, kratkom predstavljanju univerzalnih međunarodnih dokumenata i dokumenata Saveta Evrope koji se, u širem i užem smislu, bave pojmovnih određivanjem nasilja u porodici i koji definišu standarde i daju preporuke za sprečavanje nasilja u porodici i drugih sličnih nedopuštenih ponašanja. Predstavljajući ključna međunarodna dokumenta, počevši od Univerzalne deklaracije Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima iz 1948. godine, autor upozna je

čitaoca sa hronologijom donošenja ovih dokumenata. Važno je, kako autor primećuje, uočiti da nasilje nad ženama rezultira iz neravnoteže moći između žene i muškarca (str. 15). Ovakvu tvrdnju autor potkrepljuje navođenjem Opšte preporuke 19 Ujedinjenih nacija Komiteta za eliminisanje svih oblika diskriminacije žena iz 1992. godine, a u smislu odredbe člana 1 Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) u kojem se diskriminacija žena jasno definiše i kojim se prepoznaje rodno zasnovano nasilje. Nakon toga, nabrojana su i dokumenta koja je predstavio Savet Evrope, počevši od Evropske konvencije o naknadi štete žrtvama nasilnih krivičnih dela iz 1983. godine, zaključno sa Preporukama o kampanji za borbu protiv nasilja nad ženama u porodici u Evropi 1681 iz 2004. godine. Izdvojeno je prikazana Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja je doneta u Istanbulu 2011. godine, kao, kako autor ističe, "najznačajniji akt koji predstavlja osnovu za efikasnu borbu protiv nasilja u porodici" (str. 21). Ovaj dokument je zasebno prikazan zato što je prvi, evropski, pravnoobavezujući dokument koji postavlja pravni okvir borbe protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, ali i zato što prepoznaje rodnu ravnopravnost kao ključnu u prevenciji nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Na taj način, čitalac ima priliku da samostalno uporedi širinu i fokusiranost osnovnih gledišta dokumenata univerzalnog i regionalnog karaktera koja su postavila sistem međunarodnih standarda za sprečavanje i suzbijanje različitih oblika i vidova nasilja u porodici, ali i osnovu brojnih savremenih zakonodavstava, uključujući i zakonodavstvo Republike Srbije. Kraj ovog poglavlja je posvećen razjašnjavanju osnovnih definicija pojma i oblika nasilja u porodici datih u najvažnijim dokumentima i izdvajanju standarda za sprečavanje nasilja u porodici koji se tiču podizanja svesti građana o ovom problemu, sistema mera prevencije i pružanja usluga podrške žrtvama nasilja. Zaključno sa odeljkom o krivičnopravnim oblicima nasilja u porodici u kom su data druga protivpravna, zabranjena i kažnjiva ponašanja prema Instanbulskoj konvenciji, odnosno specifična krivična dela, krivična odgovornost i otežavajuće okolnosti, zatvara se prvo poglavlje.

Nasilje u porodici u pravu Republike Srbije je naslov drugog, najobimnijeg poglavlja. Ovo poglavlje je usmereno na analizu postojećih dokumenata, pravnog okvira, odnosno zakonodavstva Republike Srbije. Tačnije, izdvojeni su Porodični zakon iz 2005. godine, Krivični zakonik iz 2005. godine i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici iz 2016. godine. Autor, najpre, podseća da su različiti oblici i vidovi ispoljavanja nasilja u porodici tek marta 2002. godine prepoznati kao samostalno krivično delo i to prilikom noveliranja Krivičnog zakona Republike Srbije iz 1977. godine (str. 37). Kako bi ova materija bila bliža čitaocu, autor pažljivo razmatra krivičnopravnu zaštitu braka i porodice, onako kako je propisano u Krivičnom zakoniku iz 2005. godine (str. 38), i pojašnjava mesta razdvajanja u odnosu na Porodični zakon iz iste godine, a koji je prikazan u narednom odeljku (str. 40). Čitalac ima priliku da se na jednostavan i pristupačan način upozna sa pojmom i obeležjima nasilja u porodici, onako kako je dato u odredbama nacionalnog krivičnog prava i porodičnog prava. Međutim, autor omogućava da se ode korak dalje tako što komparativno analizira zakonska rešenja iz okruženja, odnosno zakone, zakonom predviđene posebne mere zaštite od nasilja u porodici i postupke u

sporu za zaštitu od nasilja u porodici sa područja nekoliko bivših republika SFR Jugoslavije (Republike Hrvatske, Republike Crne Gore i Federacije Bosne i Hercegovine). U okviru odeljka posvećenog elementima krivičnog dela, pojašnjeni su objekat zaštite kod krivičnog dela nasilje u porodici, radnja izvršenja, nasilje, pretnja, drsko ili bezobzirno ponašanje, posledica krivičnog dela, izvršilac dela. Pasivan subjekat je određen prema Porodičnom zakonu, uporedo sa određenjem članova porodice koji mogu biti pasivni subjekti na način na koji je to dato u Krivičnom zakoniku. Nastavljajući, autor prikazuje posebne i teže oblike krivičnog dela, kao i teško ubistvo člana svoje porodice kao još jedan oblik ubistva u novom krivičnom zakonodavstvu Srbije.

U sledećem, trećem poglavlju, izloženi su oblici, odnosno modaliteti praktičnog ispoljavanja krivičnog dela nasilje u porodici u sudskoj praksi. Odabrani su, rečima autora, najznačajniji sudovi u Republici Srbiji. Ovo poglavlje je hronološki podeljeno na dve celine, tačnije na stariju i aktuelnu sudsku praksu. Starija sudska praksa je, zapravo, praksa domaćih sudova koja se sprovodila od 2002. godine kada je, kako nas autor podseća, uvedeno krivično delo nasilja u porodici u članu 118a Krivičnog zakona Republike Srbije. Ovaj prvi period se završava zaključno sa krajem 2005. godine imajući u vidu da se 1. januara 2006. godine počelo sa primenom člana 194 Krivičnog zakonika Republike Srbije (str. 75). Priloženo je ukupno 39 presuda i rešenja domaćih sudova objavljenih najčešće u Sudskoj praksi ili Biltenima okružnih i apelacionih sudova Republike Srbije. Poglavljem *Nasilje u porodici u sudskoj praksi* autor uspešno zaokružuje jednu celinu koju čine zakonodavstvo u domaćem i inostranom pravu teorijski izloženo u prva dva poglavlja, s jedne strane i sudska praksa domaćih sudova, s druge strane. Zahvaljujući ovakvom metodološkom rešenju, čitalac je u prilici da isprati sličnosti i razlike zakonskih rešenja.

Prevenција nasilja u porodici je tema narednog poglavlja. Zbog važnosti odabrane teme, autor se odlučio da čitaocu približi Nacionalnu strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima donetu 2011. godine (str. 100), zatim tri oblika prevencije nasilja na ženama, što uključuje primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju (str. 102), kao i Zakon o sprečavanju nasilja u porodici donet krajem 2016. godine, a koji se primenjuje od 1. juna 2017. godine (str. 104). Time ova monografija posebno dobija na aktuelnosti. Konačno, iz okvira pomenutog Zakona, u zasebnom odeljku je iznet čitav niz mera, radnji i postupaka za zaštitu i podršku žrtvama nasilja u porodici (str. 114), a objašnjena je i obaveza nadležnih organa u smislu vođenja određenih evidencija (str. 116). Poglavlje se završava nabrojanjem prekršaja iz ovog Zakona kako bi se čitalac upoznao koja je to propisana odgovornost i kažnjivost za učinioce prekršaja koje sam Zakon propisuje (str. 120). Najviše mesta je izdvojeno upravo za predstavljanje spomenutog Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. Razumljivo, imajući u vidu kompleksnost problematike i konsekvantnu potrebu da se uredi sprečavanje nasilja u porodici i postupanje državnih organa i ustanova u sprečavanju nasilja u porodici i pružanju zaštite i podrške žrtvama nasilja u porodici. Zbog toga je autor izneo postupak sprečavanja nasilja u porodici, onako kako je propisano važećim zakonom, s naročitim akcentom na prepoznavanju nasilja u porodici ili opasnosti od njega, a za

koje su nadležni državni organi i centri za socijalni rad (str. 107). Osim toga, pojašnjeno je i koje su to hitne mere, ko ih može i kada izricati, kao i kako teče postupak njihovog izricanja (str. 109). Ne manje važno, opisano je i šta sve treba preduzeti da bi se efikasno odvijala saradnja državnih i drugih organa i ustanova (str. 112).

U petom poglavlju autor se odlučio da priloži analizu načina, obima i dinamike ispoljavanja krivičnog dela nasilja u porodici u svakodnevnoj sudskoj praksi, odnosno praksi organa krivičnog pravosuđa. Poglavlje je naslovljeno *Nasilje u porodici u pravosudnoj praksi*. Ovom analizom praktičnog ispoljavanja obima, dinamike i tendencija krivičnog dela nasilja u porodici su obuhvaćeni dostupni statistički podaci objavljeni u biltenima Republičkog zavoda za statistiku Republike Srbije koji se odnose na period primene aktuelnog krivičnog zakonodavstva (od 2006. do 2016. godine). Obim i dinamika krivičnih dela nasilja u porodici su ilustrovani adekvatnim statističkim pokazateljima, tačnije, ilustrovan je njihov udeo u odnosu na ukupan broj izvršenih krivičnih dela i u odnosu na ukupan broj krivičnih dela protiv braka i porodice (str. 126). Potom je predstavljena politika krivičnog progona za krivična dela nasilja u porodici kroz analizu njene efikasnosti i kvaliteta (str. 131). Statistički, izloženi su načini okončanja prethodnog krivičnog postupka (odbačene krivične prijave, prekinute i obustavljene istrage) i glavnog krivičnog postupka (odbijajuće i oslobađajuće presude, izrečene mere bezbednosti). Čitalac takođe ima priliku da se upozna i sa odnosom broja prijavljenih, optuženih i osuđenih lica za ovo krivično delo u datom periodu. Što se tiče kaznene politike sudova za krivična dela nasilja u porodici, a koji se odnosu na vrstu i meru izrečenih kazni i drugih vrsta krivičnih sankcija, analizirana je sudska statistika (str. 139). Tako čitalac može da sazna koliko su trajale izrečene kazne zatvora učiniocima analiziranog krivičnog dela, da li su i koje su druge vrste krivičnih sankcija njima izrečene (str. 142).

Poslednje, šesto poglavlje je naslovljeno *Nasilje u porodici u uporednom krivičnom zakonodavstvu*. Autor polazi od postavke da je nasilje u porodici, u najširem smislu, pojava koja je zabeležena i u najstarijim pisanim pravnim spomenicima i koja je sastavni deo svih savremenih krivičnopravnih sistema (str. 149). Stoga, ne iznenađuje što finalna komparacija problematike krivičnih dela nasilja u porodici u našoj državi i u državama našeg okruženja danas zaokružuje celinu ove naučne monografije. Prvim odeljkom je analizirano zakonodavstvo država bivše SFR Jugoslavije: Bosna i Hercegovina, Crba Gora, Hrvatska i Slovenija (str. 151). Naredna tri odeljka su posvećena zakonodavstvima istočno-evropskih (str. 163), centralno-evropskih (str. 171) i južno-evropskih država (str. 173). Konkretno, u pitanju su Češka, Gruzija, Mađarska i Rumunija, potom Austrija i Danska, i na kraju Albanija, Italija i Turska.

U zaključku je kratko sumirana celokupna iznesena građa (str. 181), nakon čega je priložena korišćena literatura (str. 183). Zahvaljujući tome, čitalac može još jednom da sagleda materiju sprečavanja i suzbijanja nasilja u porodici, ali i da se upozna sa drugom naučnom i stručnom građom koja mu može biti korisna u daljem proučavanju ove obimne materije.

Monografija je napisana jednostavnim, jasnim, razumljivim i, pre svega, pristupačnim jezikom i preporučljiva je opštoj i stručnoj javnosti, naročito onima koji žele da se bolje upoznaju sa trenutnim stanjem kada je porodično, prekršajno i krivično pravo u suzbijanju i sprečavanju nasilja u porodici u pitanju. Istovremeno, predstavlja odličnu osnovu za sve koji se sa ovom oblašću našeg zakonodavstva tek upoznaju. Korisna je svima onima koji se svakodnevno susreću sa materijom otkrivanja, prijavljivanja, sprečavanja, suzbijanja i procesuiranja krivičnih dela nasilja u porodici i njihovih učinilaca.

Dr *Milena Milićević*, naučni saradnik
Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

RECENZENTI KOJI SU RECENZIRALI RADOVE
TOKOM 2018. GODINE

Da recenzije rukopisa ne moraju biti reda radi napisane, blistavo su pokazali svojim očekivano odgovornim naučno-kritičkim vrednovanjem tekstova, recenzenti našeg Časopisa:

Prof. dr Aleksandar Jugović, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Đorđe Đorđević, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Prof. dr Biljana Simeunović-Patić, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Prof. dr Slađana Jovanović, Pravni fakultet Univerziteta Union, Beograd

Prof. dr Maja Savić, Filološki fakultet, Beograd

Prof. dr Tamara Džamonja - Ignjatović, Fakultet političkih nauka, Beograd

Prof. dr Aleksandra Čavoški, Birmingham Law School, Univerzitet of Birmingham, United Kingdom

Prof. dr Zoran Pavlović, Pokrajinski zaštitnik građana - ombudsman i Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Univerzitet "Privredna akademija", Novi Sad

Dr Jovan Ćirić, sudija Ustanovnog suda, Beograd

Dr Mina Zirojević, Institut za uporedno pravo, Beograd

Dr Marina Hughson, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Dr Aleksandra Bulatović, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd

Dr Olivera Pavićević, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Dr Milica Kolaković Bojović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Dr Boban Petrović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Dr Ivana Stevanović, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

UREDнице

TEHNIČKA UPUTSTVA AUTORKAMA I AUTORIMA ČLANAKA ZBORNICA INSTITUTA ZA KRIMINOLOŠKA I SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA

1. Članak treba da bude obima do 20 strana kucanog teksta duplog proreda. Koristiti font Times New Roman, latiničnim pismom i veličinu slova 12.

2. Prva stranica teksta treba da sadrži: naslov rada, ime i prezime autora/autorke, apstrakt (do 150 reči) i 4-5 ključnih reči.

2.1 Odmah iza prezimena autora (na prvoj stranici) otvoriti fusnotu u kojoj treba dati naziv institucije u kojoj autor radi, zvanje autora i e-mail. U slučaju koautorskih radova, navesti podatke za svakog koautora/koautorke posebno.

Primer: Jovan JOVANOVIĆ*

2.2 U apstraktu moraju da budu jasno navedeni predmet i cilj rada, kao i osnovne teme koje će biti pokrivene.

3. Naslove pojedinih odeljaka u tekstu dati u sledećem obliku:

1. Naslov odeljka (Times New Roman, 12, Bold)

1.1. Podnaslov 1 (Times New Roman, 12, Italic)

1.1.1. Podnaslov 2 (Times New Roman, 12, Regular)

Primer: 1. **Službe koje pružaju pomoć žrtvama**

1.1. *Kategorije korisnika*

1.1.1. *Žene i deca*

4. Koristiti **harvardski sistem citiranja**. Na kraju citata u tekstu otvoriti zagradu i u njoj upisati prezime autora, godinu objavljivanja i broj strane.

Primer: (Stevanović, 2009: 152).

Kada ima dva ili tri autora trebalo bi ih odvojiti zapetom (npr. Knežić, Savić, 2012).

Kada ima preko tri autora, trebalo bi navesti prezime prvog autora uz dodatak "i dr." (npr. Hawley i dr., 2013).

U slučaju da dva autora imaju isto prezime, navesti i prvo slovo njihovih imena (npr. I. Stevanović, Z. Stevanović, 2015).

Kada se navodi sekundarni izvor, potrebno je napisati "prema" (npr. Čopić prema Nikolić-Ristanović, 2011).

Ukoliko se navodi više radova različitih autora u istoj zagradi potrebno ih je razvojiti znakom tačka i zapeta (npr. Hannah-Moffat, 2005; Kemshall, 2002). U tom slučaju radove bi trebalo poredati prema prvom slovu prezimena.

4.1. U fusnotama davati samo propratne komentare, članove zakona i Službene glasnike.

4.2. Strana imena pisati izvorno.

5. Ukoliko se u tekstu nalaze slike ili tabele, na odgovarajućem mestu u tekstu uputiti na njih, npr. (Tabela 2).

Naslove dati iznad slika i tabela.

* Dr Jovan Jovanović je docent na Fakultetu...u Beogradu. E-mail: jovan@primer.net

Primer: Tabela 1. Struktura viktimizacije prema polu

6. Obavezno priložiti popis **literature** na kraju teksta. Navesti sve citirane bibliografske jedinice abecednim redom, prema prezimenu prvog autora. Bibliografska jedinica treba da sadrži:

za knjige: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Milutinović, M. (1977) *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.

za poglavlja u knjizi: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naslov poglavlja, u: prvo slovo imena (urednika), prezime (urednika), skraćena oznaka uredništva (u zagradi), naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, naziv izdavača, broj prve i poslednje strane poglavlja.

Primer: Blagojević, M. (2013) *Transnationalization and its Absence: The Balkan Semiperipheral Perspective on Masculinities*. U: Hearn, J., Blagojević, M. & Harrison, K. (ur.) *Transnational Men: Beyond, Between and Within the Nations*. New York: Routledge, str. 261-295.

za članke u časopisima: prezime i prvo slovo imena autora, godina izdanja u zagradi, naziv članka, naziv časopisa (kurzivom), volumen časopisa (kurzivom) u zagradi broj časopisa i broj prve i poslednje strane članka.

Primer: Ivanović, M. (2015) Droga, umetnost, kriminal. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 34(4), str. 193-202.

za dokumenta preuzeta sa interneta: pored web strane upisati datum pristupa internet stranicama sa kojih su preuzeta.

Primer: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=2>, stranici pristupljeno 5.10.2012

Pre web strane može stajati i ime autora (ako je poznat) kao i naslov teksta. U tom slučaju ispred web strane dopisati - dostupno na:

za zakone: pored imena zakona napisati u kom je Službenom glasniku objavljen.

Primer: Zakon o krivičnom postupku, Službeni glasnik RS, br.58/04.

za saopštenja sa naučnih skupova: prezime i prvo slovo imena autora, godina u zagradi, naslov rada, naziv konferencije (kurzivom), broj strane u knjizi apstrakata u zagradi, mesto izdanja, naziv izdavača.

Primer: Petrušić, N, & Stevanović, I. (2011) Pravna zaštita dece u Srbiji i međunarodni standardi. *Prva godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije - Prava žrtava i EU: izazovi pružanja pomoći žrtvama* (str. 87-102). Beograd: Viktimološko društvo Srbije & Prometej.

za članke iz novina: prezime i prvo slovo imena autora, godina i dan u zagradi, naslov teksta, naziv novina, broj strane.

Primer: Jovanović, A. (2012, 5.decembar) Otkriveni plagijati naučnih radova, Blic, str. 5.

Moguće je navesti i web izdanje novina, kada se umesto strane stavlja - dostupno na:

a zatim web adresa stranice i datum pristupa stranici.

Dodatna napomena: U popisu literature ne sme biti bibliografskih jedinica koje se ne navode u tekstu rada, a moraju biti sve jedinice koje se pominju, uključujući zakone, izveštaje, ali i veb strane (koje idu u sekciju *Internet izvori* u okviru Literature).

7. Obavezno priložiti na kraju rukopisa: naslov rada, apstrakt i ključne reči na engleskom jeziku.

Svi članci se anonimno recenziraju od strane dva kompetentna stručnjaka/stručnjakinje, na osnovu čega Redakcija donosi odluku o štampanju. Rukopisi se ne vraćaju.

Radovi ne smeju biti već objavljeni, niti predati za objavljivanje na nekom drugom mestu.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

343+316

ZBORNİK Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja / urednice
Branislava Knežić, Ivana Stevanović. - God. 1, br. 1 (1972)- . . - Beograd: Institut za
kriminološka i sociološka istraživanja, 1972- (Beograd: Pekograf). - 24 cm

Tri puta godišnje.

ISSN 0350-2694 = Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja
COBISS.SR-ID 5474306